

20
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Δ. ΚΑΘΑΡΕΙΟΥ
Δ. Φ. ΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΟΥ

219 in
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ
ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ, ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΩΝ
ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΚΩΝ ΣΧΟΛΩΝ

ΕΓΚΡΙΘΕΙΣΑ

ΥΠΟ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΕΤΑΡΤΗ

Τιμάται μετὰ τοῦ βιβλιοσήμου καὶ φόρου δ

(Βιβλίος. δρ. 6.20. Φόρος Ἀναγκ. Δανεί

Ἀριθμὸς ἐγκρτ. ἀποφάσεω

Ἀριθμὸς ἀδείας κυκλοφορίας

Κουγιόπουλος

Δημοσθένης

ΕΚΔΟΤΗΣ ΗΛΙΑΣ Ν. ΔΙ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΟΔΟΣ ΒΟ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Δ. ΚΑΘΑΡΕΙΟΥ
Δ. Φ. ΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΟΥ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ
ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ, ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΩΝ
ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΚΩΝ ΣΧΟΛΩΝ

ΕΓΚΡΙΘΕΙΣΑ

ΥΠΟ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΕΤΑΡΤΗ

ΕΚΔΟΤΗΣ ΗΛΙΑΣ Ν. ΔΙΚΑΙΟΣ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΟΔΟΣ ΒΟΥΛΗΣ 5
1926

Ἔριθ. } Πρωτ. 1844
 } Διεκπ. 1245 Ἐν Ἀθήναις τῇ 28ῃ Ἰανουαρίου 1908

Ἡ ἹΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Πρὸς

τὸν ἐλλόγιμον κύριον Ἀλέξανδρον Καθάρειον

Καθηγητὴν τοῦ Γυμνασίου.

Γνωρίζεται ὑμῖν δι, συνωδὰ τῇ ἐκθέσει τοῦ Σεβ. Ἐπισκόπου Ἡλείας, τοῦ συνοδικῆ ἐντολῇ διεξεληθόντος τὴν ὑφ' ὑμῶν πρὸς ἔγκρισιν ἐν χειρογράφῳ ὑποβληθεῖσαν τῇ Ἱ. Συνόδῳ Χριστιανικῇ Ἡθικῇ πρὸς χορῆσιν τῶν μαθητῶν τοῦ Γυμνασίου κα τοῦ Διδασκαλείου, οὐδὲν ἐν τῷ συγγράμματι ὑμῶν περιέχεται τὸ ἀπᾶδον τοῖς δόγμασι καὶ τῇ διδασκαλίᾳ τῆς ἡμετέρας Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

- † Ὁ Ἀθηνῶν ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ Πρόεδρος
- † Ὁ Κεφαλληνίας ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ
- † Ὁ Ἡλείας ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ
- † Ὁ Μαντινείας καὶ Κυνουρίας ΓΕΡΜΑΝΟΣ

Ὁ Γραμματεὺς

(Τ. Σ.) Ἀρχιμ. ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΣ ΘΩΜΑΣ

Ἡν γνώσιν ἀντίτυπον φέρει ἐνταῦθα τὴν ὑπογραφήν τοῦ ἀρχιεπισκόπου καὶ τὴν σφραγίδα τοῦ ἐκδότη.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1. Ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ.

1. Χριστιανικὴ Ἠθικὴ εἶναι τὸ θρησκευτικὸν ἐκεῖνο μᾶθημα, τὸ ὁποῖον διδάσκει τὰ ἥθη τὰ ἀρμόζοντα εἰς τὸν χριστιανόν, ἥτοι ἐκθέτει τοὺς ἠθικοὺς κανόνας καθ' οὓς ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς ὀφείλει νὰ ζῆ¹. Πηγὴ τοῦ μαθήματος τούτου εἶναι ἡ Ἁγία Γραφή καὶ ἡ Ἱερὰ Παράδοσις².

2. Διαφεύεται δὲ ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ εἰς δύο μέρη, εἰς τὸ γενικόν, ἐν ᾧ ἐκτίθενται γενικῶς αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ καθ' ἃς ὁ χριστιανὸς ὀφείλει νὰ ζῆ, καὶ εἰς τὸ εἰδικόν, ἐν ᾧ ἐκτίθενται εἰδικότερον τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτόν.

3. Ἡ ἀξία τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς εἶναι μεγίστη, διότι αὕτη λυεῖ τὸ μέγιστον καὶ σπουδαιότατον τοῦ ἀνθρωπίνου βίου πρόβλημα· καθοδηγοῦσα δηλ. ὡς τις φωτοβόλος φάρος τὸν ἀνθρώπον ἐν πάσαις

1. Ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ ἀνήκουσα εἰς τὴν καθ' ὅλου Ἠθικὴν, ἥτις εἶναι ἐπιστήμη φιλοσοφικὴ, εἶναι μᾶθημα φιλοσοφικόν καὶ φιλοσοφικῶς πως ἐκθέτει τὸ περιεχόμενον αὐτῆς. Λαμβάνει ὅμως τὰς ἀρχὰς αὐτῆς κυρίως ἐκ τοῦ Θεοῦ λόγου καὶ οὐχὶ ἐκ μόνου τοῦ λογικοῦ, ὅπως ἡ καθαρὰ Φιλοσοφικὴ Ἠθικὴ, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι μᾶλλον πρακτικὸν φιλοσοφικὸν μᾶθημα ἢ ἐπιστημονικὴ φιλοσοφικὴ διδασκαλία.

2. Τὴν Ἱερὰν Παράδοσιν ἀποτελοῦσι τὰ συγγράμματα τῶν Ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων (τὰ μὴ περιλαμβανόμενα ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ).

ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ καθιστᾷ ἄξιον τοῦ προορισμοῦ του, ἤτοι εὐδαιμόνα ἐν τε τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι βίῳ, καὶ οὕτω σφύζει αὐτόν. Καὶ ὄντως οἱ χριστιανοὶ ἔχουσι μεγάλην ἀνάγκην τοιαύτης καθοδηγήσεως πρὸς σωτηρίαν, διότι πολλοί, ἀγνοοῦντες τὸν ἀληθῆ τοῦ χριστιανοῦ προορισμὸν καὶ ζῶντες βίον ἀπάδοντα πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, καὶ αὐτοὶ καθίστανται δυστυχεῖς καὶ ἄλλους βλάπτουσιν.

Οὐδὲν τῇ ἀληθείᾳ σπουδαιότερον καὶ ἱερώτερον ζήτημα δύναται νὰ ἐνδιαφέρῃ περισσότερο τὸν ἀληθῆ χριστιανὸν ἢ τὸ νὰ γνωρίζῃ οὗτος ποῖος εἶναι ὁ προορισμὸς του, τίς εἶναι ὁ ὕψιστος ἠθικὸς νόμος καθ' ὃν ὀφείλει νὰ ζῆ ἵνα εὐδαιμονῇ, τίνα εἶναι τὰ καθήκοντά του πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτόν, τί εἶναι ἀρετή, τί κακία, τί δίκαιον, τί ἀδίκον, τί ἀγαθόν, τί κακόν, τί ὀφείλει νὰ πράττῃ ὡς ὠφέλιμον καὶ τί νὰ ἀποφεύγῃ ὡς βλαβερόν. Πάντα ταῦτα ἐξετάζει ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ¹.

1. Περὶ τούτων πράγματεῦται συντόμως καὶ ἡ Κατήχησις ἀναπτύσσουσα τὸν δεκάλογον, ἀλλ' ἡ Χριστ. Ἠθικὴ ἀναπτύσσει ταῦτα ἐκτενέστερον καὶ μεθοδικώτερον.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΓΕΝΙΚΟΝ ΜΕΡΟΣ

Ἐν τῷ μέρει τούτῳ ἐκτίθενται αἱ γενικαὶ ἀρχαὶ τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς, ὧν βάσις εἶναι ὁ *ὑψιστος ἠθικὸς νόμος*, τὸν ὁποῖον ὀφείλει νὰ ἀκολουθῇ ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ πᾶς χριστιανός.

§ 2. Ὁ ὑψιστος ἠθικὸς νόμος.

1. Τὸν ἠθικὸν νόμον τῶν χριστιανῶν καθορίζει αὐτὴ ἡ ἁγία Γραφὴ διὰ τοῦ στόματος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, εἰπόντος (Ματθ. κβ' 37—40) «Ἀγαπήσεις κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου... καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν», ἥτοι ὅτι ὁ *χριστιανὸς ὀφείλει νὰ ἀγαπᾷ τὸν μὲν Θεὸν ἀπολύτως, τὸν δὲ πλησίον του ὅσον τὸν ἑαυτόν του*. Ἡ ἀγάπη αὕτη τοῦ χριστιανοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον εἶναι ὁ ἠθικὸς νόμος, ὅστις ὠνομάσθη οὕτω, διότι κανονίζει τὰ ἦθη, ἥτοι τὰς συνηθείας καθ' ἃς ὁ χριστιανὸς πρέπει νὰ ζῇ.

2. Τὸν ἠθικὸν τοῦτον νόμον ἐξαπακῆρισε ὡς *ὑψιστον* αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν εἰπὼν εὐθὺς κατωτέρω «Ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς (τῆς ἀγάπης) ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται», ἥτοι ὅτι *ἐκ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπης ἐξαρτᾶται ἡ τήρησις ὅλης τῆς Ἁγίας Γραφῆς* (Καινῆς καὶ Παλαιᾶς).

3. Κατὰ τοῦτον τὸν ὑψιστον ἠθικὸν νόμον τῆς ἀγάπης ὀφείλει ὁ χριστιανὸς νὰ κανονίξῃ πάντοτε πάσας τὰς πράξεις του, ἥτοι νὰ πράττῃ πάντοτε μόνον ὅ,τι συμφωνεῖ τῷ νόμῳ τούτῳ, ἥτοι τὸ ἀγαθόν, νὰ ἀποφεύγῃ δὲ πᾶν ὅ,τι δὲν συμφωνεῖ αὐτῷ, ἥτοι τὸ κακὸν καὶ ἂν τοῦτο εὐχαριστῇ αὐτὸν ἢ ὑποστηρίξῃ τὰ συμφέροντά του. Ὅθεν ὁ πλήρης ὀρθισμὸς τοῦ ὑψίστου ἠθικοῦ νόμου εἶναι οὗτος: ὁ ἀνθρώπος ὀφείλει νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν ἀπολύτως καὶ τὸν πλησίον του ὡς ἑαυτὸν καὶ νὰ πράττῃ πάντοτε μόνον ὅ,τι συμφωνεῖ τῇ ἀγάπῃ ταύτῃ.

4. Μεγίστη εἶναι ἡ ἀξία καὶ σημασία τοῦ ἠθικοῦ νόμου, διότι μόνον ὅταν ὑπ' αὐτοῦ καθοδηγῆται ὁ χριστιανὸς ἐν τῷ βίῳ του ἔξευ-

γενίζεται καὶ ἐξυψοῦται μέχρι τοῦ Θεοῦ. Τοῦναντίον, ἂν ὁ ἄνθρωπος παραβῇ τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ παραδοθῇ ἀποκλειστικῶς εἰς πᾶν ὅ,τι ἡδύνηι τὰς αἰσθήσεις του καὶ προάγει τὰ συμφέροντά του, ἦτοι εἰς τὰς *ἡδονὰς* καὶ τὸν *ἐγωϊσμόν*, ἐξευτελίζεται καὶ ἀποκτηνοῦται καθι-
στάμενος ἀνίκανος νὰ κράτῃ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὅπερ πολλὰκις ἀπαιτεῖ τὴν θυσίαν τῶν ἐπιθυμιῶν ἡμῶν καὶ τὴν αὐταπάρησιν. Διὰ τοῦτο *πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν τὴν ἡδονὴν καὶ τὸν ἐγωϊσμόν, ὡς ἐχθροὺς τοῦ ἠθικοῦ νόμου.* Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ ἡδονὴ (τὸ εὐάρεστον) καὶ ὁ ἐγωϊσμός (τὸ συμφέρον) ἐπιτρέπονται ἡμῖν ὡς μέσα σωματικῆς ἀνακουφίσεως, ἀλλ' εἶναι πάντοτε ταπεινότερα ἐλατήρια ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν καὶ πρέπει νὰ ὑποχωρῶσι πρὸ τοῦ ὑψηλοτέρου καὶ εὐγε-
νεστεροῦ ἐλατηρίου, δηλ. τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει μὲν καὶ σῶμα, ἀλλὰ κυρίως εἶναι πνευματικὸν ὄν καὶ ἡ σωματικὴ ζωὴ πρέ-
πει νὰ ὑπόκειται πάντοτε τῇ πνευματικῇ (Ματθ. Κς' 39—45). Μόνον λοιπὸν τότε ἐπιτρέπεται ἡ χρῆσις τοῦ εὐάρεστο (ἡδονῆς) καὶ τοῦ συμ-
φέροντος (ἐγωϊσμοῦ) ἢ καὶ ἐπιδιώκονται ταῦτα, ὅταν δὲν ἀντίκεινται τῷ ἠθικῷ νόμῳ, ἢ δὲ ἀρχὴ τῶν *ἡδονικῶν* καὶ τῶν *ἐγωϊστῶν*, ἀντι-
κειμένη τῷ ἠθικῷ νόμῳ, ἀπεδείχθη ὀλεθριωτάτη (Πρβλ. καὶ § 13,4).

§ 3. Δογικὴ ἀπόδειξις τοῦ ὑψίστου ἠθικοῦ νόμου.

1. Ὁ ὄντως ὑπὸ τῆς ἁγίας Γραφῆς διαγραφόμενος οὗτος ἠθικὸς νόμος, ὁ καθορίζων τὴν σχέσιν Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, ἀποδεικνύεται καὶ λογικῶς, ἂν εὐρωμεν τὴν θέσιν τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ σύμπαντι καὶ ἴδωμεν τὴν μεταξὺ αὐτῶν ἐνυπάρχουσαν σχέσιν.

2. Κατὰ τὴν ἁγίαν Γραφήν, τὴν σπουδαιότεραν πηγὴν τῆς Χρι-
στιανικῆς Ἠθικῆς, ὁ Θεὸς εἶναι δημιουργὸς τοῦ *Κόσμου* ὅλου καὶ ἅρα καὶ τοῦ ἀνθρώπου ¹. Ἐπλασε δὲ ὁ Θεὸς τὸν ἀνθρώπον *κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν αὐτοῦ* (Γεν. Α' 26—Β' 7), δωρήσας δηλ. αὐτῷ σὺν τῷ τελειοτέρῳ σώματι καὶ δύο ἐξαιρέτα ὄντα, τὸ *λογικόν* καὶ τὴν *ἐλευθέραν βούλησιν*, προώρισεν αὐτὸν νὰ ἐξομοιωθῇ αὐτῷ τελειο-
ποιούμενος. Οὐ μόνον δὲ ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἀνθρώπον, ἀλλὰ καὶ προνοεῖ περὶ αὐτοῦ πατρικῶς, κατὰ τὴν ἁγίαν Γραφήν καλοῦσαν αὐτὸν

1. Ὡς εἶναι παράλογον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι μία οἰκία ἐγένετο ἀφ' ἑαυτῆς καὶ οὐχὶ ὑπὸ τεχνητῶν, οὕτω παράλογον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν καὶ ὅτι ὁ *Κόσμος*, τὸ τέλειον καὶ πάγκαλον τοῦτο δημιούργημα, ἐγένετο ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ οὐχὶ ὑπὸ δημιουργοῦ. Οὐδὲν ἀποτελεσμα δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ αἰτίου.

πατέρα ἡμῶν ἐν τοῖς Οὐρανοῖς (Ματθ. ε' 16). Ὁ Θεὸς λοιπὸν ὡς δημιουργήσας τὸν ἄνθρωπον καὶ προνοῶν περὶ αὐτοῦ εἶναι **πατὴρ** καὶ **προστάτης** αὐτοῦ, ὁ δὲ ἄνθρωπος ὡς δημιουργημὰ εἶναι **τέκνον** τοῦ Θεοῦ, ὀφείλον αὐτῷ τὴν ὑπαρξίν του καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχει ἀγαθόν. Ἔρα ἡ μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ σχέσις εἶναι **σχέσις υἱοῦ πρὸς πατέρα**. Ὁ δὲ πλησίον, ἥτοι πᾶς ἄνθρωπος, εἶναι κατὰ τὴν ἁγίαν Γραφήν ὅ,τι εἴμεθα καὶ ἡμεῖς αὐτοί, διότι ἐπλάσθη καὶ οὗτος, ὡς καὶ ἡμεῖς, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ δημιουργοῦ, ἐκ τῆς αὐτῆς ὕλης, μετὰ τοῦ αὐτοῦ ὑψηλοῦ προορισμοῦ, προικισθεῖς διὰ τῶν αὐτῶν δώρων, εἶναι δηλ. ὁμοῖος ἡμῖν καὶ ἴσης ἀξίας, ἥτοι **ἀδελφὸς** ἡμῶν, ὡς τὰ τέκνα τοῦ αὐτοῦ πατρός. Ἔρα ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν πλησίον εἶναι **σχέσις ἀδελφοῦ πρὸς ἀδελφόν**.

3. Ἄφ' οὗ λοιπόν, κατὰ τὴν Γραφήν, ὁ ἄνθρωπος εἶναι υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ἀδελφὸς τοῦ πλησίον, ἡ δὲ σχέσις αὐτῶν εἶναι **υἱική** καὶ **ἀδελφική**, ἀναγκαίως ἐκ τῆς θέσεως καὶ σχέσεως αὐτῶν ταύτης συνάγεται ὁ ἠθικὸς νόμος, ἥτοι ἡ ἀγάπη τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον. Καὶ ὄντως, ἀφ' οὗ ὁ ἄνθρωπος ἀγαπᾷ καὶ σέβεται τοὺς γονεῖς του καὶ τοὺς ἀδελφούς του, οἵτινες ὡς ἄνθρωποι δύνανται νὰ εἶναι καὶ ἐλαττωματικοί, πολὺ περισσότερον ὀφείλει νὰ ἀγαπᾷ καὶ νὰ σέβηται τὸν κοινὸν καὶ πανάγαθον πατέρα πάντων τῶν ἀνθρώπων, τὸν Θεόν, κατὰ φυσικὸν δὲ λόγον καὶ τὸν πλησίον του ὡς ἄλλον ἀδελφόν.

§ 4. Τὸ ἔμφυτον τοῦ ἠθικοῦ νόμου.

1. Ὁ ἄνθρωπος φύσει αἰσθάνεται πάντοτε καὶ ἀναγνωρίζει ὅτι εἶναι ὑπόχρεως νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεόν του καὶ νὰ πράττῃ τὰ πάντα κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ καὶ ἄνευ ἰδιαίτερας περὶ τούτου διδασκαλίας. Οὐδὲν ἄτομον, οὐδεμίαν οἰκογένειαν, οὐδεὶς λαὸς δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ τῆς ιδέας ταύτης. Καὶ αὐτοὶ οἱ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων βάρβαροι ἔθνη καὶ λαοὶ ὀρμεμφύτως πως φερόμενοι ἠσθάνοντο τὴν ἀνάγκην νὰ λατρεύσῃ θεὸν τινα καὶ νὰ εἶναι αὐτῷ προσκεκολλημένοι καὶ ἀφωσιωμένοι. Τοῦτο καὶ ἡ ἁγία Γραφή μαρτυρεῖ λέγουσα. «Τὰ ἔθνη (οἱ ἔθνη-

1. Πράξ. ιζ' 24—29 «Ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς». Πρβλ. καὶ Γαλάτ. γ' 28 «Οὐκ ἔν, Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλληγ, οὐκ ἔνι δούλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ, πάντες γὰρ ὑμεῖς εἰς ἓστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ».

κοί)... φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιεῖ...» (Ῥωμ. β' 14), καὶ ὁ ὀρθὸς λόγος ἐπιβάλλει ὡς λογικόν. Τὸ μὲν φονεύειν λ. χ., τὸ κλέπτειν κ τ τ. ἔθεωρήθησαν πάντοτε κακά, τὸ δὲ ἀγαπᾶν, τὸ βοηθεῖν, τὸ σέβασθαι τὰ θεῖα καὶ τὰνθρώπινα κ. τ. λ. ἔθεωρήθησαν πάντοτε ἀγαθὰ παρὰ πᾶσι τοῖς λαοῖς.

2. Ἡ παντὶ ἀνθρώπῳ ἔμφυτος αὕτη ἰδέα εἶναι ὁ *ἠθικὸς νόμος* τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἔμφυτος οὗτος ἠθικὸς νόμος τοῦ ἀνθρώπου, ἔξασθενήσας σὺν τῷ χρόνῳ διὰ τῆς ἁμαρτίας, ἦτοι τῆς παρεκτροπῆς τῶν ἀνθρώπων ἐκ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἐνισχύθη παρὰ τῷ χριστιανῷ, διότι ἐπέδρασεν ἐπ' αὐτοῦ τὸ φῶς τῆς θείας ἀποκαλύψεως τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης. Ὅτι δὲ ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ἔμφυτος ῥητῶς μαρτυρεῖ ὁ ἀπόστολος Παῦλος καλῶν αὐτὸν *γραπτὸν* ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν (Ῥωμ. β' 15). Ἐνέγραψε δ' αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ χριστιανοῦ ἵνα δι' αὐτοῦ ἔκφραζῃ τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα.

3. Ἄν δὲ ὑπῆρξαν ἢ ὑπάρχουσιν ἔτι ἄτομα ἢ λαοὶ διεφθαρμένοι, παρ' οἷς ἐπεκράτησαν ἢ ἐπικρατοῦσιν ἔτι καὶ μετὰ τὴν θεῖαν ἀποκαλυψιν (τὸν χριστιανισμόν) διεστραμμένοι ἠθικαὶ ἰδέαι, τοῦτο δὲν διαψεύδει τὸ ἔμφυτον τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἀλλ' εἶναι διατροφή αὐτοῦ συμπαρομαρτοῦσα τῷ ἀνθρώπῳ. Ὅπως ἡ ἀσθένεια τοῦ ὀφθαλμιῶντος λ. χ. δὲν ἀναιρεῖ τὴν ἀγαθοεργὸν δύναμιν τοῦ ἡλίου, διότι οὗτος βλάπτει τὸν ὀφθαλμιῶντα, οὕτω καὶ ἡ διαστροφή αὕτη τοῦ ἠθικοῦ νόμου δὲν ἀναιρεῖ τὸ ἔμφυτον αὐτοῦ· ἀλλ' ὅπως αἰτία τοῦ ὀφθαλμιῶντος εἶναι οὐχὶ ἡ ἔλλειψις ὠφελίμου τοῦ ἡλίου ἰδιότητος, ἀλλ' αὕτη ἡ ἀσθένεια, οὕτω καὶ αἰτία τῆς διαστροφῆς τοῦ ἠθικοῦ νόμου δὲν εἶναι ἡ ἔλλειψις αὐτοῦ, ἀλλ' αὕτη ἡ διαστροφή αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ κατὰ τὴν ἀγ. Γραφὴν ὑπάρχουσα πάντοτε ἐν τῷ κόσμῳ προπατορικὴ *ἁμαρτία*¹, ὡς παρεκτροπὴ ἀπὸ τοῦ ἠθικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου, *δὲν ἐξήλειπεν οὐδὲ θὰ ἐξαλείψῃ ποτὲ τὴν φωνὴν τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἀλλ' ἀπλῶς ἐξησθένισέ πως καὶ μονομερῶς διέστρεψεν αὐτήν.* Τῷ χριστιανῷ δ' ἀπόκειται ὅπως ὑπὸ τοῦ θείου φωτός τῆς ἀποκαλύψεως (τοῦ χριστιανισμοῦ) ὀδηγούμενος καὶ κατὰ τὸ θεῖον πρότυπον τοῦ Λυτρωτοῦ ἀναστρεφόμενος ἐνισχύῃ τὴν φωνὴν τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ μὴ ἁμαρτάνῃ.

1. Δηλ. αἱ κακαὶ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου· πρβλ. § 14. 1 σημ.

§ 5. Τρόπος εκπληρώσεως τοῦ ἠθικοῦ νόμου.

1. Ὅταν δίδω χρήματα εἰς πτωχὸν ἵνα μεταχειρισθῶ αὐτὸν ὅπως ψευδομαρτυρήσῃ λ. χ. ὑπὲρ ἐμοῦ ἢ ἄλλως μὲ ὑπηρετήσῃ, ὅταν λέγω τὴν ἀλήθειαν μόνον διότι φοβοῦμαι τινά, ὅταν δίδω ἐλεημοσύνην ὅπως ἐπιδειχθῶ τοῖς ἀνθρώποις, ὡς ἔπραττον οἱ Φαρισαῖοι ¹, καὶ ἐν γένει ὅταν πράττω ἀγαθὴν τινά, πράξιν οὐχὶ ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον ἀλλὰ χάριν κέρδους ἢ ἐκ φόβου ἢ πρὸς ἐπίδειξιν, ἢ ἀγαθὴ αὕτη πράξις μου οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν, οὐδὲ εἶναι εκπλήρωσις τοῦ ἠθικοῦ νόμου, διότι ὁ σκοπὸς μου εἶναι κακός. Ὅθεν ὅταν ὁ σκοπὸς πράξεώς τινος εἶναι κακὸς ἢ πράξις αὕτη, καὶ ἂν εἶναι κατ' οὐσίαν ἀγαθὴ, μεταβάλλεται εἰς κακὴν. Μόνον ὅταν καὶ ὁ σκοπὸς καὶ ἡ πράξις αὕτη εἶναι ἀγαθὰ εκπληροῦται ὁ ἠθικὸς νόμος.

2. Ὡσαύτως δὲν δύναμαι νὰ φονεύσω τινὰ ἢ νὰ ἀφαιρέσω τὴν περιουσίαν αὐτοῦ ὅπως εὐεργητήσω ἄλλον, τ. ἔ. ἢ κατ' οὐσίαν κακὴν πράξις δὲν δύναται νὰ μετατραπῇ εἰς ἀγαθὴν διότι ὁ πράττων τὴν κακὴν πράξιν εἶχε δῆθεν ἀγαθὸν σκοπὸν, διότι τὸ κακὸν εἶναι πάντοτε κακόν. Ἡ δὲ διδασκαλία τῶν Ἰησοῦϊτῶν ² ὅτι ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα (τὴν πράξιν) δὲν εἶναι ἠθικὴ. Ἴνα λοιπὸν ἡ πράξις εἶναι ὄντως ἀγαθὴ, πρέπει καὶ κατ' οὐσίαν νὰ εἶναι ἀγαθὴ καὶ κατὰ τὸν σκοπὸν νὰ εἶναι τοιαύτη. Οὕτω μόνον πρέπει νὰ εκπληρωθῶται ὁ ἠθικὸς νόμος, ἥτοι μετὰ εἰλικρινοῦς διαθέσεως.

§ 6. Τὸ καθῆκον.

1. Ὁ ἠθικὸς νόμος μοὶ ἐπιβάλλει νὰ ἀγαπῶ τὸν Θεόν, νὰ λατρεύω αὐτόν, νὰ ἀγαπῶ τὸν πλησίον, νὰ ἐλεῶ τοὺς πτωχοὺς, νὰ λέγω τὴν ἀλήθειαν κλπ. Τὸ ἀγαπᾶν τὸν Θεόν, τὸ λατρεύειν αὐτόν, τὸ ἀγαπᾶν τὸν πλησίον, τὸ ἐλεεῖν τοὺς πτωχοὺς, τὸ λέγειν τὴν ἀλήθειαν κλπ.

1. Φαρισαῖοι ἐκαλοῦντο ἡ διακεκριμένη ἐκείνη τάξις τῶν Ἰουδαίων, ἣτις ἐθεωρεῖτο μὲν εὐσεβὴς καὶ δικαία διὰ τὴν τυπικὴν τήρησιν τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου, ἀλλὰ τὰ πάντα ἔπραττε πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις (πρβλ. Ματθ. κγ' 1—8 Λουκ. ιη' 9 κλπ.). Διὰ τοῦτο ἡ ἔννοια Φαρισαῖος κατήνησε συνώνυμος τῇ ἐννοίᾳ ὑποκριτής.

2. Οἱ Ἰησοῦϊται εἶναι μοναχικὸν τάγμα, ὅπερ συνέστησε τῷ 1534 μ. Χ. ὁ μοναχὸς Ἰγνάτιος δὲ Λογόλα, ἵνα ὑποστηρίξῃ τὸν καθολικισμὸν (παπισμὸν) καὶ καταπολέμησῃ πᾶσαν ἄλλην χριστιανικὴν αἵρεσιν, ἰδίᾳ δὲ τοὺς Λουθηρανούς (διαμαρτυρομένους). Οἱ Ἰησοῦϊται πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τῶν μετεχειρίσθησαν καὶ ἄλλα ἀντιχριστιανικὰ μέσα καὶ τὴν ὀλεθρίαν ἀρχὴν ὅτι ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα!, δι' ἧς πολλῶν χιλιάδων ἀθῶων τὸν φόνον ἐδικαιολόγησαν.

εἶναι ὑποχρεώσεις μου. Λοιπὸν *πᾶσα ὑποχρέωσις ἐπιβαλλομένη ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου λέγεται καθήκον.*

2. Τὰ καθήκοντα λέγονται ἀποφατικὰ ὅταν ἀπαγορεύσῃ τι, οἷον *μὴ φονεύσης, μὴ κλέψης*; θετικὰ ὅταν ἐπιβάλλωσιν τι, οἷον *ἀγάπα τοὺς ἀνθρώπους, ἐλέει τοὺς πτωχοὺς* ἄπολυτα ἢ γενικὰ ὅταν εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἀπολύτως ἐπιβάλλωνται, οἷον *ἀγάπα τὸν Θεόν, σέβου τοὺς γονεῖς σου* σχετικὰ ἢ εἰδικὰ ὅταν γεννῶνται ἐκ σχέσεων ἰδιαιτέρων, ἃς ἡμεῖς οἰκιοθελῶς συνήψαμεν, οἷον τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα τῶν συζύγων, τῶν ἐταίρων συλλόγου τινὸς κλπ.

3. Ὡς πρὸς δὲ τὸ πρόσωπον εἰς ὃ ἀναφέρονται τὰ καθήκοντα διαιροῦνται εἰς καθήκοντα πρὸς τὸν Θεόν, οἷον *σέβου καὶ λάτρευε τὸν Θεόν*, πρὸς τὸν πλησίον, οἷον *ἀγάπα τὸν πλησίον σου, δίδε ἐλεημοσύνην*, καὶ πρὸς τὸν ἑαυτόν μας, οἷον *φρόντιζε περὶ τῆς ὑγείας σου, περὶ τῆς σωματικῆς καὶ διανοητικῆς ἀναπτύξεώς σου, περὶ τῆς διαπλάσεως τῆς καρδίας σου* κλπ.

4. Ὡς πρὸς δὲ τὸν σκοπὸν εἰς ὃν ἀποβλέπουσι τὰ καθήκοντα διαιροῦνται εἰς καθήκοντα δικαιοσύνης, ὅσα ἀποβλέπουσιν εἰς τὸ νὰ μὴ βλάβῃ ὁ ἄνθρωπος τὸν πλησίον του, π.χ. *μὴ φονεύσης, μὴ κλέψης* κλπ., καὶ εἰς καθήκοντα φιλανθρωπίας, ὅσα ἀποβλέπουσιν εἰς τὸ νὰ εὐεργετῇ αὐτόν, π.χ. *ἐλέει τοὺς πτωχοὺς, σῶζε τὴν ἀδίκως κινδυνεύουσαν ὑπόληψιν τῶν ἄλλων, ἐπαίνει τὰς καλὰς πράξεις των* κλπ. Καὶ τὰ μὲν τῆς δικαιοσύνης καθήκοντα ἐπιβάλλονται καὶ ὑπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων, ἔστω καὶ διὰ τῆς βίας, τὰ δὲ τῆς φιλανθρωπίας ἀφίνονται εἰς τὴν ἐλευθέραν θέλησιν ἐκάστου, διότι εὐεργεσία ἐπιβεβλημένη οὐδεμίαν θὰ εἶχεν ἀξίαν.

Καίτοι δὲ ἀμφοτέρωτα ταῦτα εἶναι σπουδαῖα, ὅμως τὰ τῆς φιλανθρωπίας καθήκοντα ἔχουσι μείζονα ἀξίαν, διότι ἐκ τῆς ἐκπληρώσεως αὐτῶν καταφαίνεται ὁ ἀληθὴς χριστιανός. Τοῦτο φαίνεται καὶ ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κηρύσσοντος, κατὰ τὴν περιγραφὴν τῆς μελλούσης κρίσεως (Ματθ. κε' 31 κφεξς), ἀξίους ἀμοιβῆς οὐχὶ τοὺς μὴ ἀδικήσαντας ἀπλῶς τὸν πλησίον, ἀλλὰ τοὺς θρέψαντας τοὺς πεινῶντας, τοὺς ποτίσαντας τοὺς διψῶντας, συναγαγόντας τοὺς ξένους, περιβαλόντας τοὺς γυμνοὺς καὶ ἐπισκεφθέντας τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τοὺς ἐν φυλακῇ. Ταῦτα εἰλικρινῶς πραττόμενα δεικνύουσι καὶ εἰς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους τὴν ἀγαθὴν τοῦ πράττοντος διάθεσιν ὡς ὅπως προαι-

θελικά, ὅπερ δὲν συμβαίνει εἰς τὰ τῆς δικαιοσύνης, ἅτινα πιθανὸν νὰ ἐκτε-
λῶνται ἐκ φόβου μόνον πρὸς τὰς ὑπὸ τοῦ νόμου ἐπαπειλουμένας ποινάς.

5. Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἀξίαν τὰ καθήκοντα διαφέρουσιν ἀπ' ἀλλήλων
α') *κατὰ τὴν ἀξίαν τοῦ εἰς ὃ ἀναφέρονται προσώπου*, π. χ. τὸ
καθῆκον τῆς ὑπακοῆς εἰς τὸν Θεὸν εἶναι ἀνώτερον τοῦ τῆς ὑπακοῆς
εἰς τοὺς ἄρχοντας, διότι οἱ ἄνθρωποι δὲν δύνανται νὰ εἶναι ἡμῖν τόσον
σεβαστοὶ ὅσον ὁ Θεός¹, τὸ καθῆκον τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τινὰ εὐερ-
γέτην τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι ἀνώτερον τοῦ πρὸς ἄλλον τινὰ ἄνθρω-
πον· β') *κατὰ τὴν σπουδαιότητα τοῦ εἰς ὃ ἀναφέρονται πράγμα-
τος*, ὅσῳ δηλ. σπουδαιότερον εἶναι πράγμα τι, τοσοῦτ' σπουδαιότερον
εἶναι καὶ τὸ εἰς αὐτὸ ἀναφερόμενον καθῆκον, λ. χ. τὸ καθῆκον τοῦ
σφῆξιν τὴν ζωὴν τινος εἶναι ἀνώτερον τοῦ καθήκοντος τοῦ σφῆξιν
τὴν περιουσίαν αὐτοῦ, διότι ἡ ζωὴ εἶναι πράγμα σπουδαιότερον
τῆς περιουσίας· γ') *κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν πρὸς οὓς ἀναφέρονται
τὰ καθήκοντα*, λ. χ. ἡ πρὸς οἰκογένειαν, κοινότητα ἢ πόλιν ὄλην εὐ-
εργεσία εἶναι μείζων τῆς πρὸς ἓν ἄτομον, ἡ δὲ πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα
ὄλην μεγίστη, διότι οἱ πολλοὶ ἔχουσι μείζονα ἀξίαν τοῦ ἑνός· καὶ δ')
κατὰ τὴν ἀνάγκην τῶν πρὸς οὓς ἀναφέρονται τὰ καθήκοντα, π. χ.
ἡ βοήθεια πρὸς κινδυνεύοντα τὸν ἔσχατον κίνδυνον εἶναι ἀνωτέρα
τῆς πρὸς δυνάμενον καὶ ἄλλοθεν νὰ σωθῆ, ἡ βοήθεια πρὸς πεινῶντα
ἀνωτέρα τῆς πρὸς ἀνυπόδυτον, διότι ἡ ἀνάγκη τῶν πρώτων εἶναι μεί-
ζων τῆς τῶν δευτέρων.

Τὴν διαφορὰν ταύτην τῶν καθηκόντων κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτῶν πρέ-
πει ἐπιμελῶς νὰ λαμβάνωμεν ὑπ' ὄψιν, διότι πολλάκις ἐν τῷ βίῳ συμ-
βαίνει ἡ λεγομένη *σύγκρουσις καθηκόντων*, καθ' ἣν, ἐπιβαλλομένων
ἡμῖν δύο ἢ πλείονων συγχρόνως καθηκόντων, ἀναγκαζόμεθα τὸ μὲν νὰ
πράξωμεν, τὸ δὲ νὰ παραλίπωμεν. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πρέπει νὰ
γνωρίζωμεν ὅτι εἶναι προτιμῆτέον τὸ ὅποσδήποτε σπουδαιότερον.

§ 7. Τὸ δικαίωμα.

1. Ὅπως μοι ἐπιβάλλει ὁ ἠθικὸς νόμος νὰ σέβωμαι τὴν ζωὴν, τὴν
τιμὴν, τὴν περιουσίαν κλπ. τῶν ἄλλων, οὕτω μοι ἐπιτρέπει (μοὶ δίδει
τὴν ἐξουσίαν) νὰ ἀπαιτῶ καὶ ἐγὼ παρὰ τῶν ἄλλων νὰ σέβονται καὶ
αὐτοὶ τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν, τὴν περιουσίαν μου κλπ. *Ἡ ἐξουσία αὕτη,*

1. Πράξ. ε' 29 «Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις».

ἢν παρέχει ὁ ἠθικὸς νόμος πρὸς τι λέγεται δικαίωμα. Οὕτως ὁ ἔχων καθήκοντα πρὸς ἄλλους ἔχει καὶ δικαιώματα ἐπ' αὐτῶν.

2. Τὰ δικαιώματα διαιροῦνται εἰς ἀπόλυτα ἢ φυσικά, ὅσα ἐκ φύσεως ἀπολύτως ἔχομεν, λ. χ. τὸ δικαίωμα τοῦ υπερασπίζεῖν τὴν ζωὴν, τὴν περιουσίαν κλπ., καὶ εἰς σχετικὰ ἢ ἐπίκτητα, ὅσα ἀποκτῶμεν ἐκ σχέσεων, ἅς ἡμεῖς οἰκειοθελῶς συνήψαμεν, λ. χ. τὸ δικαίωμα ὁ ἔχω νὰ συμμετέχω ἀναλόγως τοῦ κέρδους κοινῆς τινος ἐπιχειρήσεως· ἔτι δὲ εἰς προσωπικά, ὅταν ἀναφέρονται εἰς πρόσωπα, λ. χ. τὸ δικαίωμα ἐπὶ τῆς ζωῆς καὶ τιμῆς ἡμῶν, καὶ εἰς πραγματικά, ὅταν ἀναφέρονται εἰς πράγματα, λ. χ. τὸ δικαίωμα ἐπὶ τῆς περιουσίας ἡμῶν.

3. Ὡς πρὸς δὲ τὸν σκοπὸν τὰ δικαιώματα διαιροῦνται α') εἰς ὀριζόμενα, ὅσα ὀρίζονται καὶ ἐπιβάλλονται, ἔστω καὶ διὰ τῆς βίας, ὑπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων· σκοποῦσι δὲ ταῦτα νὰ ἀποσοβήσωσιν ἀφ' ἡμῶν πᾶσαν βλάβην καὶ ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης, λ. χ. δικαιοῦμαι νὰ κατέχω τὴν περιουσίαν μου, ἐὰν δέ τις θελήσῃ νὰ μοὶ ἀφαιρέσῃ αὐτήν, ὁ νόμος μοὶ δίδει τὸ δικαίωμα νὰ υπερασπίσω αὐτήν· β') εἰς ἀόριστα, ὅσα δὲν δύνανται νὰ ὀρισθῶσι καὶ νὰ ἐπιβληθῶσι ὑπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων, ἀφινόμενης τῆς τηρήσεως αὐτῶν εἰς τὴν ἐλευθέρῃαν θέλησιν καὶ τὴν συνείδησιν ἐκάστου· σκοποῦσι δὲ ταῦτα νὰ ἐλκύσωσι πρὸς ἡμᾶς τὰς εὐεργεσίας τῶν ἄλλων καὶ ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ καθήκοντα τῆς φιλάνθρωπίας· λ. χ. δικαιοῦμαι νὰ ἀπαιτῶ νὰ μὲ ἐπαινῶσι καλῶς πράττοντα, δὲν δύναμαι ὅμως καὶ διὰ τοῦ νόμου νὰ ἔξαναγκάσω τινὰ εἰς τοῦτο, διότι οὐδεὶς νόμος ἐπιβάλλει τὸν ἔπαινον, οὐδ' εἶναι ἔπαινος ὁ διὰ τῆς βίας ἐπιβαλλόμενος¹.

§ 8. Ἀμοιβαία σχέσεις καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων.

1. Εἰς τὰ δικαιώματα ἅτινα ἔχομεν ἐπὶ τῆς ζωῆς, τιμῆς καὶ περιουσίας ἡμῶν λ. χ. ἀντιπαράκεινται τὰ ἀνάλογα καθήκοντα τῶν ἄλλων

1. Μόνον ἐγωῖσται, μάταιοι καὶ εὐτελεῖς ἄνθρωποι, δύνανται νὰ ζητῶσιν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως νὰ ἐπιβάλλωσιν ὅπου καὶ ὅταν δύνανται τὸν πρὸς ἑαυτοὺς ἔπαινον καὶ θαυμασμόν τῶν ἄλλων· ἀλλ' οὗτοι ἀντὶ νὰ ἐπιτύχωσι τοῦτου, γίνονται καταγέλαστοι καὶ ἀποδεικνύονται τοῖς πολλοῖς κοῦφοι· ὁ ἔπαινος, ἡ ἐκτίμησις, ἡ ἀγάπη κ. τ. τ. ὡς αἰσθήματα μόνον ἐμυνέονται, οὐδέποτε δ' ἐπιβάλλονται. Διὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει ἐπιμελῶς ν' ἀπέχη νὰ ἀπαιτῇ παρὰ τῶν ἄλλων τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἀορίστον δικαιωμάτων καὶ νὰ μὴ ὑπερφηρανεύηται διὰ τὸν οἱ ἄλλοι ἐπαινῶσιν ἢ τιμῶσιν αὐτὸν κλπ. ἵνα μὴ περιπίπῃ εἰς τὸ ποταπὸν πάθος τοῦ εὐτελοῦς τοῦτου ἐγωῖσμοῦ, ὅστις πολλάκις γίνεται αἰτία θλίψεων καὶ δυστυχημάτων (Πρβλ. καὶ § 36).

ἀνθρώπων εἰς τὴν ζωὴν, τιμὴν καὶ περιουσίαν ἡμῶν, καὶ ἀντιστρόφως, εἰς τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα ἡμῶν ἀντιπαράκεινται ἀνάλογα δικαιώματα τῶν ἄλλων. Ἀντιπαράκεινται δὲ πάντοτε τὰ ὁμοειδῆ καθήκοντα καὶ δικαιώματα, δηλ. τὸ ἀπόλυτον εἰς τὸ ἀπόλυτον, τὸ σχετικὸν εἰς τὸ σχετικὸν κλπ., ὥστε γνωρίζοντες καθήκον τι δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν καὶ τὸ ὁμοειδὲς δικαίωμα καὶ τὰνάπαλιν. Ὅθεν τὰ καθήκοντα καὶ τὰ δικαιώματα συνδέονται στενότερα πρὸς ἄλληλα, οὕτως ὥστε οὐδέτερον δύναται νὰ ἐννοηθῇ ἄνευ τοῦ ἑτέρου.

§9. Δίκαιον, ἄδικον, δικαιοσύνη, ἀδικία, ἐπιείκεια, ἀσχηρότης.

1. Λέγων ἐν δικαστηρίῳ τὴν ἀλήθειαν καὶ σφῶζον τὴν περιουσίαν ἢ τὴν ὑπόληψιν τινος πράττω πράξιν σύμφωνον πρὸς τὸ δικαίωμα ὃ ἐκεῖνος ἔχει ν' ἀπαιτήσῃ παρ' ἐμοῦ τὴν ἀλήθειαν ἵνα προστατεύσῃ τὴν ἀδίκως κινδυνεύουσαν περιουσίαν ἢ ὑπόληψιν του' τοῦναντίον, ἐὰν δὲν εἴπω τὴν ἀλήθειαν, πράττω πράξιν ἀσύμφωνον πρὸς τὸ δικαίωμα ἐκείνου. Ἡ συμφωνία τῶν πράξεων ἡμῶν πρὸς τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων λέγεται δίκαιον, ἢ δὲ ἀσυμφωνία πρὸς αὐτὰ λέγεται ἄδικον· ἢ δὲ σταθερὰ γνώμη ἢ ἔξις τοῦ σέβασθαι τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων λέγεται δικαιοσύνη, τοῦναντίον δὲ ἢ ἔξις τοῦ περιφρονεῖν καὶ καταπατεῖν αὐτὰ λέγεται ἀδικία.

2. Δικαιοσύνης εἶναι δύο εἶδη, ἡ σιενῆ (ἢ πολιτικὴ καὶ ἀσχηρὰ καλουμένη), ἣτις περιορίζεται εἰς τὸν σεβασμὸν μόνον τῶν ὠρισμένων (§ 7, 3) δικαιωμάτων, καὶ ἡ εὐρεῖα (ἢ καθολικὴ καὶ χριστιανικὴ καλουμένη), ἣτις ἐκτείνεται ἐπὶ πάντων καθόλου τῶν δικαιωμάτων, ὠρισμένων τε καὶ ἀορίστων. Τὴν εὐρεῖαν ταύτην δικαιοσύνην, ἣτις εἶναι πολὺ σπουδαιότερα καὶ ἦν ἀπαιτεῖ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, ἐδίδαξεν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν διὰ τῆς θαυμασίας ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλίας του (Ματθ. ε', σ' καὶ ζ'). Δι' αὐτῆς τὰ στενὰ τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου ὄρια ἠῦρνε λαμπρῶς ὁ Σωτὴρ ἀναπτύξας θαυμασίως τὰ περὶ φόνου (Ματθ. ε' 21), περὶ ὄρκου (Ματθ. ε' 33), περὶ ἐλεημοσύνης (Ματθ. ε' 1) κλπ. καὶ ἀπαγορεύσας οὐ μόνον τὸ φονεῦν ἀλλὰ καὶ τὸ ὀργίζεσθαι καὶ δυσμενῶς διάκεισθαι, οὐ μόνον τὸ ἐπιορκεῖν ἢ ψευδορκεῖν ἀλλὰ καὶ τὸ ἀπλῶς ψεῦδεσθαι κλπ. Συνεπλήρωσε δὲ οὕτως ὁ Σωτὴρ τὸν ἀτελεῖ Μωσαϊκὸν νόμον τὸν διδάσκοντα μόνον τὴν στενὴν δικαιοσύνην.

3. Ἡ δὲ ἀδικία εἶναι τριῶν εἰδῶν· καλεῖται πταίσμα μὲν ὅταν

εἶναι πολὺ μικρὰ καὶ ἀσήμαντος, *πλημμέλημα* δὲ ὅταν ἐπιφέρει βλάβην μικρὰν καὶ *κακούργημα* ὅταν ἐπιφέρει μεγάλην καὶ σημαντικὴν βλάβην.

4. *Ἐπιείκεια* δὲ εἶναι τὸ νὰ λαμβάνωμεν ὑπ' ὄψιν ἐν τῇ ἀπαίτησει τῶν δικαιωμάτων ἡμῶν πάντοτε τὴν ἀνθρωπίνην ἀδυναμίαν καὶ νὰ μὴ εἴμεθα πολὺ ἀκριβολόγοι ἐν ταῖς ἀπαιτήσεσιν ἡμῶν πρὸς βλάβην τῶν ἄλλων, τ. ἔ. τὸ νὰ συνδυάζωμεν τὴν δικαιοσύνην πάντοτε μετὰ τῆς φιλανθρωπίας· λ. χ. ὅταν τις ἐξ αἰτίας ἀνωτέρας ἢ ἐκ περιστάσεων ἀπροόπτων καὶ ἀνεξαρχήτων τῆς θελήσεώς του δὲν δύναται νὰ ἐπληρώσῃ πρὸς ἡμᾶς ὑποχρῶσίν τινα, ἥς τὴν ἐκπλήρωσιν δικαιούμεθα ὑπὸ τοῦ νόμου ν' ἀπαιτήσωμεν, πρέπει νὰ φανῶμεν φιλάνθρωποι καὶ νὰ μὴ ἀπαιτήσωμεν μετὰ μεγάλης ἀκριβείας καὶ μετὰ σκληρότητος ὅ,τι δικαιούμεθα· τότε λέγομεν ὅτι ἔχομεν ἐπιείκειαν· ἄλλως θὰ εἴμεθα σκληροὶ καὶ ἀπάνθρωποι.

Ἡ ἐπιείκεια εἶναι χριστιανικὴ ἀρετὴ καὶ πρέπει νὰ συνοδεύῃ πάντοτε τὴν δικαιοσύνην, ἄλλως ἢ ἄκρα δικαιοσύνη καταντᾷ ἄκρα ἀδικία (*summum jus summa injuria*). Πρέπει ὅμως μετὰ προσοχῆς καὶ συνέσεως νὰ γίνηται χρῆσις τῆς ἐπιεικείας καὶ μόνον ὅταν εἶναι ἀνάγκη, διότι ἡ μεγάλη καὶ ἀλόγιστος ἐπιείκεια ἐνδεχόμενον εἶναι νὰ προξενήσῃ κακὸν καὶ μάλιστα ὅταν ἀσυνέτως ἐφαρμοζῆται πρὸς ὑφισταμένους ἢ μαθητάς, ὧν δύναται νὰ ὑποθάλψῃ τὴν ἀμέλειαν ἐπὶ μεγάλῃ αὐτῶν βλάβῃ.

Ἡ ἐπιείκεια ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν πρὸς τοὺς ἄλλους καθηκόντων ἡμῶν, δηλ. καὶ τὰ καθήκοντα ἡμῶν πρέπει μετ' ἐπιεικείας νὰ ἐκπληρῶμεν, ἥτοι οὐ μόνον ὅταν ἡ αὐστηρὰ δικαιοσύνη τὰ ἐπιβάλλῃ ἀλλὰ καὶ ὅταν εἴμεθα μὲν ἐλεύθεροι, ἀλλ' ἐπιβάλλῃ ταῦτα ἡ χρεία καὶ ἡ ἀδυναμία τῶν ἄλλων· ἐν τῷ λ. χ. ὁ διδάσκαλος ἔχει καθήκον νὰ διδάξῃ μίαν μόνον ὥραν δύναται ἐπιεικῶς ἐκπληρῶν τὸ καθήκον του νὰ παρατείνῃ τὴν διδασκαλίαν ἐπ' ὀλίγον, εἰάν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἔχουσιν ἀνάγκη καὶ δὲν ἐμποδίζεται ἄλλη τις ἐργασία.

5. *Ἀυστηρότης* τέλος εἶναι τὸ νὰ μὴ λαμβάνωμεν ὑπ' ὄψιν μήτε ἐν τῇ ἀπαίτησει τῶν δικαιωμάτων μήτε ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν καθηκόντων ἡμῶν τὴν ἀνθρωπίνην ἀδυναμίαν ἢ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς φιλανθρωπίας, τ. ἔ. ἡ *ἀνευ ἐπιεικείας δικαιοσύνη*. Ἡ ἀυστηρότης σπανίως εἶναι ἀρετὴ, ὅταν ὑπάρχωσιν ἐξαιρετικαὶ περιστάσεις ἐπιβαλλόμεναι χάριν καλῶν ἀποτελεσμάτων.

§ 10. Ἡ συνείδησις.

1. Ἡ ἐνέργεια ἢ ἰδιότης τοῦ νοῦ, καθ' ἣν κρίνομεν ἡμετέραν τινα πράξιν, ἂν εἶναι σύμφωνος πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον ἢ οὐ, λέγεται **συνείδησις**. Ἡ συνείδησις ἐτέθη ἐν ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὅπως ὀδηγῇ ἡμᾶς ἐν τῷ βίῳ ἐξαγγέλλουσα τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα ὡς τις ἀόρατος φύλαξ καὶ φρουρὸς ἡμῶν· διὸ δικαίως **φωνή Θεοῦ** καλεῖται, διότι οἰονεὶ φωνάζει ἡμῖν ἐνδοθεν **«τοῦτο πράττε, ἐκεῖνο μὴ πράξεις»**.

2. Ἡ συνείδησις πρὸ τῆς πράξεως, (ἢ προηγουμένη συνείδησις), **προτρέπει** μὲν ἡμᾶς εἰς αὐτὴν ἂν εἶναι ἀγαθὴ, **ἀποτρέπει** δὲ ἡμᾶς ἀπ' αὐτῆς ἂν εἶναι κακὴ, μετὰ δὲ τὴν πράξιν, (ἢ ἐπομένη συνείδησις), ἂν μὲν ἢ πράξις ἦτο ἀγαθὴ ἐκαινεῖ ἡμᾶς καὶ πληροῖ χαρᾶς παρέχουσα τὴν καλουμένην **ἠθικὴν ἱκανοποίησιν ἢ ψυχικὴν γαλήνην**, ἂν δὲ ἢ πράξις ἦτο κακὴ **ψέγει** καὶ **ἐλέγχει** γεννῶσα ἐν ἡμῖν τὴν καλουμένην **τύψιν τῆς συνειδήσεως**. Ἐπὶ τῆς ψυχικῆς γαλήνης στηρίζεται ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου, ἣν οὐδὲ τὰ μεγαλύτερα ἔξωτερικὰ δυστυχήματα δύνανται νὰ ἀφαιρέσωσι· διότι ὁ τὴν γαλήνην τῆς συνειδήσεως ἔχων συναισθάνεται ὅτι εἶναι ἀγαπητὸς τῷ Θεῷ καὶ ἠνωμένος μετ' αὐτοῦ, βραβεύοντος πάντοτε τὸ ἀγαθὸν διὰ τῆς εὐδαιμονίας. Τοῦναντίον δὲ ἢ **τύψις τῆς συνειδήσεως** προσενεῖ τὴν δυστυχίαν, ἣν οὐδ' αἱ μέγιστα ἔξωτερικὰ εὐτυχία (πλούτη, τιμαί, δόξα) δύναντα νὰ ἄρῃσι, διότι ὁ τὴν τύψιν τῆς συνειδήσεως ἔχων αἰσθάνεται ἑαυτὸν ἀπομακρυσμένον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἀποστρεφόμενου πάντοτε καὶ τιμωροῦντος τὸ κακόν. Διὸ πρέπει νὰ ἐπιζητῶμεν τὴν ψυχικὴν γαλήνην δι' ἀγαθῶν πράξεων, ν' ἀποφεύγωμεν δὲ τὴν τύψιν τῆς συνειδήσεως δι' ἀποχῆς ἀπὸ παντὸς κακοῦ.

3. Ἡ συνείδησις αὕτη λέγεται **ὕγιης ἢ τελεία**, διότι ὀρθῶς κρίνει πάντοτε πάσας τὰς πράξεις ἡμῶν, μικρὰς τε καὶ μεγάλας, ἀναλόγως τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας αὐτῶν. Ὁ τὴν ὕγιᾶ ταύτῃ συνείδησιν ἔχων λέγεται **εὐσυνείδητος**. Οὗτος οὐδὲν πράττει παρὰ τὴν συνείδησίν του, ἀλλὰ φροντίζει νὰ ζῇ πάντοτε κατ' αὐτὴν πράττων μόνον ὅ,τι συμφωνεῖ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ συνείδησις πολλάκις ἐπισκοπίζεται καὶ διαστρέφεται ὑπὸ τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς ἀμαρτίας καθίσταται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦστον ἀτελής καὶ ἐλαττωματικὴ καὶ διὰ τοῦτο διακρίνομεν παρὰ τοῖς ἀνθρώποις διάφορα εἶδη ἀτελοῦς συνειδήσεως, ἧτοι α') τὴν **εὐρεῖαν συνείδησιν**, ὅταν μόνον τὰ πολὺ μέγιστα ἀδικήματα αἰσθάνεται καὶ δι' αὐτὰ μόνον ἐλέγχει τὸν ἄνθρωπον,

διὰ πολλὰ δὲ ἄλλα ἱκανῶς σπουδαῖα πολλάκις δὲν ἐλέγχῃ αὐτόν· β') τὴν *περιδεᾶ*, ὅταν οὐ μόνον διὰ τὰ σπουδαῖα ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ ἐλαχίστου λόγου ἄξια πράγματα περισσῶς θορυβῆται καὶ ἀμφιταλαντεύεται, ὡς ὁ δειλός, ὅστις καὶ πρὸ τῆς σκιᾶς του πολλάκις φοβεῖται ὅπως παραλόγως· γ) τὴν *ἐλαστικὴν*, ὅταν προκειμένου μὲν περὶ μικροῦ τινος συμφέροντος εἶναι αὐστηρά, προκειμένου ὁμως περὶ σπουδαίου τοιούτου γίνεται ἐπεικὴς! καὶ δ') τὴν *φαρισαικὴν*, ὅταν μόνον εἰς τὰ μικρὰ δεικνύῃ μεγάλην αὐστηρότητα χάριν ἐπιδείξεως, εἰς δὲ τὰ μεγάλα ἀδιαφορεῖ, ὡς ἔπραττον οἱ ἔξ ὧν καὶ τὸ ὄνομα ἔλαβε Φαρισαῖοι, οἳ τινες, κατὰ τὴν ρῆσιν τοῦ ἐλέξαντος αὐτοῦ; Χριστοῦ, διύλιζον τὸν κώνωπα, τὴν δὲ κἀμηλον κατέπινον (Ματθ. κγ' 24).

4. Ὁ οἰονδήποτε εἶδος ἀτελοῦς καὶ ἐλαττωματικῆς συνειδήσεως ἔχων λέγεται *ἀσυνείδητος*. Οὗτος τὰ πάντα πράττει ἀδιαφορῶν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥτιον πρὸς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως καὶ οὐδὲν λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὸν ἠθικὸν νόμον. Ἡ δὲ κατάστασις, ἐν ἣ εὐρίσκεται ὁ ἀσυνείδητος λέγεται *ἀσυνείδησία*: μείζων βαθμὸς τῆς ἀσυνείδησις λέγεται *ἠθικὴ ἀναληγσία*, ἣτις εἶναι κατάστασις, καθ' ἣν δὲν αἰσθάνεται τις ἄλλος, ἥτοι τύψιν τῆς συνειδήσεως, οὐδὲ διὰ τὰ βαρῦτα ἀδικήματα· μέγιστος δὲ βαθμὸς τῆς ἀσυνείδησις, ἔτι χειρῶν τῆς ἠθικῆς ἀναληγσίας, εἶναι ἡ *πώρωσις τοῦ νοῦ*, καθ' ἣν οὐ μόνον τύψιν συνειδήσεως δὲν αἰσθάνεται τις πράττων βαρῦτα κακουργήματα, ἀλλὰ καὶ χαίρει διὰ τὸ κακόν! Τοιοῦτοι ἄνθρωποι, εὐτυχῶς σπάνιοι ἐν τῷ κόσμῳ, εἶναι τέρατα οὐδὲν ἔχνος συνειδήσεως διάσφζοντα ἔνεκα τῆς ἐκ τῆς ἀπαιδευσίας καὶ τῆς κακῆς ἀνατροφῆς προελθούσης διαφθορᾶς τῆς συνειδήσεώς των.

5. Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ φροντίξῃ ὅπως διατηρῇ πάντοτε *ὄγιᾶ* τὴν συνείδησίν του ἐξασκῶν αὐτήν· τοῦτο δὲ πράττει ἐὰν μελετᾷ συνεχῶς τὴν ἁγίαν Γραφήν καὶ ἄλλα ὠφέλιμα θρησκευτικὰ καὶ ἠθικὰ βιβλία (Ἰδὲ ὑποσημ. § 20, 2 γ'), ἐὰν ἀκροᾶται τακτικῶς τοῦ θείου λόγου καὶ ἄλλων ἠθικῶν ὁμιλιῶν, ἐὰν συναναστρέφεται πάντοτε μετὰ ἠθικῶν καὶ εὐσυνειδήτων ὀνθρώπων ἀποφεύγων τὰς κακὰς συναναστροφὰς καὶ τέλος ἐὰν ἔχη πάντοτε ὡς ὀδηγὸν του τὴν συνείδησιν καὶ τὸ λογικόν.

§ 11. Ἡ ἐλευθέρα θέλησις.

1. Ὁ Θεὸς μετὰ τοῦ λογικοῦ ἐδώρησε τῷ ἄνθρώπῳ καὶ ἕτερον σπουδαῖον δῶρον, τὴν *ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως* εἴτε τὴν ἐλευ-

θέραν βούλησιν (§ 3) τ. ἔ. ἀφήκεν αὐτὸν ἐντελῶς ἐλεύθερον εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ πρακτέου ¹. Ἡ ἐλευθερία αὕτη ἔχει μεγάλην σημασίαν, διότι ἄνευ αὐτῆς οὔτε ἡ συνειδήσις θὰ ἐπὶ ἡμᾶς ἐπὶ τοῖς ἀγαθοῖς θὰ ἔφυγε δὲ ἐπὶ τοῖς κακοῖς, διότι ταῦτα δὲν θὰ ἦσαν προϊόντα τῆς ἡμετέρας ἐκλογῆς, οὔτε εὐθύνην θὰ εἶχεν ὁ ἄνθρωπος διὰ τὰς πράξεις του ὡς μὴ ἐλεύθερος αὐτῶν ἐκλογεὺς. Ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας ταύτης λοιπὸν στηρίζεται ἡ **εὐθύνη** τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὰς πράξεις αὐτοῦ· ἄνευ τῆς ἐλευθερίας οὐδεμία πράξις, εἴτε καλὴ εἴτε κακὴ, θὰ ἠδύνατο νὰ καταλογισθῇ τινι καὶ ἠθικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου δὲν θὰ ὑπῆρχεν, ὡς συμβαίνει εἰς τὰ κτήνη, αἶψα στερούμενα ἐλευθερίας καὶ λογικοῦ καὶ τὰ πάντα ὀρμηφυτῶς πράττοντα οὐδεμίαν εὐθύνην ἔχουσι διὰ τὰς πράξεις αὐτῶν.

2. Τὴν βούλησιν τοῦ ἀνθρώπου διευθύνει κυρίως ὁ ὁρθὸς λόγος· ἐνίοτε ὅμως ἐπηρεάζουσιν αὐτὴν καὶ διάφοροι αἰτίαι, οἷον αἱ ἐπιθυμῖαι, ὁ ἐγωϊσμός, ὁ φόβος κλπ· τὰ αἷα ταῦτα ὠθοῦσι μὲν τὸν ἄνθρωπον εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν πράξιν, **ἀλλ' οὐδέποτε ἐξαναγκάζουσιν** αὐτόν, διότι ἄλλως ἤθελε παύσει ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου ὅπερ δὲν συμβαίνει, ἀφ' οὗ ὁ ἄνθρωπος ἔχει πάντοτε τὴν συναίσθησιν ὅτι εἶναι υπεύθυνος διὰ τὰς πράξεις του, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ἐπαίνου ἢ τοῦ ψόγου τῆς συνειδήσεώς του. Διὰ τοῦτο ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ὑπακούσῃ εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ὁρθοῦ λόγου ἔχει τὸν ἐπαινον τῆς συνειδήσεως καὶ τὴν ἠθικὴν ἱκανοποίησιν, ἐὰν δὲ ἠτιηθῇ ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν του ἢ ἐνδώσῃ εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ἐγωϊσμοῦ (συμφέροντος) του ἢ φοβηθῇ κλπ. καὶ πράξῃ κακόν τι ἔχει τὸν ψόγον καὶ τὴν τύψιν τῆς συνειδήσεως.

3. Ὁ ἄνθρωπος ὡς λογικὸν καὶ ἠθικὸν ὄν φύσει αἰσθάνεται ὅτι πρέπει νὰ ρυθμίξῃ τὴν θέλησίν του συμφώνως πρὸς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ὁρθοῦ λόγου (λογικοῦ) καὶ τῆς συνειδήσεως καὶ νὰ μὴ ἐπιτρέπῃ ἑαυτῷ νὰ σύρεται ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν (ἡδονῶν) καὶ τοῦ ἐγωϊσμοῦ (συμφέροντος) ἢ καὶ ὑπὸ ἄλλων αἰτίων· οὕτω συνηθίζει ἑαυτὸν εἰς τὰ

1. Σοφ. Σειράχ. ιε' 14 «Αὐτὸς ἐξ ἀρχῆς ἐποίησεν ἄνθρωπον καὶ ἀφήκεν αὐτὸν ἐν χειρὶ διαβουλίου αὐτοῦ· ἐὰν θέλῃς συντηρήσεις ἐντολὰς καὶ πίστιν ποιῆσαι εὐδοκίαν. Παρέθηκέ σοι πῦρ καὶ ὕδωρ, οὗ ἐὰν θέλῃς ἐκτενεῖς τὴν χεῖρά σου· ἐναντὶ ἀνθρώπων ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος καὶ ὁ ἐὰν εὐδοκήσῃ δοθήσεται αὐτῷ». (Πρβλ. καὶ § 11. 4 καὶ Μάρκ. η' 34 «ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἔλθειν. . . » καὶ Ματθ. ιθ' 1 κλπ.)

πράττειν τὸ ἀγαθὸν καὶ ἐνισχύει τὴν θέλησίν του, ἣτις ἀσκουμένη καὶ κρατυνομένη λαμβάνει τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ὁρμήν, ὅπως, τοῦναντίον, ἔρει πρὸς τὸ κακὸν ὅταν τις συνηθίσῃ νὰ πράττῃ τοῦτο. Τότε δὲ ἡ θέλησις καθίσταται ἰσχυρὰ ὅταν ἔχῃ τὴν δύναμιν νὰ ἐλέγχῃ τὰς κακὰς πράξεις καὶ νὰ μὴ γίνεται δούλη τῶν παθῶν· εἰς τοῦτο ἀσφαλῶς ἄγει ἡμᾶς ἡ χριστιανικὴ ἀνατροφή καὶ μελέτη.

4. Τὴν ἐλευθέραν θέλησιν *ἐξησθένισέ πως ἡ ἁμαρτία*, ὥστε ὁ ἄνθρωπος δυσκόλως νὰ ὑπακούῃ εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον, εὐκόλως δὲ νὰ παρασύρεται ὑπὸ τῶν ἡδονῶν καὶ τοῦ ἐγωϊσμοῦ, ἀλλ' ὅμως δὲν *ἐξήλειψεν αὐτήν*, ὅπως δὲν κατέστρεψε καὶ τὸ λογικὸν (Ῥωμ. ζ' 18—25). Ὄθεν ὁ ἄνθρωπος καὶ μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν πρωτοπλάστων διαδοθεῖσαν καὶ γενικευθεῖσαν ἀμαρτίαν ἔμεινε μέχρι σήμερον καὶ θὰ μένῃ πάντοτε ἐλεύθερος καὶ ὑπεύθυνος ἅμα διὰ τὰς πράξεις του, ὡς βεβαίω α') ἡ συνείδησις ἐκάστου, β') ἡ Κ. Δ. ἣτις διδάσκουσα περὶ μετανοίας, περὶ ἀσκήσεως τῆς ἀρετῆς κλπ. ἢ λέγουσα διὰ τοῦ Κυρίου «*εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἔλθειν*» (Ματθ. ιζ' 24) προϋποθέτει βεβαίως ἐλευθερίαν βουλήσεως, γ') ἡ Π.Δ. ἣτις παραγγέλλουσα ἐν τῷ δεκαλόγῳ (Ἐξόδ. κ') «οὐ φρονεῦσεις, οὐ κλέψεις κλπ.» ἢ ὁητῶς λέγουσα ἐν Σοφία Σειράχ ιε' 14 (πρβλ. καὶ § 11 ὑποσημ.) ὅτι ὁ ἄνθρωπος *ἐὰν θέλῃ* τηρεῖ τὰς ἐντολάς καὶ αὐτῷ ἀπόκειται νὰ ἐκλέξῃ τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κακόν, παραδέχεται τὴν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως.

ΣΗΜ. Τὴν πεπλανημένην γνώμην ὅτι ἡ ἁμαρτία ἐξήλειψεν ἐντελῶς τὴν ἐλευθέραν θέλησιν εἶχεν ὁ διάσημος πατὴρ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας *Αύγουστίνος* (354—430), ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ἐδίδαξαν οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ *προτεσταντισμοῦ* (Λούθηρος 1529, Καλβῖνος 1540 καὶ Ζβίγγλιος 1519).

§ 12. Ἠθικὸς καταλογισμὸς.

1. Ἀφ' οὗ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος νὰ πράττῃ πάντοτε κατὰ βούλησιν καὶ οὐχὶ κατ' ἀνάγκην ὅ,τι θέλει, φέρει βεβαίως τὴν εὐθύνην τῶν πράξεών του, κακῶν τε καὶ ἀγαθῶν. Ἡ εἰς τινὰ ἀπόδοσις τῆς εὐθύνης πράξεώς τινος λέγεται *ἠθικὸς καταλογισμὸς τῆς πράξεως*. Οὗτος ἐκπηγάζει ἐκ τῆς ἐλευθέρως θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου.

2. Ὁ ἠθικὸς καταλογισμὸς τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου γίνεται ὑπὸ τοῦς ἑξῆς ὅροις·

α') Ἐκείνη μόνον ἡ πράξις καταλογίζεται τινὶ ἢν οὗτος *ἐπραξεν δλωρ ἐλευθέρως* καὶ οὐχὶ ὀλιγῶς ἀκουσίως (ὑπὸ τὸ κράτος βίας, λά-

Φους κλπ)· εάν τις λ. χ. ἔβλαψέ τινα ἀκουσίως ἢ κατὰ λάθος, ὅπερ ἤτο ὅλως ἀδύνατον νὰ προῖδη, ἢ ἐξαναγκασθεὶς κλπ, ἢ βλάβη αὕτη δὲν καταλογίζεται αὐτῷ. Διὸ καὶ ὁ πολιτικὸς νόμος (ὅστις στηρίζεται πάντοτε ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου) ἀπαλλάσσει αὐτόν. Ἄλλὰ καὶ ὁ ὠφελήσας ἀκουσίως ἢ τυχαίως δὲν δικαιούται ἀμοιβῆς, διότι ἡ πράξις του δὲν εἶναι ἔργον θελήσεως·

β') Ὅσῳ *μικροτέρα ἢ ἐλευθερία τοσοῦτω μικρότερος καὶ ὁ καταλογισμὸς* καὶ τάνάπαλιν. Σμικρύνουσι δὲ τὴν ἐλευθερίαν ἡ ἄγνοια, ὁ φόβος, αἱ συνήθειαι, τὰ πάθη κλπ· εάν λ. χ. βλάβῳ τινὰ παρασυρόμενος ὑπ' ὄργῆς, ἔχω μικροτέραν εὐθύνην ἅτε μὴ ἐνεργήσας ὅλως ἐλευθέρως. Διὸ καὶ ὁ πολιτικὸς νόμος μοὶ παρέχει τὰς λεγομένας ἐλαφρυντικὰς περιπτώσεις. Τοῦναντίον, εάν ὅλως ἐλευθέρως καὶ ἐκ προμελέτης πράξῳ κακόν τι, φέρω ὅλην τὴν εὐθύνην. Διὸ καὶ ὁ πολιτ. νόμος τότε μὲ τιμωρεῖ αὐστηρῶς. Ἄλλὰ καὶ εἰς τὸν ὠφελούντα ὡσαύτως λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ὁ βαθμὸς τῆς ἐλευθερίας ἐν τῇ ἀπονομῇ τῆς ἀμοιβῆς.

γ') Ὅσῳ ἡ ἐπιβαλλομένη ἡμῖν πρὸς τινὰ *ὑποχρέωσις εἶναι μεγαλυτέρα τοσοῦτω μεγαλύτερος εἶναι καὶ ὁ καταλογισμὸς* καὶ τάνάπαλιν· λ. χ. ὁ ὑβρίζων τὸν πατέρα ἢ διδάσκαλόν του ἢ βλάπτων τὸν εὐεργέτην του ἔχει μεγαλυτέραν εὐθύνην τοῦ πράιτοντος τὸ αὐτὸ ἁμάρτημα πρὸς ἄλλον τινά, διότι ἢ πρὸς τοὺς γονεῖς, διδασκάλους καὶ εὐεργέτας ἡμῶν ὑποχρέωσις εἶναι μεγαλυτέρα τῆς πρὸς οἰονδήποτε ἄλλον. Διὸ καὶ ὁ πολιτ. νόμος τιμωρεῖ ἀναλόγως. Ἄλλὰ καὶ ὁ ὠφελῶν εὐεργέτας ἢ γονεῖς ἐνδεεῖς ἔχει μείζονα ἀμοιβήν.

δ') Ὅσῳ εἶναι μεγαλυτέρας αἱ κατατρώχουσι τὸν ἄνθρωπον *δυσχερεῖαι καὶ δυσπραγαίαι τοσοῦτω μεγαλύτερος εἶναι καὶ ὁ καταλογισμὸς* καὶ τάνάπαλιν λ. χ. ὁ πένης ἀναδεικνυόμενος τίμιος ἐν τῇ διαχειρίσει ξένης περιουσίας εἶναι μᾶλλον ἀξίεπαινος τοῦ πλουσίου τιμίου, ὁ πτωχὸς ἐλεῶν εἶναι μείζονος ἀνταμοιβῆς ἀξίος τοῦ πλουσίου ἐλεοῦντος· καὶ τοῦναντίον, ὁ πλούσιος κλέπτων φέρει μείζονα εὐθύνην τοῦ πτωχοῦ κλέπτοντος, ὃν ἐσχάτη ἀνάγκη ἐξώθησεν ἴσως εἰς τὴν κλοπὴν. Ταῦτα καὶ ὁ πολιτ. νόμος λαμβάνει ὑπ' ὄψιν. Ἄλλὰ καὶ ὁ ὠφελῶν τινά μετὰ μείζονος δυσχερείας εἶναι ἀξίος μείζονος ἀνταμοιβῆς· καὶ

ε') Ὅσῳ *μεγαλυτέρα εἶναι ἡ μόρφωσις τινος τοσοῦτω μεγαλύτερος εἶναι ὁ καταλογισμὸς* καὶ τάνάπαλιν· λ. χ. ὁ ἐγγράμματος καὶ ὁ ἐπιστήμων εὐθύνονται διὰ τὰς πράξεις των περισσότερον τῶν πολλὰ ἄγνοούντων ἀγραμμάτων καὶ ἀμορφῶτων, οἵτινες πολλὰ πράττουσι

πολλάκις ἐξ ἀγνοίας· διὸ καὶ ἡ ἁγ. Γραφή λέγει «ὁ γνοὺς τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου καὶ μὴ ποιήσας δαρήσεται πολλάς, ὁ δὲ μὴ γνοὺς, ποιήσας δὲ ἄξια πληγῶν, δαρήσεται ὀλίγας» (Λουκ. ιβ' 47, 48). Τοῦτο καὶ ὁ πολιτ. νόμος δὲν παραβλέπει.

§ 13. Ἡ ἀρετή.

1. Ὅταν ἐκπληρῶ τὰ καθήκοντά μου καὶ σέβωμαι καὶ τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων, πράττω πράξεις συμφωνούσας πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, ἤτοι πράττω τὸ ἀγαθόν¹. Ἡ σταθερὰ ἐξίς τοῦ πράττειν πάντοτε τὸ ἀγαθὸν λέγεται ἀρετή.

2. Ἡ ἀρετὴ εἶναι ὁ μέγιστος θησαυρὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ σπουδαιότατον κόσμημα αὐτοῦ ὀδηγοῦσα αὐτὸν ἀσφαλῶς εἰς τὸν ἀληθῆ ἀνθρωπισμόν. Διὰ τῆς ἀρετῆς ὑψοῦται ὁ ἀνθρώπος ἀπὸ τῆς ψευδοῦς κτηνώδους σωματικῆς ζωῆς, εἰς ἣν ἄγουσιν αὐτὸν αἱ πρόσκαιροι καὶ μάταιαι ἐπιθυμίαι αὐτοῦ, εἰς τὴν ἀληθῆ πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν ζωὴν, ἣν ὁ ἀνθρώπος ὡς λογικὸν καὶ ἠθικὸν ὄν ὀφείλει νὰ ζῆ ἐὰν θέλῃ ὄντως νὰ διαφέρει τῶν λοιπῶν ζώων. Ὅθεν πρέπει νὰ ἀσκιῶμεν τὴν ἀρετήν.

3. Ἴνα ἡ ἀρετὴ ἔχη ἀξίαν πρέπει νὰ εἶναι α') **Καθολικὴ**, τ. ἔ. ὁ ἀληθῶς ἐνάρετος δὲν ἀρκεῖ τὰ μὲν τῶν καθηκόντων νὰ πράττῃ, ἄλλα δὲ νὰ παραμελῇ, λ. χ. νὰ εἶναι ἀγαθὸς πατὴρ ἀλλὰ κακὸς πολίτης, διότι ἀρετὴ μονομερῆς δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀληθὴς καὶ τελεία· β') **Ἀμετάβλητος καὶ καρτερικὴ**, τ. ἔ. ὁ ἀληθῶς ἐνάρετος πρέπει νὰ εἶναι πάντοτε τοιοῦτος καὶ οὐχὶ ἐνίοτε μόνον ἢ ὅταν εἶναι εὐκόλον, πρὸ δὲ τῶν δυσχερειῶν νὰ ἀποδειλιᾷ· λ. χ. νὰ ἐλεῇ σήμερον, οὐχὶ ὄμως, κα αὔριον ἢ νὰ εἶναι ἐνάρετος καλῶς ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὅταν δὲ πρόκειται νὰ ὑποστῇ ὑλικὴν τινα ζημίαν νὰ μὴ εἶναι τοιοῦτος· γ') **Ἐνεργός**, τ. ἔ. νὰ δεικνύεται καὶ δι' ἔργων ἀγαθῶν, διότι ταῦτα μαρτυροῦσιν ἀσφαλῶς τὴν ἀληθῆ ἀρετήν· διὸ ἡ ἁγ. Γραφή λέγει «ἐὰν ἀδελφὸς ἢ ἀδελφὴ (οἱ χριστιανοὶ) γυμνοὶ ὑπάρχωσι καὶ λειπόμενοι ὡς τῆς ἐφημέρου τροφῆς, εἴπη δὲ τις αὐτοῖς ἐξ ὑμῶν ὑπάγετε ἐν εἰρήνῃ, θερμαίνεσθε καὶ χορτάζεσθε μὴ δῶτε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώ-

1. Ἀγαθὸν μὲν λέγεται πᾶν ὅ,τι συμφωνεῖ τῷ ἠθικῷ νόμῳ, ἀγαθὸς δὲ ὁ πράττων τὸ ἀγαθόν, ἀρετὴ δὲ εἶναι τὸ σύνολον τῶν πράξεων τοῦ ἀγαθοῦ.

ματος τί τὸ ὄφελος :» ¹ Ἡ ἐν λόγοις μόνον ἀρετὴ οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχει, ὡς λέγει ἡ ἀγ. Γραφή ². «Οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι **Κύριε, Κύριε**, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς μου...» Τὸ νὰ ὁμιλῇ τις μάλιστα ἐνθουσιωδῶς ἐνώπιον ἄλλων περὶ ἀρετῆς καὶ πλέκη αὐτῇ λαμπρὰ ἐγκώμια, οὐ μόνον δὲν εἶναι πάντοτε ἀσφαλῆς ἐνδειξεις εἰλικρινοῦς πρὸς τὴν ἀρετὴν ἀγάπης, ἀλλ' ἐνίοτε μᾶλλον τοῦναντίον μαρτυρεῖ, διότι οἱ φαῦλοι συνήθως ὁμιλοῦσι περισσότερο περὶ ἀρετῆς· καὶ δ') **Καθαρά**, τ. ἔ. νὰ γίνεται ἐκ καθαρᾶς ἀγάπης πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ οὐχὶ ἐκ φόβου ἢ δι' ὀφέλειαν ἢ δόξαν ἢ ἄλλην ἰδιοτέλειαν, ὅποτε καταπίπτουσα εἰς ἀπλοῦν μέσον τῶν σκοπῶν ἡμῶν οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν, δυναμένη οὕτω νὰ γίνῃ καὶ ὑπὸ τῶν χειρόστων ἀνθρώπων· λ. χ. ἐὰν ἐλεήσω τινὰ ἢ πιεζόμενος ὑπὸ τινος ἢ πρὸς ἐπίδειξιν, ὡς ἔπραττον οἱ Φαρισαῖοι, ἢ ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ μεταχειρισθῶ αὐτὸν ὡς ὄργανόν μου κλπ. ἢ ἐλεημοσύνη μου δὲν εἶναι καθαρὰ ἀρετὴ, διότι δὲν προῆλθεν ἐκ καθαρᾶς ἀγάπης.

4. Ἡ τελεία ἀρετὴ δὲν δύναται βεβαίως νὰ εἶναι ἐφικτὴ τῷ ἀνθρώπῳ, διότι εἶναι ἰδιότης μόνον τοῦ Θεοῦ, ὅστις, κατὰ τὴν ἀγ. Γραφήν, μόνος εἶναι ἀγαθὸς οὐδεὶς δ' ἄλλος (Μάρκ. ι' 18). Ἐν τούτοις ὁ ἄνθρωπος τείνει πάντοτε πρὸς τὴν τελείαν ἀρετὴν ἀσκούμενος εἰς αὐτὴν διὰ θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ἐκπαιδεύσεως, διὰ συναναστροφῆς μετ' ἐναρέτων ἀνθρώπων καὶ διὰ συνεχοῦς μελέτης τῆς ἀγ. Γραφῆς³. Ἐν τῇ ἀσκήσει δὲ ταύτῃ οὐκ' ὀλίγα οὐδὲ μικρὰ συναντᾷ προσκόμματα⁴, καθ' ὧν ὀφείλει σθεναρῶς ν' ἀγωνισθῇ τὸν μέγαν τῆς ἀρετῆς ἀγῶνα (Ἐφεσ. ζ' 13—20) ἵνα λάβῃ τὸν στέφανον τῆς δόξης⁵.

Τὰ μέγιστα προσκόμματα ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς ἀρετῆς εἶναι αἱ **σωματικαὶ ἐπιθυμίαι καὶ ἡ φιλαντία** (αἱ ἡδοναὶ καὶ ὁ ἐγωϊσμός § 2, 4).⁶ Ἐπειδὴ δηλ. ὁ ἄνθρωπος συνίσταται καὶ ἐξ ὕλης, ἥτις ὡς τοιαύτη τείνει πάντοτε πρὸς τὰ ὑλικά, διὰ τοῦτο πρὶν οὗτος μορφοθῆ καὶ ἀνα-

1. Ἰακώβ. β' 15.—2) Ματθ. ζ' 21.—3) Ματθ. ε' 48. «Ἔσεσθε οὖν τέλειοι ὡς ὁ πατὴρ ἡμῶν...».—4) Ἰωάν. ζ' 33. «Ἐν τῷ κόσμῳ θλίβην ἔχετε...» καὶ Πράξ. ιδ' 22 καὶ Ῥωμ. ε' 3 καὶ ιγ' 12 καὶ Θεσσαλ. α' 6 καὶ γ' 3—5 καὶ Ἀποκ. ζ' 14.—5) Β' Τιμόθ. δ' 7 καὶ 8. «Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα· λοιπὸν ἀπόκειται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος» κλπ.

6. **Φιλαντία**, ἥτοι ὑπέρμετρος πρὸς ἑαυτὸν ἀγάπη, ὑπερβολικὸς ἐγωϊσμός, ἄμετρος ἀφοσίωσις εἰς τὸ ἴδιον σὺμφέρον παρὰ τὸν ἠθικὸν νόμον.

πτυχθῆ, πρὶν ἔτι ἀκουσθῆ ἐν αὐτῷ ἰσχυρὰ ἢ φωνὴ τῆς συνειδήσεως καὶ ἰσχύς ὁ ἠθικὸς νόμος, πρὶν αἰσθανθῆ τελείως τὸ κάλλος τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ τὸ ὕψος τοῦ προορισμοῦ του, ἐπικρατοῦσιν ἐν αὐτῷ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον κτηνώδεις ὄρμαι ἐπιθυμιῶν καὶ φιλαυτίας, αἵτινες σκοποῦσι τὴν συντήρησιν τοῦ γένους καὶ τοῦ αἵμου. Κατὰ τῶν ἐπιθυμιῶν, αἵτινες ἐλκύουσι τὸν ἄνθρωπον ἐναντίον τοῦ καθήκοντος καὶ ὑποδουλοῦσιν αὐτὸν τελείως, ἂν τυφλῶς παραδοθῆ αὐταῖς, ὀφείλει οὗτος ν' ἀντιτάσῃ σθεναρῶς τὴν *ἐγκράτειαν*, ἥτοι νὰ χαλινώῃ τὰς ἐπιθυμίας καὶ νὰ ὑποτάσῃ αὐτάς εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐπιτρέπων μόνον ὅσας ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιτρέπει. Κατὰ δὲ τῆς φιλαυτίας, ἥτις, μόνον τὸ ἴδιον συμφέρον ἐπιδιώκουσα παρὰ τὸν ἠθικὸν νόμον, ὡσαύτως παρασύρει τὸν ἄνθρωπον πολλάκις εἰς κακὰς πράξεις, ὀφείλει ν' ἀντιτάσῃ τὴν *αὐταπάρνησιν*, τ. ἔ. τὴν ἀπαιτουμένην λογικὴν θυσίαν τοῦ ἰδίου συμφέροντος κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ἡ ἐγκράτεια καὶ ἡ αὐταπάρνησις εἶναι τὰ ἀσφαλέστερα ὄπλα κατὰ τῶν δύο μεγάλων τοῦ ἀνθρώπου ἐχθρῶν ἐν τῷ τῆς ἀρετῆς ἀγῶνι, τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῆς φιλαυτίας. (Πρβλ. καὶ § 2, 4 καὶ § 11, 2 καὶ 3).

5. Τὸν τῆς ἀρετῆς ἀγῶνα παριστᾷ ὡς δύσκολον ἡ ἀγ. Γραφὴ λέγουσα «Στενὴ ἡ πύλη καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν (Ματθ. ζ' 13—15) καὶ «Ἀναλόβετε τὴν λανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, ἵνα δυνηθῆτε ἀνιστιῆναι ἐν τῇ πονηρᾷ ἡμέρᾳ (νὰ ἀγωνισθῆτε ὑπὲρ τῆς ἀρετῆς)...» Ἐφεσ. ζ' 13). Ἄλλὰ καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες τοιοῦτον παρίσταν αὐτὸν λέγοντες «τῆς δ' ἀρετῆς ἰδρῶτα θεοὶ προπάρουθεν (ἔμπροσθεν) ἔθηκαν» Ἡσιόδ. Ἔργ. Ἡμ. 289) 1.

Ἐνισχύεται δ' ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ὁ χριστιανὸς μελετῶν τὰ λαμπρὰ τῆς ἀρετῆς παραδείγματα, ὧν βρῖθαι ἡ ἀγ. Γραφή, ὡς καὶ ἡ Ἑλληνικὴ καὶ ἡ Ἰερὰ Ἱστορία. Ἄλλὰ τέλειον πρότυπον ἀρετῆς εἶναι ὁ βίος αὐτοῦ τοῦ ἀναμαρτήτου Σωτῆρος, «ὃς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν οὐδὲ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ» (Α' Πέτρ. β' 22), καὶ ὅστις χάριν τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου ἐθυσίασεν ἑαυτὸν «ὑπολιμπάνων ἡμῖν ὑπογραμμὸν ἵνα τοῖς ἕχθουσιν αὐτοῦ ἐπακολουθήσωμεν» (Α' Πέτρ. β' 21).

1. Πρβλ. καὶ τὸ τοῦ Ἐπιγράμμου. «Τῶν πόνων πολλοῦσιν ἡμῖν πάντα τὰ γὰθὰ οἱ θεοὶ» καὶ τὸ «Κόποις τὰ καλὰ κτῶνται».

§ 14. *Ἡ κακία.*

1. Ὄταν παραλείπω τὰ καθήκοντά μου καὶ παραβιάζω τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων, πράττω πράξεις μὴ συμφωνούσας πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, ἤτοι πράττω τὸ κακὸν ¹. Ἡ σταθερὰ ἕξις τοῦ πράττειν πάντοτε τὸ κακὸν λέγεται κακία, ἣτις εἶναι τὸ ὄλως ἀντίθετον τῆς ἀρετῆς.

2. Ἡ κακία εἶναι τὸ χειρίστον κτήμα τοῦ ἀνθρώπου. Δι' αὐτῆς ὁ ἀνθρώπος συρόμενος ὀπισθεν τοῦ ἄρματος τῶν ἡδονῶν καὶ τοῦ ἐγωϊσμοῦ καὶ μηδεμίαν δίδων ἀκρόασιν εἰς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἀποκτηνοῦται καὶ ζῆ μακρὰν τῆς ἀωτέρας πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ζωῆς, βίον κατώτερον, σωματικόν, δουλικὸν καὶ κτηνώδη. Δι' αὐτῆς ἕξομοιούμενος πρὸς τὰ κτήνη ἀποβάλλει τὸν ἀνθρωπισμὸν του καὶ ἀπομακρύνεται τοῦ ὑψηλοῦ προορισμοῦ του. *Πρέπει λοιπὸν ν' ἀποφεύγωμεν τὴν κακίαν.*

3. Πρὸς καταπολέμησιν τῆς κακίας ἀνάγκη νὰ γνωρίζωμεν τὰ μέσα τὰ κρατύνοντα καὶ ἐνισχύοντα αὐτήν, ἵνα ἀπέχωμεν αὐτῶν· εἶναι δὲ ταῦτα τὰ ἑξῆς τέσσαρα.

α) *Ἡ κακὴ ἀγωγή.* Ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ τοῦ παιδὸς εἶναι πολὺ εὐπλαστος, διαπλαττομένη εὐκόλως κατὰ τὰς ἑξωτερικὰς ἐπιδράσεις, ὁ δὲ παῖς μὴ ἔχων ἔτι τὴν διάνοιαν ἀνεπτυγμένην πράττει πάντα κατὰ τὸ παραδείγμα τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς καὶ ἐπειδὴ ἐν γένει ὁ ἀνθρώπος εἶναι φύσει μιμητικὸν ζῷον, διὰ τοῦτο ὁ παῖς γίνεται τοιοῦτος ὅποιοι εἶναι καὶ οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἐκ τοῦ παραδείγματος τῶν ὁποίων λαμβάνει κυρίως πάντα τὰ πρῶτα μαθήματα. Ὄθεν ὁ παῖς βλέπων κακὰς πράξεις τῶν γονέων αὐτοῦ κατ' ἀνάγκην διαπλάττεται κακῶς καὶ διαφθείρεται, τοῦναντίον δὲ ἔχων ἐναρέτους γονεῖς γίνεται καὶ αὐτὸς ἀνεπαισθήτως ἐνάρετος ἕνεκα τῆς μεγάλης δυνάμεως τοῦ παρα-

1. Κακὸν εἶναι πᾶν ὅ,τι ἀπάδει τῷ ἠθικῷ νόμῳ. Τὸ κακὸν εἶναι ἀντίθετον τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἄριστος αὐτοῦ· δὲν ὑφίσταται δὲ κακὸν εἰμὴ μόνον ὅταν λαμβάνη ὑπόστασιν ἐν τῇ θελήσει ἡμῶν δι' ἔργων κακῶν. Κακὸς δὲ λέγεται ὁ πράττων τὸ κακὸν, κακία δὲ εἶναι τὸ σύνολον τῶν πράξεων τοῦ κακοῦ, ἡ δὲ κατάστασις τῆς κακίας (ἡ δι' ἔργων παράβασις τοῦ ἠθικοῦ νόμου) ἢ καὶ αὐτὴ ἡ ἕξις εἰς τὸ κακὸν ἢ καὶ μία μόνη κακὴ πράξις λέγεται ἁμαρτία. Ἐχει δὲ ἡ κακία πρὸς τὸ κακὸς οἷαν σχέσιν ἔχει ἡ ἀρετὴ πρὸς τὸ ἀγαθὸς (§ 13, 1 ὑποσημ.) καὶ ἡ δικαιοσύνη πρὸς τὸ δίκαιος καὶ ἡ ἀδικία πρὸς τὸ ἀδικος (§ 9).

δείγματος. Διὰ τοῦτο οἱ γονεῖς πρέπει νὰ προσέχωσι πολὺ ἐν τῇ ἀνατροφῇ τῶν τέκνων των, εὐτυχεῖς δ' οἱ ἔχοντες ἐναρέτους γονεῖς. Μάλιστα δὲ μέγιστη εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῆς μητρός, ὑπὸ τὴν διαπαιδαγώγησιν τῆς ὁποίας διατελεῖ κυρίως ὁ παῖς.

Ἡ μήτηρ εἶναι ἡ ψυχὴ τῆς οἰκογενείας, ἡ δὲ καλὴ μήτηρ εἶναι τὸ πολυτιμότερον κόσμημα αὐτῆς καὶ τὸ δυσσευρετώτερον πρᾶγμα. Οὐδεμία εὐτυχία δύναται νὰ ὑπάρξῃ εἰς τὰ τέκνα μεγαλυτέρα τῆς ἐναρέτου μητρός, οὐδεμία δὲ τιμὴ καὶ δόξα εἰς μητέρα εἶναι μεγαλυτέρα καὶ οὐδὲν κόσμημα δι' αὐτὴν λαμπρότερον τῶν ἐναρέτων τέκνων. Ἴδου ἡ βᾶσις τῆς εὐτυχίας ἀτόμων, οἰκογενειῶν, λαῶν, ἔθνων, ἀνθρωπότητος, ἡ *μήτηρ*. Εὐδαίμονες οἱ ἔχοντες μητέρας ἐναρέτους, οἳ οὐκ ἔβησαν οἱ τρεῖς μεγάλοι τῆς Ἐκκλησίας φωστῆρες, Βασίλειος ὁ μέγας, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὁ ἱερός Αὐγουστίνος, ὁ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης κ.λ.π., οἵτινες ὀφείλουσι τὸ ἠθικὸν μεγαλεῖον καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν εἰς τὰς εὐσεβεῖς καὶ ἁγίας μητέρας των, ἃς ἡ ἀνθρωπότης ὅλη ἐγκωμιάζει καὶ εὐγνωμονεῖ διαρκῶς¹. Κατὰ ταῦτα πάντες ὀφείλουσι νὰ ἐπιδιώκωσι *πάση θυσίᾳ τὴν καλὴν ἀγωγὴν*.

β') *Ἡ ἔλλειψις θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς διδασκαλίας*. Εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνῃ ἐναρέτος καὶ νὰ μὴ ἐνισχυθῇ εἰς τὴν κακίαν ὁ μηδὲως διδασθεὶς τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον καθήκοντά του μηδὲ προτραπεί εἰς τὸ καλὸν ἢ ἀποτραπεί ἀπὸ τοῦ κακοῦ.

Ἡ θρησκευτικὴ μόρφωσις καὶ ἠθικὴ διδασκαλία τοῦ λαοῦ εἶναι ἀνατεθειμένη ὑπὸ τῆς Πολιτείας εἰς δύο σπουδαίους τῆς Κοινωνίας παράγοντας, τὴν *Ἐκκλησίαν* καὶ τὸ *Σχολεῖον*. Καὶ ἡ μὲν Ἐκκλησία ὀφείλει ἀόκνως νὰ κηρύττῃ πρὸς αὐτὸν τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας καὶ τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς καὶ νὰ ὀδηγῇ αὐτὸν εἰς τὴν ἀρετὴν, τὸ δὲ Σχολεῖον ἐπιμελῶς μεταδίδον τοῖς μαθηταῖς τὰς διαφόρους γνώσεις νὰ ἀναπτύσῃ τὸν νοῦν αὐτῶν, νὰ διαπλάττῃ τὴν καρδίαν καὶ νὰ δια-

1. Μήτηρ τοῦ ἁγ. Βασιλείου εἶναι ἡ Ἐμμέλεια, τοῦ ἁγ. Γρηγορίου ἡ Νόννα, τοῦ ἁγ. Ἰωάννου ἡ Ἀνθοῦσα, τοῦ Αὐγουστίνου ἡ Μόνικα, καὶ τοῦ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου ἡ Θεοκτίστη. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ πολιτικῇ Ἱστορίᾳ εὐρίσκομεν μητέρας ἀξίας τιμῆς, οἷον τὴν ἐπ' ἀρετῇ καὶ μορφώσει φημιζομένην Κορνηλίαν, τὴν μητέρα τῶν ἐξόχων προστατῶν τοῦ Ρωμαϊκοῦ λαοῦ Τιβερίου καὶ Γράκχου κ.λ.π.

μορφώνη οὕτω τὸ ἦθος αὐτῶν. Τοῦτο δὲ κατορθοῦται κυρίως διὰ τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων, ἅτινα διὰ τοῦτο προτιμῶνται παντὸς ἄλλου. Ὅταν τὸ Σχολεῖον δὲν στηρίζεται εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ δὲν ἐκπληροῖ τὸν προορισμὸν αὐτοῦ, ὅταν ἡ Ἐκκλησία ἀδιαφορῇ καὶ δὲν ἐργάζεται διὰ τὴν θρησκευτικὴν μόρφωσιν τοῦ λαοῦ, ὅταν οἱ λειτουργοὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Σχολείου λησμονῶσι τὸν ὑψηλὸν αὐτῶν προορισμὸν, εὐκόλως οἱ ἄνθρωποι καὶ οἱ λαοὶ ἀπομακρύνονται ἀπὸ τῆς ἀρετῆς καὶ διαφθείρονται, ἢ δὲ κακία κρατυνομένη θριαμβεύει. Ὅστε καὶ ἡ Ἐκκλησία καὶ τὸ Σχολεῖον εἶναι ἕτεροι ζωτικοὶ παράγοντες τῆς εὐδαιμονίας τῶν ἀτόμων, τῶν λαῶν καὶ τῶν ἐθνῶν· εὐδαίμονες δ' αἱ Κοινωνίαι αἵτινες ἔχουσιν Ἐκκλησίαν ἀγρυπνοῦσαν καὶ Σχολεῖον ἐπωφελῶς ἐργαζόμενον. *Λοιπὸν πρέπει, νὰ ἐπιδιώκωμεν τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν διδασκαλίαν.*

γ') *Ἡ κακὴ καὶ διεστραμμένη θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ διδασκαλία.* Εἶναι ἥττον θλιβερόν νὰ ἐλλείπῃ ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία ἢ νὰ εἶναι κακὴ καὶ διεστραμμένη, παριστάνουσα τὴν θρησκείαν ὅτε μὲν ὡς κατασκευάσμα τῶν ἀνθρώπων ἀβέβαιον, ὅτε δ' ὡς ἀνάγκην κοινωνικὴν καὶ ἄλλοτε, ὅπερ χεῖριστον, ὡς σύνολον ἐξωτερικῶν τελετῶν καὶ ἐθίμων! Ἀληθὴς θρησκεία εἶναι ἡ ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, ἡ ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς δεικνυομένη, κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τὰς ὁδηγίας τῆς συνειδήσεως· αἱ δὲ τελεταί, τὰ ἔθιμα κ. τ. λ. οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τύποι δι' ὧν ἐξωτερικεύεται ἡ ἀληθὴς θρησκεία καὶ ἐκδηλοῦται ἡ εὐσεβεία τοῦ ἀνθρώπου· καὶ αἱ προσευχαὶ δὲ τότε μόνον ἔχουσιν ἀξίαν ὅταν συνοδεύονται καὶ ὑπὸ ἔργων δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας· διὸ ἡ Γραφή (Ματθ. ζ' 21) λέγει «οὐχὶ ὁ λέγων Κύριε, Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς μου τοῦ ἐν Οὐρανοῖς». Ὅθεν οἱ τηροῦντες μηχανικῶς μόνον τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους τῆς λατρείας δὲν εἶναι εὐσεβεῖς καὶ ἐνάρετοι, ἐὰν ἐν τοῖς ἔργοις εἶναι παραβάται τοῦ ἠθικοῦ νόμου, σκληροὶ καὶ ἀδικοὶ· εἰς τὸ κακὸν δὲ τοῦτο ἄγει ἡ κακὴ καὶ διεστραμμένη ἠθικὴ διδασκαλία, καὶ τοῦτο πρὸ παντὸς πρέπει νὰ ἔχωσιν ὑπ' ὄψει οἱ λειτουργοὶ τῆς παιδείας καὶ τῆς θρησκείας, ἐὰν θέλωσι νὰ ἔχωσι τὸν μισθὸν τῆς ἐργασίας αὐτῶν πλήρη καὶ νὰ μὴ ματαιοπονῶσι καὶ συντελῶσιν εἰς τὴν κακοδαιμονίαν καὶ ἀνηθικότητα ἀτόμων καὶ κοινωνιῶν, ἀπεργάζονται δ' ἅμα καὶ τὸν ὄλεθρον τοῦ ἔθνους. *Λοιπὸν πρέπει νὰ*

ἀποφεύγωμεν τὴν κακὴν καὶ διεστραμμένην θρησκευτικὴν διδασκαλίαν· καὶ

δ') **Αἱ κακαὶ συναναστροφαί**. Ὅσοι καὶ ἂν παρασκευάσῃ τὴν ἀρετὴν ἢ ἀγωγή καὶ ἡ Ἐκκλησία καὶ τὸ Σχολεῖον, αἱ κακαὶ συναναστροφαὶ δύνανται νὰ καταστρέψωσιν αὐτὴν ταχέως, διότι τὸ **παρδειγμα**, λαλοῦν εὐγλωττότερον πάσης διδασκαλίας, ἀσκει μεγίστην ἐπίδρασιν οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ἀκριτετέρων καὶ ἀπειροτέρων ἀνθρώπων οἵτινες μὴ δυνάμενοι ἀπ' ἑαυτῶν νὰ διακρίνωσι τὸ ἀγαθὸν τοῦ κακοῦ μιμοῦνται πᾶν ὅ,τι βλέπουσι τοὺς ἄλλους πράττοντας, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν συνετωτέρων καὶ ἐμπειροτέρων καὶ διαφθείρει καὶ τούτους ἀνεπαίσθητως. Διὰ τῆς κακῆς συναναστροφῆς, ἐν ἣ τὸ πᾶν ἀπόζει κακίας καὶ διαφθορᾶς, ψυχραίνεται κατ' ὀλίγον ἢ ἀγάπη πρὸς τὸ πρὸ τῶν ὁμιλιῶν ἡμῶν καταπατούμενον καὶ περιωβριζόμενον ἀγαθόν, κλονίζονται αἱ πεποιθήσεις ἡμῶν, σαλεύεται ἡ ἀρετὴ, ἐκλείπει ἡ εὐσέβεια καὶ τέλος ἐπέρχεται πλήρης τὸ ἠθικὸν ναυάγιον. Διὸ καὶ ὁ ἔνθερμος τῆς θρησκείας διδάσκαλος Παῦλος λέγει, τὴν τοῦ Ἑλλήνος ποιητοῦ Μενάνδρου ὁῆσιν ἐπικυρῶν, «φθείρουσιν ἥθη χρηστὰ ὀμιλίαι κακαί» (Α Κορινθ. ιε' 33). Πρέπει λοιπὸν ἔν τε τῷ κατ' ἰδίαν βίῳ καὶ ἐν ταῖς κοινωνικαῖς ἡμῶν σχέσεσι νὰ προσπαθῶμεν κατὰ τὸ δυνατὸν νὰ ἀποφεύγωμεν τὰς κακὰς συναναστροφὰς καὶ νὰ ζητῶμεν τὰς συναναστροφὰς τῶν ἠθικῶν καὶ ἠναρέτων ἀνθρώπων. Οὗτοι μόνον δύνανται νὰ εἶναι ἀληθεῖς φίλοι ἡμῶν, ἥτοι νὰ ἀγαπῶσιν ἡμᾶς εἰλικρινῶς μόνον ἕνεκα τῶν ἀρετῶν ἡμῶν καὶ οὐχὶ ἐξ ἰδιοτελείας. Πάντα δὲ ἄλλως ἐπιζητοῦντα τὴν φιλίαν¹ ἡμῶν νὰ ἀποφεύγωμεν νὰ συναναστροφώμεθα διότι φιλία στηριζομένη οὐχὶ εἰς ἐκτίμησιν τῆς ἀρετῆς, ἀλλ' εἰς εὐχάριστον ἀπλῶς καὶ ἐπωφελεῖ συναναστροφὴν ἢ εἰς ἰδιοτέλειαν εἶναι ψευδὴς εὐτυχεῖς δ' οἱ ἔχοντες ἀληθεῖς φίλους οἵτινες, κατὰ τὸν Ἰσοκράτην, μόνον ἐν μὲν ταῖς εὐπραγίαις γίνονται κοινοὶ τῆς εὐτυχίας αὐτῶν ἐν δὲ ταῖς δυστυχίαις παραμυθοῦνται καὶ στηρίζουσιν αὐτούς².

1. Φιλία εἶναι ἡ δι' εἰλικρινοῦς ἀγάπης ἔνωσις δύο προσώπων ἢ γενομένη ἕνεκα τῆς ἀρετῆς καὶ τῶν προτερημάτων αὐτῶν καὶ σκοποῦσα τὴν κοινὴν ἀμφοτέρων εὐδαιμονίαν.

2. Τοιοῦτους φίλους καὶ ἡ Ἱστορία καὶ ἡ Μυθολογία ἀναφέρουσι πολλοὺς, ὅσον τὸν Δάμωνα καὶ Φιντίαν, τὸν Ἀχιλλεῖα καὶ Πάτροκλον, τὸν Ὀρέστην καὶ Πυλάδην κ.λ.π. καὶ ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τοὺς συσπουδάσαντας ἐν Ἀθήναις τρεῖς Ἱεράρχας κ.λ.π.

ΕΙΔΙΚΟΝ ΜΕΡΟΣ

Ἐν τῷ μέρει τούτῳ ἀναπτύσσονται αἱ γενικαὶ ἀρχαὶ τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς, τ. ἔ. ἐκτίθενται εἰδικῶς τὰ διάφορα καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ

Πρὸς τὸν Θεόν, τὸν οὐράνιον ἡμῶν Πατέρα, ὀφείλομεν πίστιν, ἀγάπην, ἐλπίδα, εὐσέβειαν, λατρείαν, προσευχὴν καὶ σεβασμὸν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.

§ 15. Πίστις πρὸς τὸν Θεόν.

1. Ἡ ἀκλόνητος ἡμῶν πεποίθησις ὅτι ὑπάρχει Θεὸς καὶ ἡ παραδοχὴ αὐτοῦ τε καὶ πασῶν τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν λέγεται *πίστις πρὸς τὸν Θεόν*. Τοιαύτην πίστιν ὀφείλομεν πρὸς τὸν Θεόν, διότι οὗτος εἶναι, κατὰ τὴν ἁγ. Γραφήν, ὁ φιλόστοργος πατὴρ ὁ εὐσπλάγχυνος προνοῶν δι' ἡμᾶς (§ 2), εἰς πάσας δὲ τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας, διότι αὗται διδάσκονται παρὰ τῶν ἀξιοπιστῶν καὶ θεοπνεύστων συγγραφέων τῆς ἁγ. Γραφῆς καὶ εἶναι λογικαί. Αἱ θρησκευτικαὶ αὗται ἀλήθειαι εἶναι αἱ ἐν τῷ συμβόλῳ τῆς Πίστεως περιλαμβανόμεναι γνωσταὶ τοιαῦται, ὅτι δηλ. ὑπάρχει Θεὸς ποιητὴς καὶ προστάτης ἡμῶν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἔσωσε τὸν Κόσμον, ὅτι τὸ ἅγιον πνεῦμα φωτίζει ἡμᾶς, ὅτι ἡ ὁρθόδοξος τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία καθοδηγεῖ ἡμᾶς, ὅτι τὸ ἁγ. Βάπτισμα καθαρίζει ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, ὅτι ὑπάρχει μέλλουσα κρίσις καὶ ἀνταπόδοσις καὶ τέλος ὅτι ὑπάρχει καὶ μέλλουσα ζωὴ, τ. ἔ. ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος.

Καὶ ὄντως καὶ εἰς τὴν ἁγ. Γραφήν ἀντιβαίνει καὶ παράλογον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεὸς ἀλλ' ὅτι ὁ Κόσμος, τὸ πάγκαλον καὶ τέλειον τοῦτο δημιουργημα, ἐπλάσθη τυχαίως, ὡς εἶναι μωρὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἰκία τις ἐγένετο τυχαίως καὶ οὐχὶ ὑπὸ τεχνιτῶν. Ἀλλὰ καὶ τὸ ὅτι προνοεῖ περὶ ἡμῶν ὁ ἴσος πανάγαθος πατὴρ ἡμῶν Θεὸς καὶ ὑπὸ τῆς ἁγ. Γραφῆς ὁδητῶς ἀναφέρεται¹ καὶ λογικόν

1. Ματθ. ζ' 25—34. «Μὴ μερμνᾶτε... τί φάγητε... τί ἐνδύσησθε... ἐμβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ ὅτι οὐ σπεύρουσιν οὐδὲ θερίζουσιν... οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ἡμῶν ὁ οὐράνιος ὅτι χρῆξετε τούτων ἀπάντων...»

εἶναι, ἀφ' οὗ καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀποκτήσας τέκνον ἢ κτῆμά τι προνοεῖ περὶ αὐτῶν καὶ δὲν ἐγκαταλείπει αὐτὰ εἰς τὴν τύχην των. Ὡσαύτως λογικὸν εἶναι ὅτι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἔσωσε τὸν Κόσμον, κατὰ τὴν ἀγ. Γραφήν, ἀφ' οὗ ἐκ τῆς Ἱστορίας γνωρίζομεν ὅτι διὰ τοῦ Σωτῆρος τούτου ἀνεμορφώθη ἠθικῶς ὁ Κόσμος, ἐξέλιπεν ἡ ἀπανθρωπία τῆς ἀρχαίας κοινωνίας, ἐμετριάσθη ἡ ἀκολασία καὶ ἐτιμήθη ἡ σωφροσύνη, κατέπεσεν ὁ θεσμὸς τῆς ἐπαράτου δουλείας, ἐξισώθη ἡ γυνὴ πρὸς τὸν ἄνδρα καὶ ἐν γένει ἐκηρύχθη ἡ ἰσότης καὶ ἡ ἀδελφότης, αἱ συνδέουσαι καὶ προάγουσαι τὰς Οἰκογενείας καὶ τὰς Κοινωνίας. Ὡσαύτως λογικὸν εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος φωτίζεται ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ καθοδηγεῖται εἰς τὸν προορισμὸν του ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας διὰ τῶν μυστηρίων. Ὡσαύτως λογικὸν εἶναι ὅτι ὁ τὰ φαῦλα πράττων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξισωθῇ τῷ ἐναρέτῳ, ἀλλὰ κατ' ἀνάγκην θὰ τιμωρηθῇ ἐν μελλούσῃ τινὶ ζωῇ, διότι τὸ ἐναντίον ἀντίκειται τῇ πανσοφίᾳ καὶ τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ. Ὡσαύτως λογικὸν εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι προωρισμένος νὰ ἀπολαύῃ μόνον τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, ὥσπερ τὰ κτήνη, ἀλλ' ἔχει ὑψηλότερον προορισμὸν, νὰ ἐξομοιωθῇ διὰ τῆς τελειοποιήσεως τῷ Θεῷ καὶ νὰ ἐνωθῇ μετ' αὐτοῦ. Ὡσαύτως εἶναι λογικὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει μόνον σῶμα ἀλλὰ καὶ ψυχὴν, ἣτις ὡς αὔλος εἶναι καὶ ἀθάνατος.

Ὅθεν ὀφείλομεν νὰ πιστεύωμεν ὅτι ὑπάρχει Θεὸς καὶ νὰ παραδεχθῶμεθα καὶ πάσας τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας.

Τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς παρεδέχθησαν ὡς λογικὴν καὶ ὀρθὴν καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν π. Χ. καὶ μ. Χ. μεγάλων σοφῶν τοῦ Κόσμου, διότι ἡ ἀληθὴς σοφία καὶ χρησιμότης ὀδηγοῦσιν εἰς τὴν πίστιν καὶ ὁ ὑγιὲς νοῦς, καὶ μάλιστα ὁ διὰ τοῦ φωτὸς τῆς ἀληθοῦς παιδείας πεφωτισμένος, βλέπει πανταχοῦ ἐν τῇ φύσει τὸν Θεὸν καὶ ἐννοεῖ τὸ τῆς ἀγ. Γραφῆς: «Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα» (Ψαλμ. ιη' 2). Τοῦναντίον, οἱ ἄφρονες καὶ οἱ ἀμαθεῖς οἱ διεστραμμένην παιδείαν ἔχοντες καὶ οἱ ἀσυνείδητοι, ἀνίκανοι ὄντες ἢ μὴ θέλοντες νὰ ἐννοήσωσιν τὸ μεγαλεῖον τοῦ παγκάλου τούτου δημιουργήματος καὶ νὰ αἰσθανθῶσιν τὴν ἐν τῷ σύμπαντι θείαν ἁρμονίαν καὶ νὰ ἐξυψωθῶσιν μέχρι τοῦ δημιουργοῦ, ἀρνοῦνται τὴν εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας πίστιν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀγ. Γραφή λέγει ὅτι μόνον ὁ ἄφρων εἶπεν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ »Ὅτι οὐκ ἔστι Θεός» (Ψαλμ. ιγ') Οἱ τοιοῦτοι λέγονται *ἄπιστοι*.

2. Ἴνα ἡ πίστις εἶναι ἀληθής, πρέπει νὰ εἶναι α') **Δοκιμή**, τ. ἔ. πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ πιστεῦῃ μετὰ λόγου εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας, μὴ ἀναμειγνύων μετ' αὐτῶν καὶ ἄσχετα πράγματα καὶ μὴ παραδεχόμενος τυφλῶς πᾶσαν πρόληψιν καὶ δεισιδαιμονίαν ὡς θρησκευτικὴν ἀλήθειαν· β') **Σταθερά**, τ. ἔ. ὁ χριστιανὸς πρέπει νὰ ἐμμένῃ σταθερῶς εἰς τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις του ἑτοιμῶν ἐν ἀνάγκῃ νὰ θυσιάσῃ ἑαυτὸν χάριν ἐκείνων, ὡς ἔπραξαν οἱ προφῆται, οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ ἅγιοι, οἵτινες παλλαχῶς καταδιωχθέντες καὶ τὰ πάνδεινα ὑποστάντες ἐδέχθησαν καὶ αὐτὸν τὸν θάνατον χάριν τῆς πίστεώς των· γ') **Καθολικὴ**, τ. ἔ. ὁ χριστιανὸς πρέπει νὰ πιστεῦῃ καὶ νὰ παραδέχεται πᾶσας τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας καὶ οὐχί τινὰς μὲν νὰ παραδέχεται ἄλλας δὲ νὰ ἀπορρίπτῃ, νὰ παραδέχεται λ. χ. τὸν Θεόν, νὰ μὴ παραδέχεται ὅμως τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἢ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς κλπ. δ') **Ἐνεργὸς καὶ ζῶσα**, τ. ἔ. ὁ χριστιανὸς δὲν πρέπει νὰ λέγῃ μόνον ὅτι πιστεύει ἢ νὰ ὁμιλῇ περὶ πίστεως καὶ νὰ ἀρκῆται εἰς τοὺς λόγους μόνον, ἀλλὰ νὰ δεικνύῃ τὴν πίστιν του καὶ δι' ἔργων, διὸ καὶ ὁ ἀπόστολος Ἰακώβος λέγει ὅτι ἡ πίστις ἄνευ τῶν ἔργων εἶναι νεκρὰ (Ἰακώβ. β' 14) καὶ ὁ Παῦλος λέγει ὅτι ἡ πίστις πρέπει νὰ ἐκδηλοῦται διὰ τῶν ἔργων τῆς ἀγάπης (Γαλ. ε' 6). Τὰς ιδιότητας ταύτας ἔχουσα ἡ πίστις εἶναι ἀληθής καὶ ἀκλόνητος· διὸ καὶ παραβάλλεται ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος πρὸς οἰκίαν ἐπὶ στερεοῦ ἐδάφους ὀικοδομημένην, ἐν ᾗ ἡ ψευδὴς πίστις παραβάλλεται πρὸς οἰκίαν ὀικοδομημένην ἐπὶ ἐδάφους ἐπισηλοῦς καὶ εὐκόλως καταρρέουσαν ἐκ τῆς προσβολῆς τῶν ἀνέμων καὶ τῆς βροχῆς (Ματθ. ζ' 24).

3. Ἡ ἀξία τῆς πίστεως εἶναι μεγίστη καὶ ἄνευ αὐτῆς, λέγει ὁ Παῦλος (Ἐβρ. ια' 9), ἀδύνατον νὰ ἀρέσκωμεν εἰς τὸν Θεόν. Καὶ ὄντως ἡ πίστις

α') **Φωτίζει καὶ διαμορφώνει** τὸν ἄνθρωπον καὶ καθιστᾷ αὐτὸν ἱκανὸν νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν προορισμὸν του, ἤτοι νὰ ὁμοιωθῇ πρὸς τὸν Θεόν. Πολὸν δὲ φωτίζεται, διαμορφοῦται καὶ τελειοποιεῖται ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς πίστεως, δι' ἧς μανθάνει πάντα τὰ ἐξηγουῦντα τὸ αἶνιγμα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ καθίσταται εὐδαίμων. Τοῦναντίον ὁ ἄπιστος εὐρίσκεται ἐν τῷ σκότει ἀγνοῶν τὸν ἀληθῆ προορισμὸν του καὶ ζῶν, ὡς τὰ κτήνη, βίον μόνον ὑλικόν.

β') **Ἠθικοποιεῖ καὶ ἐξημερώνει** τὸν ἄνθρωπον. Δὲν δύναται τις νὰ εἶναι ἠθικός, τ. ἔ. πλήρης ἀγάπης, καὶ νὰ ἀποβάλλῃ τὴν σκληρότητα καὶ ἀγριότητα ἢ διὰ τῆς πίστεως εἰς τὸν Θεόν καὶ εἰς τὰς θρη-

σκευτικὰς ἀληθείας. Διὰ τῆς πίστεως ὁ ἄνθρωπος ἐνισχύεται εἰς τὴν ἐτήρησιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ ἐνθαρρύνεται ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς ἀρετῆς· διὰ τῆς πίστεως θριαμβεῦει τὸ ἀγαθὸν καὶ ἐπικρατεῖ ὁ ἠθικὸς νόμος καὶ ἠθικοποιεῖται ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ Κοινωνία. Τοῦναντίον διὰ τῆς ἀπιστίας παραβαίνεται ὁ ἠθικὸς νόμος καὶ ἐπικρατεῖ ἡ κακία καὶ ἡ σκληρότης καὶ ἡ ἀγριότης. Διὰ τοῦτο παρατηρεῖται ὅτι μετὰ τῆς πίστεως ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν συνδεδεμένη ἡ ἠθικὴ τῶν λαῶν καὶ οἱ λαοὶ οἱ ἀποβαλόντες τὴν πίστιν συναπέβαλον καὶ τὴν ἠθικὴν καὶ κατεστράφησαν διότι ἠθικὴ ἄνευ πίστεως δὲν δύναται νὰ νοηθῇ.

γ') *Ἐνθαρρύνει καὶ παρηγορεῖ* τὸν ἄνθρωπον ἐν ταῖς δυσχερεῖαις καὶ ταῖς θλίψεσιν αὐτοῦ. Ὁ πιστεύων εἰς τὸν Θεὸν ἀναγκαίως περιμένει παρ' αὐτοῦ βοήθειαν καὶ δὲν ἀποθαρρύνεται πρὸ τῶν δυσχερειῶν τοῦ βίου καὶ τῶν θλίψεων, ἀλλὰ μετὰ θάρρους ἀγωνιζόμενος ὑπερνικᾷ καὶ τὰς μεγίστας δυσκολίας καὶ παρέρχεται ἀβλαβῶς καὶ τὰς μεγίστας θλίψεις. Ἄν δὲ πάθῃ δυστύχημά τι δέχεται ἀγογγύστως αὐτό, ὡς τὸ τέκνον τὰς πατρικὰς τιμωρίας, διότι πιστεύει ὅτι οὐδὲν γίνεται ἄνευ τῆς θελήσεως τοῦ Θεοῦ. Διὰ τῆς πίστεως δύναται τις νὰ ἀναδειχθῇ ἀληθῆς ἥρως ἐν τῷ πλήρει θλίψεων τούτῳ Κόσμῳ. Τοῦναντίον, ὁ ἄπιστος ἀποθαρρυνόμενος ἀποδεικνύει καὶ πρὸ τῶν ἐλαχίστων· πολλάκις δυσχερειῶν καὶ μαραίνεται καὶ πρὸ τῶν μικροτέρων θλίψεων καὶ καταστρέφεται προῶτως.

4. Πᾶς χριστιανὸς ὀφείλει νὰ ἔχῃ τὸν καλούμενον *θρησκευτικὸν ζῆλον* ὑπὲρ τῆς πίστεώς του, τ. ἔ. οὐ μόνον αὐτὸς νὰ πιστεύῃ καὶ νὰ καλλιεργῇ τὴν πίστιν του, ἀλλὰ καὶ ἄλλους πρὸς τοῦτο νὰ προτρέπῃ, ἐν γένει δὲ νὰ ἐπιδιώκῃ μὲ πᾶσαν θυσίαν τὴν διάδοσιν καὶ τὴν ἐπικράτησιν τῆς πίστεώς του. Ἄλλ' ὁ ζῆλος οὗτος πρέπει νὰ εἶναι πάντοτε γνήσιος καὶ εὐκρινῆς συνοδευόμενος ὑπὸ τῆς πραότητος, τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς ἀνεξικακίας. Τέλειον πρότυπον γνησίου θρησκευτικοῦ ζήλου ὑπῆρξεν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ, ὅστις ἠγωνίσθη νὰ διαδώσῃ τὴν εἰς τὸν ἀληθῆ Θεὸν καὶ τὰς ὀρθὰς θρησκευτικὰς δοξασίας πίστιν, ὡς πρόβατον ἐν μέσῳ λύκων (Ματθ. ι' 16), μετ' ἀνεξικακίας καὶ πραότητος καὶ τέλος ἐθυσίασε καὶ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ζωὴν ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τῆς πίστεως, δι' ἣς καὶ μόνον θὰ ἐσώζετο ὁ Κόσμος. Ἄλλὰ καὶ τοὺς μαθητάς του οὕτως ἐδίδαξεν εἰπὼν ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς διδασκαλίας του ἦτο φιλόανθρωπον καὶ ἀνεξικακὸν (Λουκ. θ' 55) καὶ ὅτι τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας καὶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν ὤφειλον καὶ αὐτοὶ μόνον διὰ τοῦ λό-

του και του καλου παραδειγματος να κηρύξωσιν, ουχι δε δια της βίας, δεχόμενοι εν ανάγκη και πάσαν κάκωσιν (Ματθ. ι' 16—31). Ὡσαύτως γνήσιον ζῆλον ἔδειξαν και οἱ μαθηταὶ του Χριστου ἐργασθέντες ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τῆς πίστεως μετ' αὐταπαρνήσεως ὄντως και αὐτοθυσίας, κατὰ τὸ παράδειγμα και τὴν ἐντολὴν του διδασκάλου των. Προσέτι γνήσιον ζῆλον ἔδειξαν και πάντες οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ διαδῶσαντες τὴν πίστιν αὐτῶν ἐν μέσῳ φοβερῶν κακώσεων και παντοειδῶν διωγμῶν δια μόνου του κηρύγματος και τῆς πειθοῦς και ουχι δια βιαίων μέσων, οὔτε οἷε ἀκόμη ἀφθονα τοιαῦτα ἠδύναντο να μεταχειρισθῶσιν.

Οὐδέποτε δε ὁ ζῆλος πρέπει να εἶναι νόθος, ἤτοι α') *ψευδῆς* και *ὑποκριτικὸς*, ὑπάρχων δηλ. μόνον εἰς τὸ χεῖλος και ουχι ἐν τῇ καρδίᾳ, ὁποῖος ἦτο ὁ τῶν Φαρισαίων, οἵτινες περιῆγον γῆν και θάλασσαν ἵνα ποιήσωσιν ἓνα προσήλυτον ἀπλῶς και μόνον ὅπως ἐπιδεικνύονται πρὸς τὸν λαόν (Ματθ. ε' 16—31) β') *τυφλὸς και ὑπέρομετρος*, ἤτοι *φανατικός*, ὁποῖον ἔδειξαν οἱ Μωαμεθανοὶ ἐπιβάλλοντες τὸν ἰσλαμισμόν δια του πυρὸς και του σιδήρου. Καὶ ἐκ τῶν χριστιανῶν δε τὰ ὄργανα τῶν Παπῶν, οἱ Δομινικανοὶ και ἄλλοι μοναχοὶ τῆς Δύσεως, μετεχειρίσθησαν τὴν βίαν καταδιώξαντες δια τῶν διαβολῆτων μυστηρίων τῆς Ἱερᾶς ἐξετάσεως πάντας τοὺς ἀντιφρονοῦντας. Καὶ ἄλλοι δε τινες χριστιανοὶ τῶν μέσων αἰώνων ἔδειξαν φανατικὸν ζῆλον παρὰ τὸ πνεῦμα του Ἐυαγγελίου.

4. Ἐναντίον τῇ πίστει εἶναι ἡ ἀπιστία, τ. ἔ. τὸ να ζητῆ τις δια σοφιστικῶν συλλογισμῶν να ἀποδείξῃ προφορικῶς ἢ ἐγγράφως ψευδεῖς τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας ἢ και τὸ να ζῆ βίον ὅλως ἀντικείμενον τῇ πίστει, και ἂν δια λόγων δὲν ἀρνεῖται αὐτήν. Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν ὅλως ἀπίστων ὑπάρχουσι και τινες ἔχοντες ἀτελῆ και πεπλανημένην πίστιν. Τοιοῦτοι εἶναι α') οἱ *εἰδωλολάτραι*, ἤτοι οἱ ψευδεῖς θεοὺς πιστεύοντες, β') οἱ *ἐπιπολαίως ἐλευθεριάζοντες*, τ. ἔ. οἱ θέλοντες να δεικνύωσιν ὅτι δῆθεν σκέπτονται περὶ τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων ἐλευθέρως και ἀνευ προκαταλήψεως· οὔτοι ἐπιπολαίως κρίνοντες ἄλλας μὲν θρησκευτικὰς διδασκαλίας παραδέχονται ἄλλας δε ἀπορρίπτουσιν. Ἡ τοιαύτη ἐπιπολαία κρίσις βλάπτει και αὐτοὺς και τοὺς ἄλλους· γ') οἱ *δαισιδαίμονες*, τ. ἔ. οἱ πιστεύοντες εἰς τυχαῖα γεγονότα (συνάντησιν προσώπου τινός, βοὴν τῶν ὄτων, φωνὴν πτηνοῦ) ἢ εἰς τύλους προσευχῶν (μαγικὰς προσευχὰς, ἐξορκισμοὺς) ἢ εἰς φυσικὰ φαινόμενα (ἐκλειψιν σελήνης ἢ ἡλίου, βροντὴν, ἀστραπὴν) και θεωροῦντες ταῦτα ὡς ἐκδήλωσιν τῆς θελήσεως του Θεοῦ. Ἡ δαισιδαίμονία εἶναι ἀπο-

τέλεσμα ἀμαθείας ἢ διεστραμμένης διδασκαλίας καὶ βλάπτει τὸν ἄνθρωπον, διότι μολύνει τὴν πίστιν διὰ τῆς ἀναμείξεως μετ' αὐτῆς ὅλως ἀσχέτων πραγμάτων, διαστρέφει τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον ἀντιφάσεως αὐτῆς καὶ ἀφαιρεῖ ἀπ' αὐτοῦ τὴν εὐδαιμονίαν διὰ τῶν ματαίων καὶ ἀβυσίμων φόβων, οὓς ἐμβάλλει καὶ δι' ὧν γελοιοποιεῖται πολλάκις ὁ ἄνθρωπος.

Ἀπὸ τῶν παρεκτροπῶν τούτων τῆς πίστεως σφύζεται ὁ χριστιανὸς μελετῶν τὴν ἁγίαν Γραφήν καὶ παρακολουθῶν τὴν περὶ πίστεως ὁρθὴν διδασκαλίαν τῶν λειτουργῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Σχολείου.

§ 16. Ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν.

1. Ἡ ἀφοσίωσις ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἡ ὑποταγὴ τοῦ θελήματος ἡμῶν εἰς τὸ θέλημα αὐτοῦ λέγεται *ἀγάπη*. Τὸν Θεὸν ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν καὶ ὡς δημιουργὸν ἡμῶν καὶ ὡς προνοοῦντα δι' ἡμᾶς καὶ ὡς κύριον ἡμῶν, ἀλλὰ κυρίως ὡς πηγὴν παντὸς ἀγαθοῦ, καλοῦ καὶ ἀληθοῦς, ἥτοι ὡς τέλειον ὄν (Ματθ. ε' 48 καὶ Ἰακώβ. α' 16—17), ἄξιον πάσης ἀγάπης καὶ παντὸς σεβασμοῦ, διότι οὐδὲν ἄλλο ὄν, ὅσονδήποτε τέλειον καὶ εὐεργετικὸν ἡμῖν καὶ ἂν εἶναι, δύναται, ἔστω καὶ πόρρωθεν, νὰ ἐξισωθῇ πρὸς τὸν Θεὸν κατὰ τὴν τελειότητα καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν. Διὸ ἡ ἁγ. Γραφή λέγει «Αὕτη ἐστὶν ἡ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή, ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου» (Ματθ. κβ' 37). Διὰ τῆς ἀγάπης ταύτης ἐνούμενοι μετὰ τοῦ Θεοῦ (Α' Ἰωάν. δ' 16) καὶ οὕτω γινόμενοι κοινωνοὶ τοῦ ἀπείρου καὶ τελείου ἀγαθοῦ εὐρίσκομεν τὴν τελείαν εὐδαιμονίαν καὶ μακαριότητα ἡμῶν, ἣν οὐδὲ τὰ μεγαλύτερα ὕλικὰ (ἐπίγεια) ἀγαθὰ δύνανται νὰ παράσχωσιν ἡμῖν.

2. Ἴνα ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη εἶναι ἀληθῆς πρέπει νὰ εἶναι α') *εἰλικρινής*, τ. ἔ. ἀληθὲς αἴσθημα ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν πραγματικῶς ἐνυπάρχον καὶ οὐχὶ ἐπίδειξις ἀγάπης.

β') *Καθαρά*, τ. ἔ. νὰ ὑπάρχῃ ἐν ἡμῖν ἕνεκα τῆς τελειότητος τοῦ Θεοῦ ἀδόλως καὶ οὐχὶ ἕνεκα ἰδιοτελείας ἢ συμφέροντος, ἐφ' ὅσον δηλ. μόνον λαμβάνομεν ἢ ἐλπίζομεν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀγαθὰ.

γ') *Υἱική*, τ. ἔ. τρυφερὰ καὶ ἀπηλλαγμένη φόβου, ὅποια ἀρμόζει εἰς υἱὸς πρὸς πατέρα, ἥτοι πρέπει νὰ ἀγαπῶμεν τὸν Θεὸν διότι εἶναι ἄξιος ἀγάπης καὶ ὄχι διότι φοβούμεθα τὴν τιμωρίαν του. «Ὁ φόβος

οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἀλλ' ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον, ὁ δὲ φοβούμενος οὐ τετελειώται ἐν τῇ ἀγάπῃ» (Α' Ἰωάν. δ' 18).

δ) **Ἀνωτέρα πάσης ἄλλης ἀγάπης**, διότι καὶ ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἀνώτατον καὶ τελειότατον ὄν, ὑπὲρ ὃ οὐδεὶς ὀρθοφρονῶν δύναται νὰ ἀγαπήσῃ ἄλλο ὄν. Διὸ ἡ ἀγ. Γραφή λέγει «Ἀγαπήσεις τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου», ἦτοι δι' ὅλων τῶν πνευματικῶν δυνάμεων σου.

ε) **Ἐνεργὸς καὶ ζῶσα**, τ. ἔ. νὰ δεικνύεται δι' ἔργων, μὴ περιοριζομένων ἡμῶν μόνον εἰς λόγους. Διὸ ὁ Ἰωάννης λέγει «Τεκνία μου, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ μὴδὲ γλῶσση (μόνον), ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ» (Α' Ἰωάν. γ' 18) Πρβλ. καὶ 22, 3 γ'.

ς) **Σταθερὰ καὶ καρτερικὴ**, τ. ἔ. νὰ μὴ διαμένη ἐν ἡμῖν πρὸς καιρὸν ἀλλὰ νὰ ἐπικρατῇ πάντοτε ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν καὶ ἐν αὐταῖς ἔτι ταῖς μεγίσταις δυσχερασίαις. Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ, ἐμμέναντος μέχρι θανάτου ἀγογγύστως εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ σταυρωθέντος ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ τῶν Ἀποστόλων, ὧν τὴν ἀγάπην πάνυ ἐκφραστικῶς εἰκονίζει ὁ Παῦλος λέγων «Τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; θλίψις ἢ στενοχωρία ἢ διωγμὸς ἢ λιμὸς ἢ γυμνότης ἢ κίνδυνος ἢ μάχαιρα;... ἀλλ' ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς. Πέπεισμαι γάρ ὅτι οὔτε θάνατος οὔτε ζωὴ οὔτε ἄγγελοι οὔτε ἀρχαὶ οὔτε δυνάμεις οὔτε ἐνεστῶτα οὔτε μέλλοντα οὔτε ὕψωμα οὔτε βάθος οὔτε τις κτίσις ἕτερα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Ρωμ. η' 35).

3. Ἐναντία τῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπῃ εἶναι ἡ **ἀδιαφορία** πρὸς τὸν Θεόν, τ. ἔ. ἡ κατάστασις ἐκείνων οἵτινες δὲν θέλουσι νὰ ὑποτάξωσι τὸ θέλημα αὐτῶν εἰς τὸ τοῦ Θεοῦ θέλημα, ἀλλὰ πράττουσιν ὅτι αὐτοὶ θέλουσιν ἀδιαφοροῦντες πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Οὗτοι δὲν ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν ἀλλ' ὡς μόνον νόμον ἐν τῷ βίῳ αὐτῶν ἔχουσι τὸ **συμφέρον** καὶ τὸ **ἐγώ**. Χάριν αὐτῶν καὶ τὸ κακὸν εὐχαρίστως πράττουσιν οὗτοι ὅταν εἶναι βέβαιοι ὅτι δὲν θὰ φωραθῶσι καὶ δὲν θὰ τιμωρηθῶσι. Μείζων βαθμὸς τῆς τοιαύτης ἀδιαφορίας τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν θὰ ἦτο **ἀποστροφὴ ἢ καὶ μίσος** κατ' αὐτοῦ. Ἀλλὰ τοιαύτη κατάστασις, ἂν ὑπάρχη, εἶναι σπανιωτάτη χαρακτηρίζουσα τοὺς τελείως πεπωρωμένους κατὰ τὴν συνείδησιν.

4. Ἡ κατάστασις αὕτη τῆς **ἀδιαφορίας** καὶ τῆς **ἀποστροφῆς**.
ΧΡΙΣΤ. ΗΘΙΚΗ Α. ΚΑΘΑΡΕΙΟΥ

ἦτις εἶναι φοβερὰ παρεκτροπὴ ἀπὸ τῆς ἀγάπης, ἄγει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν δυστυχίαν, διότι μακρὰν τοῦ Θεοῦ, τῆς πηγῆς πάσης εὐδαιμονίας, ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ εὐδαιμονῇ. Μόνον ἐν τῇ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐνώσει ἱκανοποιεῖται ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ εὐρίσκει οὕτως τὴν πραγματικὴν εὐτυχίαν. Τὰ ἀνθρώπινα ἀγαθὰ, μάταια ὄντα καὶ ἀβέβαια, εἶναι καθ' ἑαυτὰ ἀνίσχυρα νὰ καταστήσωσι τὸν ἄνθρωπον πραγματικῶς εὐτυχῇ. Ἀπὸ τῶν παρεκτροπῶν τούτων τῆς ἀγάπης σφζόμεθα καλλιεργοῦντες τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην διὰ τῆς μελέτης τῆς ἀγ. Γραφῆς, δι' ἀκροάσεως τοῦ θείου λόγου, νοουθετούμενοι ὑπὸ τῶν καθημερινῶν δυστυχημάτων εἰς ἃ περιπίπτουσιν οἱ μὴ ἀγαπῶντες τὸν Θεὸν κλπ.

§ 17. Ἐλπίς πρὸς τὸν Θεόν.

1. Ὁ πιστεύων εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἀγαπῶν αὐτὸν ἔχει πάντοτε τὴν πεποίθησιν ὅτι ὁ Θεός, ὡς φιλόστοργος πατὴρ, προνοεῖ περὶ αὐτοῦ καὶ προστατεύει καὶ βοηθεῖ αὐτὸν εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ βίου του καὶ θέλει ἀνταμείρει αὐτὸν καὶ ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ διὰ τὰς ἀρετὰς του. Ἡ πεποίθησις αὕτη ὅτι ὁ Θεὸς προνοεῖ περὶ ἡμῶν, προστατεύει ἡμᾶς παρέχων πᾶν ὅ,τι εἶναι ἡμῖν ὠφέλιμον καὶ ὅτι, καὶ ἂν ἐνίοτε μᾶς δοκιμάσῃ ἐν τῷ βίῳ, πάντως θέλει ἀνταμείρει ἡμᾶς ἐν τῷ μέλλοντι διὰ τὰς ἀρετὰς ἡμῶν, καλεῖται *ἐλπίς πρὸς τὸν Θεόν*.

Καὶ προνοεῖ μὲν, διότι εἶναι φιλόστοργος πατὴρ καὶ προστάτης ἡμῶν, προστατεύει δὲ ἡμᾶς, διότι γνωρίζει τὰς ἀνάγκας ἡμῶν ὡς παντογνώστης, καὶ δύναται νὰ βοηθῇ ἡμᾶς ὡς παντοδύναμος καὶ θέλει νὰ βοηθῇ ἡμᾶς ὡς πανάγαθος. Εἰς τὸν Θεὸν ὀφείλομεν νὰ ἐλπίζωμεν δι' οὓς λόγους; ὀφείλομεν καὶ νὰ πιστεύωμεν εἰς αὐτόν (§ 15), διότι δηλ. θὰ ἦτο μωρὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Θεὸς δημιουργήσας τὸν ἄνθρωπον ἀφῆκεν αὐτὸν εἰς τὴν τύχην του οὐδόλως προνοῶν περὶ αὐτοῦ, ὡς εἶναι μωρὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ γονεῖς δὲν μεριμνῶσι καὶ δὲν προνοοῦσι περὶ τῶν τέκνων των ἢ οἱ ἰδιοκτῆται περὶ τῶν κτημάτων αὐτῶν, ἀλλ' ἀφίνουσιν αὐτὰ ἀπροστάτευτα. Μόνον δὲ ὁ ἄπιστος δὲν δύναται νὰ ἐλπίζῃ εἰς τὸν Θεόν.

Τὸ καθῆκον ἡμῶν τοῦτο, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐλπίδα, ἐνισχύομεν ἀναλογιζόμενοι τὰ ἄπειρα ἀγαθὰ, ἅτινα ἔχομεν παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ἐχομεν δὲ ἀνάγκην νὰ ἐνισχύωμεν τὴν ἐλπίδα καὶ νὰ καλλιεργῶμεν αὐτήν, διότι αὕτη χρησιμεύει ἡμῖν καὶ πάντοτε μὲν, ἰδίως ὅμως ἐν ταῖς

θλίψεσι καὶ ταῖς δυστυχίαις τοῦ βίου ἡμῶν, ἐν αἷς μόνη αὕτη ἐπιχέει βάλσαμον εἰς τὴν πάσχουσαν καρδίαν ἡμῶν καὶ ἀνακουφίζει ἡμᾶς ἐμπνέουσα καρτερίαν καὶ ὑπομονήν. Μόνον οἱ ἐλπίζοντες εἰς τὸν Θεόν, τ. ἔ. οἱ παραδεχόμενοι ὅτι ὁ Θεὸς καὶ ἂν ἐνίστε δοκιμάσῃ ἡμᾶς πάντως ὅμως καὶ θέλει καὶ δύναται νὰ σώσῃ ἡμᾶς, ὑπομένουσι καὶ σφύζονται. Τοῦναντίον δὲ οἱ μὴ ἐλπίζοντες, ἐπειδὴ θεωροῦσιν ἑαυτοὺς ὅλως ἐγκαταλελειμμένους, καταλαμβάνονται ὑπὸ τῆς ἀπελπισίας καὶ καταστρέφονται. *Ὅθεν ὀφείλομεν νὰ ἐλπίζωμεν πάντοτε εἰς τὸν Θεόν.*

2. Ἴνα ἡ ἐλπίς πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἀληθῆς πρέπει νὰ εἶναι

α') *Δογικῆ*, τ. ἔ. δὲν πρέπει νὰ προσδοκῶμεν παρὰ τοῦ Θεοῦ παράλογα, ἀνάρμοστα αὐτῷ καὶ μωρὰ πράγματα ἢ ἐν γένει ὅ,τι ἡμεῖς ἐπιθυμοῦμεν (πλοῦτον, δόξαν κλπ.), διότι ταῦτα δυνατὸν νὰ μὴ εἶναι συμφέροντα ἡμῖν, ἀλλὰ πρέπει, ἐκπληροῦντες πρῶτοι ἡμεῖς ὅσα ὀφείλομεν τῷ Θεῷ, νὰ ἐλπίζωμεν παρ' αὐτοῦ ἀγαθὰ εὐχόμενοι νὰ γίνεταί πάντοτε τὸ θέλημα αὐτοῦ (Ματθ. κς' 39).

β') *Σταθερὰ καὶ καρτερικῆ*, τ. ἔ. πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν πάντοτε καὶ νὰ ἐμμένωμεν ἐν τῇ ἐλπίδι καὶ νὰ μὴ ἀπελπίζόμεθα, καὶ πρὸ οἰωνδῆποτε δυσχερειῶν ἂν εὐρεθῶμεν καὶ ἰδίως ἐν ταῖς θλίψεσι καὶ τοῖς κινδύνοις, ὅποτε πᾶσα ἄλλη ἀνθρωπίνη ἐλπίς ἐγκαταλείπει ἡμᾶς. Διὸ καὶ ἡ ἁγ. Γραφή λέγει «Αἰτεῖτε καὶ δοθήσεται ἡμῖν ζητεῖτε καὶ εὐρήσετε· κρούετε καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν» (Ματθ. ζ' 7). Τοιαύτην ἐλπίδα εἶχον οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ ἐν τοῖς μακροῖς καὶ ἀπανθρωποτάτοις διωγμοῖς ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν Ρωμαίων.

3. Ἐναντία καὶ ἀσυμβίβαστα πρὸς τὴν χριστιανικὴν ταύτην ἐλπίδα εἶναι:

α') *Ἡ δεισιδαίμων ἐλπίς* πρὸς τὸν Θεόν, ἣν ἔχουσιν οἱ ζητοῦντες παρ' αὐτοῦ τὴν διὰ θαυματουργίας ἐκπλήρωσιν παραλόγων ἐπιθυμιῶν. Τοιοῦτοι λ. χ. εἶναι οἱ φαῦλοι, οἱ κακοῦργοι, οἱ ἀνόητοι οἱ νομίζοντες ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκτελῇ τὰς φαύλους καὶ ἀνοήτους ἐπιθυμίας αὐτῶν, οἷον νὰ δώσῃ χρῆματα, νὰ βοηθήσῃ τὴν κλοπὴν καὶ τὸν φόνον, νὰ τιμωρήσῃ τινὰ διὰ θαύματος, νὰ δώσῃ τὴν νίκην ἐν μονομαχίᾳ! κλπ. (Πρβλ. § 23, 3).

β') *Ἡ ὑπέρμετρος πεποίθησις εἰς τὴν ἀνθρωπίνην βοήθειαν καὶ εἰς ὑλικά ἀγαθὰ*, διότι οἱ ἄνθρωποι εἰς οὓς ἐλπίζομεν πολλάκις διαψεύδουσι τὰς ἐλπίδας ἡμῶν οὐδὲ δύνανται πάντοτε καὶ θέλοντες

νὰ σφύζωσιν ἡμᾶς. Διὸ καὶ ἡ ἀγ. Γραφή λέγει «Μὴ πεποιθήατε ἐπὶ ἄρχοντας, ἐπὶ υἱοῦς ἀνθρώπων, οἷς οὐκ ἔστι σωτηρία» (=οἷτινες δὲν δύνανται νὰ σφύζωσιν (Ψαλμ. ρμέ' 3). Ἄλλὰ καὶ τὰ ὑλικά ἀγαθὰ ἡμῶν οὐδεμίαν ἀσφάλειαν δύνανται νὰ παρέχωσιν ἡμῖν, διότι ὁ σήμερον πλούσιος αὔριον εὐρίσκεται πτωχός, ὡς ὁ Ἰώβ, ἢ νεκρός, ὡς ὁ πλούσιος ἐκεῖνος τοῦ Εὐαγγελίου (Λουκ. ιβ' 19), ὅστις ἀπέθανεν ἐν μέσῳ τῶν ἐλπίδων ἀσφαλεστάτης κατ' αὐτὸν εὐτυχίας! Μόνον λοιπὸν εἰς τὸν Θεὸν πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν, τὰ δὲ ὑλικά ἡμῶν ἀγαθὰ νὰ μὴ θεωρῶμεν ὡς σκοπὸν τῆς εὐδαιμονίας ἡμῶν, ἀλλ' ὡς μέσα τοῦ βίου καὶ νὰ ἐπιδιώκωμεν μὲν αὐτὰ ἀλλὰ νὰ ἀναλογιζόμεθα πάντοτε τὸν Θεόν, παρ' οὗ καὶ μόνου τὰ πάντα ἐξαρθῶνται. Διὸ ἡ ἀγ. Γραφή λέγει «Τοῖς πλουσίοις παράγγελλε μὴ ἠλπικένοι ἐπὶ πλοῦτου ἀδηλόγητι ἀλλ' ἐν τῷ Θεῷ...» (Α' Τιμ. ς' 17).

γ') Ἡ *παντελής ἀπελπισία*, ἣτις προερχομένη εἴτε ἐξ ἀγνοίας εἴτε ἐκ κακῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας, εἴτε ἐκ φαύλου καὶ ἀσώτου βίου ἀπομακρύνει ἐντελῶς τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, φθείρει καὶ καταστρέφει καὶ τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, φυγαδεύει ἀπ' αὐτοῦ τὴν ἀνάπαυσιν καὶ τὴν εἰρήνην, πληροῖ αὐτὸν βασάνων καὶ τέλος καθιστᾷ αὐτὸν δυστυχῆ πολλάκις ὀδηγοῦσα εἰς τὴν τελείαν ἀπόγνωσιν καὶ εἰς τὴν αὐτοκτονίαν, τὸ ἀποτρόπαιον τοῦτο κακούργημα (§32, 2).

§ 18. *Εὐσέβεια καὶ λατρεία.*

1. Ἡ ἔνωσις τῆς πίστεως, ἀγάπης καὶ ἐλπίδος ἀποτελεῖ τὴν εὐσέβειαν τοῦ ἀνθρώπου. *Εὐσέβεια* λοιπὸν εἶναι τὸ ἔχειν ἀκλόνητον πίστιν εἰς τὸν Θεόν, τὸ ἀγαπᾶν αὐτὸν πραγματικῶς καὶ τὸ ἐλπίζειν εἰς αὐτόν. Ὅθεν ἡ εὐσέβεια περιλαμβάνει τὰ τρία ταῦτα, πίστιν, ἀγάπην, ἐλπίδα, στηρίζεται ὅμως κυρίως εἰς τὴν ἀγάπην, ἣτις προϋποθέτει μὲν πίστιν, διότι ὁ μὴ πιστεύων εἰς τὸν Θεὸν δὲν δύναται νὰ ἀγαπᾷ αὐτόν, συνεπάγεται δὲ καὶ τὴν ἐλπίδα, διότι ὁ ἀγαπῶν περιμένει ἀνταπόδοσιν εἰς τὴν ἀγάπην καὶ ἀνταμοιβὴν παρὰ τοῦ ἀγαπωμένου παναγάθου πατρός. Ἐν τῇ τελείᾳ εὐσεβείᾳ δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχη φόβος, ἀλλὰ τοῦτον νὰ ἀντικαθιστᾷ ἡ ἀγάπη. «Ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλει τὸν φόβον» (Ἰωάν. δ' 18). Τὴν εὐσέβειαν ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν πρέπει νὰ δεκνύωμεν διαρκῶς καθ' ὅλον τὸν βίον ἡμῶν, νὰ φανερώνωμεν δ' αὐτὴν δι' ἀγαθῶν πράξεων καὶ ἐν γένει δι' ἐναρέτου βίου. Ὁ ἔχων εὐσέβειαν λέγεται *εὐσεβής*, τοῦναντίον δὲ λέγεται *ἀσεβής*.

2. Όταν τὴν πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβειαν ἡμῶν δεικνύωμεν διὰ λόγων ἢ σχημάτων ἢ ἐξωτερικῶν κινήσεων, τότε λέγομεν ὅτι λατρεύομεν τὸν Θεόν. Ὁθεν **λατρεία εἶναι ἡ ἐξωτερικεύσεις τῆς εὐσεβείας ἡμῶν**. Πᾶσα δ' ἄλλη λατρεία μὴ στηριζομένη εἰς τὴν εὐσέβειαν εἶναι ὑποκριτική. Ἡ λατρεία δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνεται πάντοτε ἀλλὰ καθ' ὄρισμένους καιροὺς καὶ τόπους (§ 19 καὶ 20). Τὸν Θεὸν κυρίως λατρεύομεν ὅταν ἐκφράζωμεν τὴν ἐσωτερικὴν ἡμῶν εὐσέβειαν καὶ διὰ λόγων. Ὁ διάλογος δὲ οὗτος τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ προσευχή.

§ 19. Προσευχή.

1. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν διὰ λέξεων ἐκδήλωσις τῆς εὐσεβείας ἡμῶν, ἥτοι ὁ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσεβῆς διάλογος ἡμῶν λέγεται **προσευχή**. Ἡ προσευχή εἶναι ὁ σπουδαιότερος τύπος τῆς λατρείας καὶ εἰς αὐτὴν κυρίως συγκεντροῦται ἡ λατρεία¹. Εἶναι δὲ αὕτη ἡ εὐγενεστέρα καὶ ὑψηλότερα πράξεις τοῦ ἀνθρώπου, διότι δι' αὐτῆς ἐξυψούμενος ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τοῦ ὑλικοῦ καὶ φθαρτοῦ κόσμου φθάνει μέχρι τοῦ ὑψίστου πνευματικοῦ ὄντος, τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁμιλεῖ μετ' αὐτοῦ· ἂν δὲ μεγάλη ἀπαιτεῖται προσοχή ὅταν ὁμιλῶμεν μετὰ τινος σπουδαίου προσώπου (βασιλέως, ὑπουργοῦ κλπ.), πολὺ μεγαλύτερα βεβαίως ἀπαιτεῖται ὅταν ὁμιλῶμεν μετὰ τοῦ Θεοῦ.

2. Ἡ προσευχή εἶναι **προσευχή αἰτήσεως**, ὅταν ζητῶμεν παρὰ τοῦ Θεοῦ ὅ, τι ἐλλεῖπει ἡμῖν, **προσευχή μετανόιας**, ὅταν ἐκφράζωμεν τῷ Θεῷ μεταμέλειαν διὰ τὰ ἁμαρτήματά μας καὶ ζητῶμεν τὴν συγχώρησιν αὐτῶν, **προσευχή δοξολογίας**, ὅταν ὑμῶμεν τὴν δόξαν καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ καὶ **προσευχή εὐχαριστίας** ὅταν εὐχαριστῶμεν αὐτὸν δι' ὅσα ἀγαθὰ ἐλάβομεν παρ' αὐτοῦ.

3. Ἡ προσευχή εἶναι ἀναγκαία καὶ πρέπει νὰ γίνεται οὐχὶ ἵνα καταστήσωμεν τῷ Θεῷ γνωστὰ ἐκεῖνα ὧν χρεῖαν ἔχομεν, διότι ταῦτα ὁ Θεὸς ὡς παντογνώστης γνωρίζει κάλλιον ἡμῶν (Ματθ. 5' 8), οὐδὲ διότι ὁ Θεὸς ἔχει ἀνάγκην τῶν εὐχῶν ἡμῶν, ἀλλὰ διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους:

α') **Διότι εἶναι ἀναγκαία ἐκδήλωσις τῆς εὐσεβείας ἡμῶν**. Ὅπως

1. Διότι καὶ ἄλλοι τύποι τῆς λατρείας ὑπάρχουσιν· οἷον ἡ προσοχή πρὸς τῶν θείων, τὸ σημεῖον τοῦ Σταυροῦ, ἡ μετάβασις εἰς τοὺς ναοὺς, ἡ προσφορὰ δώρων καὶ ἐν γένει ὁ σεβασμὸς πρὸς τὰ θεία καθ' οἰοδῆποτε τρόπον ἐκδηλούμενος.

δηλ. ὁ αἰσθανόμενος ἐν τῇ καρδίᾳ του συναίσθημά τι εὐχάριστον ἢ δυσάρεστον ἐπιθυμῆι νὰ ἐκφράσῃ αὐτὸ πρὸς ἄλλους, οὕτω καὶ ὁ εὐσεβῆς αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκφράσῃ πρὸς τὸν Θεὸν τὸ τὴν καρδίαν του καταπλημμυροῦν αἰσθημα τῆς εὐσεβείας· εἶναι λοιπὸν φυσικὸν νὰ προσεύχεται ὁ εὐσεβῆς ἄνθρωπος καὶ τόσον στενωῶς συνδέεται ἢ προσευχὴ μετὰ τῆς εὐσεβείας, ὥστε τὸ μὴ προσεύχεσθαι δικαίως δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἔλλειψις εὐσεβείας. Ὅθεν ὁ εὐσεβῆς χριστιανὸς ἔχων ἀνάγκην τινὸς ἵκετεύει περὶ τούτου τὸν Θεόν, λαμβάνων αὐτὸ εὐχαριστεῖ αὐτόν, μετανοῶν δι' ἁμαρτημά του προσέρχεται τῷ Θεῷ καὶ ζητεῖ συγχώρησιν, βλέπων τὴν ἁρμονίαν τοῦ συμπαιγτος καὶ θαυμάζων τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ δοξολογεῖ αὐτόν κλπ.

β') *Διότι ἡ προσευχὴ ἐπιδραῖ ἐπὶ τῆς εὐσεβείας ἡμῶν καὶ ζωογονεῖ αὐτήν*, διότι δηλ. τὸ προσεύχεσθαι καθιστᾷ ἡμᾶς εὐσεβέστερους. Καὶ ὄντως πολλοὶ προσευχόμενοι αἰσθάνονται πολλάκις ἀναζωογονούμενα τὰ θρησκευτικὰ συναίσθηματά των καὶ ἐνῶ ἤρχισαν ψυχοὶ ἐτελείωσαν θερμοὶ τὴν προσευχὴν των.

γ') *Διότι ἡ προσευχὴ προσεγγίζουσα ἡμᾶς τῷ Θεῷ ἐξαγνίζει ἡμᾶς* καὶ ἐμπνέει ἀποστροφὴν πρὸς τὴν ἁμαρτίαν, ἀγάπην δὲ πρὸς τὸ ἀγαθόν· καὶ

δ') *Διότι στηρίζει τὴν εὐσέβειαν τῶν περὶ ἡμᾶς*, οἵτινες βλέποντες ἡμᾶς προσευχομένους παρακινουῦνται καὶ αὐτοὶ εἰς προσευχὴν καὶ γίνονται εὐσεβέστεροι. Διὰ ταῦτα καὶ ἡ ἁγ. Γραφή προτρέπει ἡμᾶς εἰς τὴν προσευχὴν λέγουσα «Ἄγρυπνεῖτε καὶ προσεύχεσθε» (Μάρκ. ιγ' 33) καὶ «Τῇ προσευχῇ προσκάρτετε» (Κολοσ. δ' 2).

4. Ἴνα ἡ προσευχὴ ἔχῃ ἀξίαν καὶ ἀποβαίνῃ εὐπρόσδεκτος τῷ Θεῷ πρέπει νὰ γίνεται α') *μετὰ προσοχῆς*, δὲν πρέπει δηλ. προσευχόμενοι νὰ φλυαρῶμεν! ἀπλῶς προφέροντες τὰς λέξεις τῆς προσευχῆς χωρὶς νὰ ἐννοῶμεν ὅσα λέγομεν καὶ χωρὶς νὰ προσέχωμεν εἰς αὐτά, διότι τοιαύτη προσευχὴ εἶναι ἐμπαιγμὸς πρὸς τὸν Θεόν. Ἄν δὲ ὁμιλοῦντες πρὸς βασιλέα ἢ ἄλλο σπουδαῖον πρόσωπον συγκεντρῶνῳμεν ὅλην τὴν προσοχὴν μας, πολὺ περισσότερον βεβαίως πρέπει νὰ συγκεντρῶνῳμεν τὴν προσοχὴν μας ὅταν συνδιαλεγώμεθα μετὰ τοῦ Θεοῦ.

β') *Μετὰ καθαρᾶς καρδίας*, τ. ἔ. προκειμένου νὰ προσευχηθῶμεν πρέπει νὰ ἀποβάλλωμεν ἀπὸ τῆς καρδίας ἡμῶν πᾶν μῖσος καὶ πᾶσαν κακίαν κατὰ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν (Μάρκ. ια' 25), διότι ἄλλως ὁ

(1) Ματθ. γ' 7. «Προσευχόμενοι δὲ μὴ βαιτολογήσητε ὥσπερ οἱ ἐθνικοί».

Θεός γνωρίζων τὴν κακίαν ἡμῶν δὲν δέχεται τὴν προσευχὴν μας. Τοῦτο διδάσκει καὶ ἡ ἀγ. Γραφή ἐν τῇ Κυριακῇ προσευχῇ λέγουσα «Καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα (τὰ παραπτώματα) ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν (ὑποσχόμεθα νὰ ἀφίνομεν) τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν (τοῖς ἁμαρτήσασιν ἡμῖν)» (Ματθ. 6' 12)· καὶ ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ ἀσπλάγγνου δούλου (Ματθ. 1η' 28), ὅστις καίπερ συγχωρηθεὶς ὑπὸ τοῦ Κυρίου του ὅμως δὲν συνεχώρησε τὸν σύνδουλόν του κλπ.

γ') *Μετὰ πλήρους πεποιθήσεως πρὸς τὸν Θεόν*, τ. ἔ. προσευχόμενοι πρέπει νὰ ἔχωμεν ἀκράδαντον πεποίθησιν εἰς τὸν Θεὸν ὅτι καὶ δύναται καὶ θέλει νὰ ἀκούσῃ τὴν προσευχὴν μας. Διὸ πρέπει νὰ εὐχόμεθα νὰ γίνεταὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ καὶ ὄχι τὸ ἰδικόν μας (Ματθ. 6' 39)· καὶ

δ') *Ἄνευ ἐπιδείξεως*, οὐχὶ δηλ. ὅπως φανῶμεν τοῖς ἀνθρώποις, ὡς ἔπραττον οἱ Φαρισαῖοι (Ματθ. 6' 5), διότι τότε οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν, ἀλλὰ κατ' ἰδίαν (Ματθ. 6' 6). Καὶ δύναται μὲν ἡ προσευχὴ νὰ γίνεταὶ πανταχοῦ καὶ πάντοτε καὶ μάλιστα νοερώς, διότι ὁ Θεὸς εἶναι πανταχοῦ παρὼν, κυρίως ὅμως ὁ χριστιανὸς προσεύχεται ἐν τῷ οἴκῳ του καὶ ἐν ὀρισμέναις σχεδὸν ὥραις, τῇ πρωΐᾳ, τῇ ἑσπέρᾳ πρὸ τοῦ φαγητοῦ καὶ μετ' αὐτὸ κλπ.

Τὴν οὕτω γενομένην προσευχὴν καὶ δέχεται καὶ ἐκτελεῖ ὁ Θεὸς ὡς εὐσπλαγγνος καὶ παντοδύναμος, πᾶσαν δὲ ἄλλην τοιαύτην ἀπορρίπτει.

§ 20. Ἡ κοινὴ λατρεία.

1. Ἡ ἑξωτερικεὺς τῆς εὐσεβείας ἡμῶν εἴτε διὰ λόγων εἴτε διὰ σχημάτων ἢ σημείων ἢ κινήσεων κλπ. καλεῖται *λατρεία*, ἧς σπουδαιότερος τύπος εἶναι ἡ προσευχή, ὡς εἶδομεν ἐν § 18 καὶ 19. Ἡ λατρεία αὕτη εἶναι ἡ κατ' ἰδίαν συνήθως γιγνομένη· ἀλλ' ἐκτὸς αὐτῆς ἔχομεν καὶ τὴν λεγομένην *κοινὴν λατρείαν*. Ἀπὸ κοινῆς λατρεύομεν τὸν Θεὸν ὅταν πολλοὶ ὁμοῦ ἄνθρωποι προσευχόμεθα συνερχόμενοι εἰς ὀρισμένους πρὸς τοῦτο τόπους, τοὺς *ναοὺς*. Ἡ τοιαύτη κοινὴ ἡμῶν ἐν τοῖς ναοῖς προσευχὴ εἶναι ἡ *κοινὴ λατρεία* τῶν χριστιανῶν. Ὁ χριστιανὸς λοιπὸν οὐ μόνον κατ' ἰδίαν πρέπει νὰ προσεύχηται ἀλλὰ καὶ δημοσίᾳ μετ' ἄλλων ἐν τοῖς ναοῖς, ἥτοι νὰ λατρεύῃ καὶ δημοσίᾳ τὸν Θεόν. Ἡ κοινὴ λατρεία τῶν χριστιανῶν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ γίνεταὶ ἐν τοῖς ναοῖς (ἐν ἀνάγκῃ δὲ καὶ ἀλλαχοῦ, οἷον ἐν ταῖς λιτα-

νείαις, ἐν τοῖς πλοίοις, ἐν τοῖς στρατοπέδοις, κλπ.), διότι οἱ ναοὶ καὶ ὁ ἐν αὐτοῖς ἱερός διάκοσμος καὶ ἐν γένει τὸ περιβάλλον ἐκεῖ συντείνει εἰς θερμοτέραν προσευχὴν, διότι ἐπιδρᾷ ἐπ' ἀλλήλους τὸ τῶν προσευχομένων παράδειγμα, διότι ἀναπτύσσεται ἀδελφικός τις σύνδεσμος τῶν ἀνθρώπων, διότι δίδεται ἀφορμὴ κατὰ τὴν λατρείαν ταύτην νὰ ἀναπτυχθῇ ἐνώπιον πολλῶν ὁμοῦ ὁ θεῖος λόγος δι' ἀναγνώσεως ἢ ἐρμηνείας τῆς ἁγ. Γραφῆς κλπ. Ἐνὶ δὲ λόγῳ ἢ λατρείᾳ αὕτη εἶναι ἀναγκαία, διότι στηρίζει τὴν εὐσέβειαν ἡμῶν καὶ ἀμέσως καὶ ἐμμέσως διὰ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ παραδείγματος τῶν ἄλλων καὶ παρακινουῖσα ἡμᾶς εἰς εὐσεβῆ ἀμιλλαν παρέχει ἡμῖν ἄφθονα τὰ μέσα τῆς ἠθικοποιήσεως καὶ σωτηρίας.

2. Διὰ τὴν λατρείαν κυρίως, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον διὰ τὴν ἀπὸ τῆς ἐργασίας ἀνάπαυσιν τοῦ τε σώματος καὶ τοῦ πνεύματος ἡμῶν, ἢ Ἐκκλησία καθιέρωσεν ὁρισμένας τινὰς ἡμέρας, τὰς καλουμένας **εορτάς**. Καὶ αὐτὰς ὁ χριστιανὸς ὀφείλει.

α) **Νὰ καταπαύῃ τὰς συνήθεις βιοποριστικὰς ἐργασίας του** καὶ νὰ ἀναπαύεται ἀπὸ τῶν κόπων αὐτοῦ, διότι καὶ τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα ἔχουσιν ἀνάγκην τοιαύτης ἀναπαύσεως πρὸς ἀποφυγὴν καταπτώσεως τῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου. Μόνον δὲ ἐργασίαι ἐπεκτείνονται κατὰ τὰς εορτάς, ὅπερ καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἐδίδαξεν εἰπὼν «Οὐχ ὁ ἄνθρωπος ἐγένετο διὰ τὸ Σάββατον ἀλλὰ τὸ Σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον» (Μάρκ. β' 27). Ἀλλὰ καὶ ἤλεγξε τοὺς Ἰουδαίους ὁ Σωτὴρ διὰ τὴν σχολαστικὴν τήρησιν τῆς ἀργίας κατὰ τὰς εορτάς εἰπὼν «Ὑποκριταί, ἕκαστος ὑμῶν τῷ Σαββάτῳ οὐ λύει τὸν βοῦν αὐτοῦ ἢ τὸν ὄνον ἀπὸ τῆς φάτης καὶ ἀπαγαγὼν ποτίζει:..» (Λουκ. εγ' 15). Πρέπει ὅμως νὰ προσέχωμεν νὰ μὴ κάμνωμεν κατάχρησιν

1. Ἐορταί εἶναι 1) Αἱ *Κυριακαὶ εορταί*, ἧτοι αἱ πρὸς τιμὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀφιερωμέναι· 2) Αἱ *Δεσποτικά*, ἧτοι αἱ πρὸς τιμὴν τοῦ δεσπότου ἡμῶν Σωτῆρος, οἵαι εἶναι ἢ τῆς Γεννήσεως (25 Δεκεμβρίου), ἢ τῆς Βαπτίσεως (6 Ἰανουαρίου), ἢ τῆς Μεταμορφώσεως (6 Ἀύγ.), ἢ τῆς Σταυρώσεως καὶ Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ (τὸ Πάσχα) κλπ. 3) Αἱ *Θεομητορικά*, ἧτοι αἱ πρὸς τιμὴν τῆς Θεομήτορος (Παναγίας) ἀφιερωμέναι, οἵαι εἶναι ἢ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου (25 Μαρτ.), ἢ τῆς Κοιμήσεως (15 Ἀύγ.) κλπ. καὶ 4) Αἱ *πρὸς τιμὴν τῶν Ἁγίων εορταί*, οἵαι εἶναι αἱ τοῦ ἁγ. Ἰωάννου, τοῦ ἁγ. Βασιλείου, τοῦ ἁγ. Δημητρίου, ἁγ. Νικολάου κλπ.

τῆς ἐν ταῖς ἑορταῖς ἀναπαύσεως ἡμῶν ἐπιδιδόμενοι ὑπερμέτρως εἰς νοχέλειαν ἢ εἰς τέρψεις καὶ διασκεδάσεις. Καὶ ἐπιτρέπονται μὲν αἱ τέρψεις κατὰ τὰς ἑορτάς, διότι καὶ αὗται συντελοῦσιν εἰς τὴν ἀνακούφισιν τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος ἡμῶν, (ὅπερ εἶναι εἰς τῶν σκοπῶν τῆς ἑορτῆς), ἀλλ' ὅμως πρέπει αὗται νὰ εἶναι πάντοτε ἀθῶαι καὶ μεμετροημένοι, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἵνα μὴ μεταπίπτωμεν εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον, τ. ἔ. ἕξαντλῶμεν τὰς δυνάμεις ἡμῶν ἀντὶ νὰ ἐνισχύωμεν αὐτάς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἵνα μὴ παρακωλύηται δι' αὐτῶν ὁ κύριος σκοπὸς τῆς ἑορτῆς, δηλ. ἡ λατρεία. Ἐντελῶς δὲ πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν πᾶσαν ἄσεμον καὶ ἀνήθικον διασκέδασιν ὡς πολλαχῶς ἐπιβλαβῆ.

β') *Νὰ μεταβαίνη εἰς τοὺς ναοὺς* κατὰ τὰς ὥρας τῆς λατρείας καὶ μετὰ προσοχῆς καὶ προθυμίας νὰ ἀκροᾶται τῆς θείας λειτουργίας ὅλης. Τὸ καθῆκον τοῦτο παραβαίνουσιν οὐ μόνον οἱ ἄνευ εὐλόγου αἰτίας μὴ μεταβαίνοντες εἰς τοὺς ναοὺς, ἀλλὰ καὶ οἱ μεταβαίνοντες μὲν σωματικῶς ἀπουσιάζοντες ὅμως νοερῶς, εἴτε διότι ἀποπλανῶσι τὸν νοῦν αὐτῶν εἰς ἄλλα ἀντικείμενα, εἴτε διότι φλυαροῦσιν ἢ συνδιαλέγονται ἐν τῷ ναῷ, εἴτε διότι φέρονται ἀπρεπῶς καὶ ἀνευλαβῶς, εἴτε διότι ἀπέροχονται πρὶν λήξῃ ἡ θεία λειτουργία.

γ') *Νὰ μελετᾷ ἐν τῷ οἴκῳ του τὰς ἁγ. Γραφὰς* ἢ καὶ ἄλλα ὠφέλιμα καὶ ἠθικὰ συγγράμματα¹, ὅπερ τὰ μέγιστα ὠφελεῖ ἡμᾶς, διότι καὶ τὰς θρησκευτικὰς γνώσεις ἡμῶν πλουτίζει καὶ τὴν εὐσεβειαν ἡμῶν στηρίζει καὶ κρατύνει ἡμᾶς εἰς τὴν ἀρετήν. Τοῦναντίον πράττουσιν οἱ μολύνοντες τὰς ἑορτάς διὰ τῆς ἀναγνώσεως ἄσέμων βιβλίων καὶ

δ') *Νὰ ἀσχολῆται εἰς τὰ ἔργα τῆς εὐποιίας*, ἅτινα κατὰ τὰς καθημερινὰς καὶ ἐργασίμους ἡμέρας δὲν λαμβάνει καιρὸν νὰ καλλιεργῇ ἕνεκα τῶν ἀσκολιῶν του. Ἡ εὐεργεσία κοσμεῖ τὴν ἑορτὴν περισσότερον πάσης ἄλλης λατρείας, διότι ὁ Θεὸς θέλει κυρίως ἔργα φιλανθρωπίας καὶ οὐχὶ ἀπλῶς θυμιάματα καὶ προσφοράς, ὡς διδάσκει ἡ ἁγ. Γραφή λέγουσα «Ἐλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν» (Ματθ. θ' 13).

3. Διὰ τῆς κοινῆς ταύτης λατρείας καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ τοὺς ἄλλους ἐνισχύομεν ἐν τῇ εὐσεβείᾳ. Ὅθεν *οφείλομεν νὰ λατρεύωμεν*

1 Καταλληλότατα βιβλία πρὸς θρησκευτικὴν μόρφωσιν εἶναι 1) Ἡ ἁγ. Γραφή τ. ἔ. ἡ Π καὶ Κ. Διαθήκη, καὶ 2) Πλεῖστα ἄλλα ψυχοφελῆ βιβλία, ἃ μόνον Θεολόγοι καὶ Φιλολόγοι δύνανται νὰ συστήσωσιν.

τὸν Θεὸν καὶ τὸν ὁμοούσιον αὐτῷ Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν τοῖς ναοῖς καὶ πανταχοῦ, νὰ τιμῶμεν δὲ καὶ γεραίρωμεν καὶ τὴν Θεοτόκον καὶ πάντας τοὺς Ἁγίους καὶ τὰς Ἁγίας, ἀπὸ τοῦ παραδείγματος τῶν ὁποίων ἀντλοῦμεν ἀδρά διδάγματα καὶ ἡ παρὰ τῷ Θεῷ μεσιτεία τῶν ὁποίων πολὺ χρησιμεύει ἡμῖν πάντοτε.

§ 21. Σεβασμὸς τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ.

1. Ἐκτὸς τῆς ἄλλης λατρείας ὀφείλομεν νὰ δεικνύωμεν τὴν πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβειαν ἡμῶν καὶ διὰ τοῦ σεβασμοῦ τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ, ὅπερ ὀφείλομεν νὰ μεταχειριζώμεθα μετὰ μεγίστης προσοχῆς καὶ εὐλαβείας ὡς τὸ ἱερώτατον καὶ ἀγιώτατον τῶν ὀνομάτων. Οἱ πράττοντες τὸ ἐναντίον, τ. ἔ. οἱ ἀνευλαβῆ καὶ ἐπιπολαίαν ἢ κακὴν χρῆσιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ ποιοῦμενοι, εἶναι ἀσεβεῖς. Τοιοῦτοι δὲ εἶναι α') οἱ ἀνευ λόγου ἐν ταῖς παιδιαῖς καὶ τοῖς ἀστεῖσμοῖς μεταχειριζόμενοι τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ ὄνομα· β') οἱ καταρῶμενοι τοὺς ἄλλους, οἵτινες ὡσαύτως ἀνευλαβῶς μεταχειρίζονται τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ζητοῦντες παρ' αὐτοῦ κακὸν διὰ τοὺς ἄλλους, ὅπερ βδελύσσεται ὁ Θεὸς ὡς ἀντικείμενον τῇ ἀγαθότητι καὶ δικαιοσύνῃ αὐτοῦ. Διὸ καὶ ὁ Παῦλος (Ρωμ. β' 14) ἀποκρούει τὴν κατάραν λέγων «εὐλογεῖτε καὶ μὴ καταρᾶσθε» καὶ ὁ Ἰάκωβος (Ἰακ. β' 9) θεωρεῖ αὐτὴν ἀσεβῆ λέγων ὅτι δὲν πρέπει διὰ τῆς αὐτῆς γλώσσης νὰ εὐλογῶμεν τὸν Θεὸν καὶ νὰ καταρῶμεθα τοὺς ἀνθρώπους, οἵτινες εἶναι ὁμοίωμα αὐτοῦ· γ') οἱ βλάσφημοι οἱ τὸ ἅγιον ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἢ καὶ πᾶν ἄλλο ἱερὸν πρόσωπον ἢ πράγμα ἀφόβως ὑβρίζοντες. Οὗτοι μαρτυροῦσιν οἱ μόνον ἔλλειψιν παντὸς ἵχνους εὐσεβείας ἀλλὰ καὶ τελείαν ἠθικὴν ἐξαχρείωσιν καὶ εἶναι τὰ μέγιστα ἐπιβλαβεῖς εἰς τὴν Κοινωνίαν. Διὸ ἔπρεπε καὶ οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι ἀμειλίκτως νὰ τιμωρῶσιν αὐτούς· καὶ δ') οἱ ψευδῶς ὀρκιζόμενοι, ὧν ἡ ἀσέβεια ὑπερβαίνει πᾶν ὄριον· οὗτοι εἶναι αὐτόχρημα μωροί, παραδεχόμενοι οἱ δειλαιοὶ ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ εὐτυχήσωσιν ἐν τῷ Κόσμῳ τούτῳ, ὅταν ἐξαπατῶσι καὶ ὑβρίσωσι τὸν καρδιογνώστην καὶ δίκαιον κριτὴν.

2. Ὁρκος εἶναι ἡ ἐπιβεβαίωσις τῆς ἀληθείας ἢ πράξεώς τινος ὡς ἀληθοῦς δι' ἐπικλήσεως τοῦ Θεοῦ ὡς μάρτυρος, κριτοῦ καὶ ἀνταποδότου. Ἐπειδὴ δ' ἐν τῷ ὄρκῳ μεταχειριζόμεθα τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ὀφείλομεν νὰ προσέχωμεν καὶ νὰ μὴ κάμνωμεν κακὴν χρῆσιν τοῦ ὄρκου· ὅθεν ἡ πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν τὸν ὄρκον, ἂν μὴ ἀπόλυτος

ανάγκη ἐπιβάλλῃ αὐτόν, ἢ ὀρκιζόμενοι ἐν ἀπολύτῳ ἀνάγκῃ νὰ πράττωμεν τοῦτο μετὰ τῆς προσηκούσης εὐλαβείας. Τὸν οὕτως εὐλαβῶς γινόμενον ὄρκον ἐπιτρέπει ἡ Ἐκκλησία ὅταν εἶναι ἀνάγκη, διότι καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὅτε ὁ ἀρχιερεὺς ἐξώρκισεν αὐτὸν νὰ εἴπῃ ἂν ὄντως αὐτὸς εἶναι ὁ Χριστός, ἀπήντησε καταφατικῶς εἰπὼν «Σὺ εἶπας» (Ματθ. κς' 63) καὶ οἰονεὶ παρεδέχθη τὸν ὄρκον, καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος πολλάκις μὲν ὀρκίσθη διὰ τῶν φράσεων «Μάρτυς ὁ Θεὸς τῆ ἑμῆ ψυχῆ»¹, ῥητῶς δὲ εἶπεν ὅτι ὁ ὄρκος δύναται νὰ εἶναι πέρασ πάσης ἀντιλογίας (Ἑβρ. ς' 16). Δι' ἐκείνου δὲ τὸ ὁποῖον εἶπεν ὁ Ἰησοῦς Χριστός πρὸς τοὺς μαθητὰς του, ὅτι πρέπει νὰ μὴ ὀρκίζωνται ὄλως, ἀλλὰ νὰ ἀρκῶνται εἰς τὸ ναὶ καὶ εἰς τὸ οὐ (Ματθ. ε' 34), δὲν ἐσκόπει ἴσως νὰ ἀπαγορεύσῃ πάντα ὄρκον ἀλλὰ τὸν ἐπιπολαίως καὶ ἀσυνειδήτως καὶ ὄλως ἄνευ ἀνάγκης γινόμενον τότε ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων κατὰ κακὴν συνήθειαν (ὅπερ καὶ σήμερον δυστυχῶς συμβαίνει παρὰ πολλοῖς). Ἄλλως ὁ Σωτὴρ τότε ὠμίει πρὸς τοὺς μαθητὰς του, οὐς πάντες ἐμελλόν νὰ ἔχωσιν ὡς πρότυπον ἐν τῷ βίῳ αὐτῶν.

Καὶ ὄντως ὁ ὄρκος εἶναι πολλάκις ἀναγκαῖος πρὸς εὔρεσιν τῆς ἀληθείας καὶ μάλιστα μεταξὺ κακοσίστων καὶ διεφθαρμένων τὴν συνείδησιν ἀνθρώπων, οἵτινες μόνον διὰ τοῦ ὄρκου εἶναι δυνατόν νὰ εἴπωσι τὴν ἀλήθειαν φοβούμενοι τὴν δικαίαν τοῦ Θεοῦ τιμωρίαν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ Πολιτεία πρὸς εὔρεσιν τῆς ἀληθείας ἐπιβάλλει τὸν ὄρκον εἰς τοὺς *μάρτυρας*, ὀρκιζομένους νὰ εἴπωσι τὴν ἀλήθειαν χωρὶς φόβον καὶ χωρὶς πάθος, διότι μόνον ἄνθρωποι τελείως ἐξηχραιωμένοι καὶ πεπωρωμένοι τὴν συνείδησιν εἶναι δυνατόν καὶ ὀρκιζόμενοι νὰ εἴπωσι ψεῦδη.

3. Ὁ ὄρκος εἶναι δύο εἰδῶν, *ὄρκος ὁμολογίας*, ὅταν ὀρκιζόμεθα ὅτι θὰ εἴπωμεν τὴν ἀλήθειαν, καὶ *ὄρκος ὑποσχέσεως*, ὅταν ὑποσχόμεθα ἐνὸρκως νὰ τηρήσωμεν τὸν λόγον μας. Ἀμφοτέρους τοὺς ὄρκους τούτους ὀφείλομεν νὰ ὀρκιζόμεθα ἐν ἀπολύτῳ ἀνάγκῃ ἀδόλως καὶ εὐσυνειδήτως πάντοτε· δὲν πρέπει δηλαδὴ οὔτε νὰ βεβαιῶμεν ὡς ἀληθὲς ὅ,τι ἢ ἐντελῶς ἀγνοοῦμεν ἢ γνωρίζομεν ὡς ψευδές, οὔτε νὰ υποσχόμεθα ὅσα γνωρίζομεν ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἐκπληρώσωμεν, νὰ ἐκπληρῶμεν δὲ πάντοτε τὰς ὑποσχέσεις μας. Τὸν ὄρκον τῆς ὑποσχέσεως ἐπιβάλλει ἡ Πολιτεία εἰς τοὺς δημοσίους ὑπαλλήλους, ὑποσχομένους νὰ διαχειρισθῶσι τιμίως καὶ εὐσυνειδήτως τὴν ἀνατεθεισάν αὐτοῖς δημοσίαν ὑπηρεσίαν, καὶ εἰς τοὺς *ἀξιωματικούς καὶ στρατιώτας*.

1. Ῥομ. α' 9 καὶ Φιλιππο. α' 8—12 καὶ Α' Θεσσαλον. β' 5.

ὑπόσχομένους νὰ μὴ καταλείψωσι τὴν σημαίαν τῆς Πατρίδος καὶ νὰ ἀγωνίζωνται προθύμως ὑπὲρ τῶν νόμων καὶ τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς μέχρι τελευταίας ἡμέρας τοῦ αἵματός των.

Τὸ ἐν γνώσει ψεύδεσθαι κατὰ τὸν ὄρκον λέγεται *ψευδορκία*, ἢ μὴ τήρησις τῶν ἐνόρκως ὑπεσχημένων λέγεται *ἐπιορκία*. Ἡ *ψευδορκία* καὶ ἡ *ἐπιορκία* εἶναι ἐκ τῶν μεγίστων καὶ φοβερωτάτων ἐγκλημάτων, διότι οὐ μόνον ἀσέβειαν καὶ ἀθεοφοβίαν δεικνύουσιν, ἀλλὰ καὶ ὕβριν καὶ ἐμπαιγμὸν πρὸς τὸν Θεόν! Ὁ δὲ τὸν Θεὸν μὴ φοβούμενος ἀλλ' ὑβρίζων αὐτὸν πολὺ περισσότερον δὲν θὰ φοβηθῆ τὸν ἀνθρώπου καὶ τοὺς νόμους, ἀλλὰ θὰ ὑβρίσῃ καὶ θὰ παραβῆ αὐτοὺς ἀσφαλῶς ὅταν δυνηθῆ· διὰ τοῦτο εἶναι πολὺ ἐπικίνδυνος εἰς τὴν Κοινωνίαν. Διὰ τοῦτο οὐ μόνον ὁ ἠθικὸς νόμος ἀλλὰ καὶ οἱ πολιτικοὶ νόμοι βαρύντατα τιμωροῦσι τὰ τοιαῦτα ἐγκλήματα. Πολὺ δὲ δεικνύεται καὶ ἡ Κοινωνία στιγματίζει τοὺς ψευδόρκους καὶ ἐπιόρκους ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων καὶ ὀπιστρέφεται καὶ ἀποδοκιμάζει αὐτούς. Λοιπὸν *πρόπαντος πάντοτε ἀδόλως καὶ εὐσυνειδήτως νὰ γίνεται καὶ νὰ τηρῆται πᾶς ὄρκος*. Μόνον δὲ ὁ ὄρκος τῆς ὑποσχέσεως δύναται νὰ λυθῆ ἐπιδοκίμαται τισὶ περιστάσεσιν, οἷον ὅταν ὁ λαβὼν τὴν ὑπόσχεσιν ἐκούσιως παραιτῆται αὐτῆς, ὅταν ἡ ἐκπλήρωσις τῶν ὑπεσχημένων ἀποδειχθῆ φυσικῶς ἢ ἠθικῶς ἀδύνατος ἢ ἐπιζήμιος τῷ ἄλλῳ, ὅταν ἐκλίπωσιν οἱ ὄροι ὑφ' οὓς ἐγένετο ἡ ἐνορκία ὑπόσχεσις κλπ.

4. Οἱ τὸν τριουῖτον εὐσυνειδήτην καὶ ἀδόλον ὄρκον μεταχειριζόμενοι δὲν ἀσεβοῦσιν, ὡς κακῶς τινες νομίζουσι. Τοῦναντίον, ἔχοντες καθήκον πᾶς χριστιανός, καλούμενος ἐν ἀνάγκῃ νὰ ὀρκισθῆ πρὸς εὐσεβείαν τῆς ἀληθείας, νὰ μὴ ἀρνῆται νὰ προσέλθῃ νὰ βεβαιώσῃ αὐτὴν ἐνόρκως· ζητῶν δὲ αὐτὸς νὰ εὗρῃ τὴν ὑπ' ἄλλων κρυπτομένην ἢ διαστρεφόμενην ἀλήθειαν δικαιούται νὰ καλέσῃ ἐν ἀνάγκῃ ἄλλους ὀρκισθῶσι χάριν αὐτῆς· ἀρκεῖ νὰ λείπῃ ὁ δόλος καὶ νὰ ὑπάρχῃ θεοφοβία καὶ ἡ εὐσέβεια, νὰ προβαίῃ δὲ τις μετὰ πολλῆς προφυλάξεως εἰς τὸν ὄρκον ἔχων ὑπ' ὄψει ὅτι ἀπάτη καὶ ὀργάνουργία καὶ τεχνάσματα οὐχὶ σπανίως συμβαίνουσιν. Ὅφειλε ὁμοίως πᾶς τις νὰ μὴ ἐπιβάλλῃ ποσῶς ὄρκον εἰς ἀνθρώπου, οὓς γνωρίζει ὡς ἀσεβεῖς καὶ χλευαστὰς τῶν ἱερῶν καὶ περὶ τῆς ψευδορκίας τῶν ὁμοίων εἶναι βέλτερος ἐκ τῶν προτέρων, ἵνα μὴ γίνεταί οὕτω παραίτιος τῆς ἀσεβείας καὶ χυλίσσεως τοῦ ἁγίου ὀνόματος τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς καταπτώσεως τῆς τοῦ ὄρκου ἱερότητος. Ὅθεν ὀφείλομεν νὰ φροντίζωμεν παντὶ τρόπῳ νὰ προλαμβάνωμεν τὴν ψευδορκίαν καὶ ἐπιορκίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΚΛΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΛΗΣΙΟΝ

Ὅπως πρὸς τὸν Θεὸν οὕτω καὶ πρὸς τὸν πλησίον, ὅστις εἶναι ἄνθρωπον τοῦ Θεοῦ καὶ ἀδελφὸς ἡμῶν, ἔχομεν διάφορα καθήκοντα, ἧτορε πρεσβύτητες, τὴν τιμὴν αὐτοῦ, νὰ εὐεργετῶμεν αὐτὸν κλπ.

§ 22. Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη.

1. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη (§ 16) συμπληροῦται διὰ τῆς πρὸς τὸν πλησίον τοιαύτης, ἣν ὡσαύτως ἐπιβάλλει εἰς ἡμᾶς ὁ ἠθικὸς νόμος κατὰ τὴν ἀγ. Γραφὴν λέγουσαν «Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν» (Ματθ. κβ' 39). Οὐδεὶς δὲ δύναται νὰ εἴπῃ ὅτι ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν ἐὰν δὲν ἀγαπᾷ καὶ τὸν πλησίον αὐτοῦ, ὅστις εἶναι πλάσμα τοῦ Θεοῦ καὶ εἰκὼν αὐτοῦ (Α' Ἰωάν. δ' 20). *Ἀγάπη δὲ πρὸς τὸν πλησίον εἶναι ἡ ἀγαθὴ ἐκείνη διάθεσις, καθ' ἣν οὐ μόνον οὐδεμίαν ἀνάβηθιν ἐπιθυμοῦμεν νὰ προξενήσωμεν αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ προθυποῦμεθα νὰ εὐεργετήσωμεν αὐτόν*, εἰ δυνατόν, ἐν ταῖς ἀνάγκαις αὐτοῦ. Ἀγαπῶμεν λοιπὸν τὸν πλησίον ὅταν οὐ μόνον δὲν ἀδικῶμεν αὐτόν, ἀλλὰ καὶ εὐεργετοῦμεν αὐτόν καὶ συμπαθοῦμεν πρὸς αὐτόν, τ. ἔ. χαίρομεν μὲν ἐπὶ ταῖς εὐτυχίαις λυπούμεθα δὲ ἐπὶ ταῖς δυστυχίαις αὐτοῦ. Τὸν πλησίον ἡμῶν *οφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν*, διότι καὶ οὗτος εἶναι πλάσμα τοῦ Θεοῦ ὅμοιον ἡμῖν, φέρον ἐν ἑαυτῷ τὴν εἰκόνα, λογικὸν καὶ ἐλεύθερον, καὶ μὲ προορισμὸν νὰ φθάσῃ τελειούμενον μέχρι τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ ἡμεῖς. *Διὰ τὴν λογικὴν καὶ φυσικὴν αὐτὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ διὰ τὴν ἱερότητα τοῦ προορισμοῦ του οφείλομεν νὰ σεβώμεθα καὶ νὰ ἀγαπῶμεν πάντα ἐν γένει ἄνθρωπον*. Μόνον δὲ ἡ ἀπὸ τοῦ σεβασμοῦ τούτου καὶ τῆς ἐκτιμῆσεως ἐκπηγάζουσα ἀγάπη ἡμῶν πρὸς τὸν πλησίον ἔχει ἀξίαν, πᾶσα δ' ἄλλη ἀγάπη προερχομένη ἐξ ἰδιοτελείας ἢ ἄλλου τινὸς σκοποῦ οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν.

2. Ἡ ἀξία τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης εἶναι μεγίστη καὶ δύναται νὰ εἴπωμεν ὅτι μόνη ἡ ἀγάπη αὕτη δίδει ἀξίαν εἰς τὰ ἔργα ἡμῶν καὶ λαμπρύνει ὅλον τὸν βίον ἡμῶν. Καὶ ἡ μεγαλύτερα σοφία καὶ τὰ μεγαλύτερα πλούτη καὶ τὰ μέγιστα ἄλλα χαρίσματα τοῦ κόσμου οὐδὲν εἶναι ἄνευ τῆς ἀγάπης. Καὶ μία μόνη σταγὼν ἀγάπης εἶναι ἀπείρτων ὠκεανοῦ γνώσεων! Αὕτη εἶναι ἡ πηγὴ τῆς εὐδαιμονίας

ατόμων, οικογενειῶν, κοινωνιῶν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Σωτὴρ ὥρισεν ὡς ἀσφαλὲς μέσον διακρίσεως τῶν μαθητῶν του τὸ «Ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἕν ἑλληλοῖς» (Ἰωάν. ιγ' 35) καὶ ἔθηκεν ὡς βάσιν τῆς διδασκαλιαί αὐτοῦ τὸ «Ἀγαπᾶτε ἀλλήλους» (Ἰωάν. ιε' 17). Καὶ ὅλη δὲ ἡ ἀγ. Γραφή βροῖθει παραδειγμάτων καταδεικνυόντων τὴν ἀξίαν τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης (Ματθ. κε' 41 — 46 καὶ Ματθ. ς' 21 κλπ.). Ἄλλ' ἐκφραστικώτατα γράφει ὁ Παῦλος περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἀγάπης λέγων ὅτι εἶναι τοιαύτη ὥστε καὶ ἂν τις εἶχε τὰ μεγαλύτερα τοῦ κόσμου χαρίσματα καὶ ἦτο ὠφελιμώτατος ἐν τῷ Κόσμῳ καὶ ἔπραττε τὰ μεγαλύτερα καλὰ καὶ ἔδιδε πᾶν ὅ,τι εἶχε, καὶ αὐτὴν ἔτι τὴν ζωὴν του, ὑπὲρ τῶν ἄλλων, ἔπραττεν ὅμως ταῦτα χάριν ἄλλων σκοπῶν καὶ δὲν εἶχεν ἀγάπην, πάντα τὰ ἔργα του ταῦτα οὐδεμίαν ἀξίαν θὰ εἶχον (Α' Κορινθ. ιγ'. 1—4). *Ὅθεν ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη εἶναι τὸ γενικώτερον καὶ σπουδαιότερον κατ'ἦκον τοῦ χριστιανοῦ.*

3. Ἴνα ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη εἶναι ἀληθὴς πρέπει νὰ εἶναι α') **Καθολικὴ**, τ. ἔ. νὰ ἐπεκτείνεται ἐξ Ἰησοῦ πρὸς πάντας ἀνεξαιρέτως τοὺς ἀνθρώπους, ἀνεξαρτήτως συγγενείας, φιλίας, ἐθνικότητος, θρησκείας καὶ οὐχὶ μόνον μέχρι τῶν συγγενῶν ἢ φίλων ἢ ὁμοεθνῶν ἢ ὁμοθρήσκων, ὡς ἐνόμιζον οἱ ἀρχαῖοι ἐθνικοὶ καὶ Ἰουδαῖοι. Κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον πάντες οἱ ἀνθρώποι εἶναι ἀδελφοὶ (Γαλατ. γ' 28) καὶ πᾶς ἀνθρώπος εἶναι πλησίον (Λουκ. ι' 33) οὐδ' αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν ἑξαιρουμένων, πρὸς οὓς ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ὡσαύτως παραγγέλλει ἡμῖν ἀγάπην λέγων «Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν» (Ματθ. ε' 44). Καὶ πρὸς τοὺς ἐχθροὺς λοιπὸν ὀφείλομεν νὰ εἴμεθα δίκαιοι καὶ φιλόανθρωποι, γενναῖοι καὶ ἀμνησικακοί, μηδὲλως λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὴν πρὸς ἡμᾶς κακὴν καὶ ἐχθρικὴν ἐκείνων συμπεριφορὰν, διότι εἶναι μωρὸν νὰ κανονίζωμεν τὸν βίον ἡμῶν κατὰ τὰς κακὰς τῶν κακῶν ὑπαγορεύσεις καὶ οὐχὶ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ πολιτικὸς νόμος ἀπηγόρευσε τὴν αὐτοδικίαν καὶ ἡ ἀγ. Γραφή βροῖθει παραδειγμάτων ἀμνησικακίας. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς λ.χ. προδιδόμενος ὑπὸ τοῦ Ἰούδα δὲν ὀργίζεται κατ' αὐτοῦ, ἀλλὰ πλήρης γαλήνης καὶ ἀμνησικακίας φέρεται πρὸς αὐτόν. Σταυρούμενος δὲ ὅλως ἀμνησικάκως εὐχεται ὑπὲρ τῶν σταυρωτῶν του λέγων «Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἶδασι τί ποιοῦσιν» (Λουκ. κγ' 34). Ὁ δὲ πρωτομάρτυς Στέφανος ἀποθνήσκων λέγει κατ' ἀπομίμησιν τοῦ διδασκάλου του ὑπὲρ τῶν λιθοβολούντων αὐτόν Ἰουδαίων «Κύριε, μὴ στή-

σης αὐτοῖς (μὴ λάβης ὑπ' ὄψιν) τὴν ἁμαρτίαν ταύτην» (Πράξ. ζ' 60).

β') **Εὐλικρινῆς καὶ καθαρᾶ**, τ. ἔ. νὰ αισθανώμεθα ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν ὅτι ἀγαπῶμεν πράγματι τὸν πλησίον ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἐν αὐτῷ ἀνθρωπίνην καὶ θεϊαν ἀξίαν καὶ οὐχὶ νὰ ὑποκρινώμεθα ἀγάπην πρὸς ἐπίδειξιν ἢ ἄλλην ἰδιότητειαν, ὡς ἔπραττον οἱ Φαρισαῖοι.

γ') **Ἐνεργὸς καὶ ζῶσα**, τ. ἔ. νὰ δεικνύεται καὶ δι' ἔργων ἀγαθῶν μὴ περιοριζομένων ἡμῶν μόνον εἰς λόγους, ὡς λέγει καὶ ὁ Ἰωάννης. «Ὅς ἂν ἔχη τὸν βίον (τὰ πλοῦτη) τοῦ κόσμου καὶ θεωρῇ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ χρεῖαν ἔχοντα καὶ κλείῃ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ (=δὲν τὸν ἀγαπᾷ καὶ δὲν τὸν εὐσπλαγχνίζεται) πῶς ἢ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ μένει ἐν αὐτῷ; Τεκνία μου, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ μὴδὲ γλῶσση (μόνον) ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ» (Α' Ἰωάν. γ' 17). Πρβλ. καὶ § 16. 2. ε'.

δ') **Δικαία καὶ ἀμερόληπτος**, τ. ἔ. μὴδένα βλάπτουσα χάριν ἄλλου· ὅθεν δὲν πρέπει νὰ παραλείπη τις τὰ καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης χάριν τῶν καθηκόντων τῆς φιλανθρωπίας· λ. χ. νὰ ἀρνῆται νὰ πληρώσῃ τὰ χρέη τοῦ ἵνα εὐεργετῇ ἄλλους, ἢ νὰ κλέπητι τινὰ ἵνα εὐεργετῇ ἄλλον, διότι τότε θὰ εἶναι ἀδικος καὶ μεροληπτικὴ ἢ ἀγάπη του.

ε') **Συνετή**, τ. ἔ. συνετῶς ἐφαρμοζομένη ὅπου δεῖ καὶ ὅπως δεῖ, ἀναλόγως δηλ. τῆς ἀξίας τῶν προσώπων καὶ τῆς χρείας αὐτῶν, οἷον δὲν πρέπει νὰ ἀφαιρῶμεν τὴν ἀγάπην ἡμῶν ἀπὸ τῶν συγγενῶν καὶ οἰκείων ἵνα ἀγαπῶμεν καὶ εὐεργετῶμεν ἄλλους, ἢ νὰ ἀφίνωμεν ἀβοηθήτους τοὺς μεγίστην χρεῖαν ἔχοντας ἵνα εὐεργετῶμεν ἄλλους ἥτιον ἐνδεεῖς, ἢ νὰ περιβάλλωμεν διὰ τῆς ἀγάπης καὶ ὑποστηρίξεως ἡμῶν τοὺς ἀμελεῖς καὶ ὀκνηροὺς καὶ νὰ ὑποστηρίζωμεν οὕτω τὴν ὀκνηρίαν καὶ τὴν ἀργίαν· καὶ

ς') **Σταθερὰ καὶ καρτερικὴ**, τ. ἔ. πρέπει νὰ ἀγαπῶμεν καὶ νὰ εὐεργετῶμεν τὸν πλησίον σταθερῶς πάντοτε καὶ ἀμεταβλήτως καὶ ὅταν εὐρεθῶμεν πρὸ δυσχερειῶν καὶ ἂν πρόκειται νὰ ὑποστῶμεν καὶ μεγάλας ὑλικὰς ζημίας ἢ νὰ θυσιάσωμεν καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν ἡμῶν (πρβλ. καὶ § 16. 2.).

4. Ἐναντία τῇ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπῃ εἶναι α') ἡ **ἀδιαφορία**, τ. ἔ. ἢ κατὰστασις ἡμῶν ἐκείνη καθ' ἣν οὔτε χαίρομεν ἐπὶ τῇ εὐτυχίᾳ αὐτοῦ οὔτε λυπούμεθα ἐπὶ τῇ δυστυχίᾳ αὐτοῦ, ἀλλ' εἴμεθα ψυχροὶ καὶ ἀδιάφοροι πρὸς πᾶσαν αὐτοῦ κατὰστασιν (πρβλ. καὶ § 16, 3). Τοῦτο οὐδὲν ἄλλο δηλοῖ ἢ ἔλλειψιν ἀγάπης· β') ἡ **δυσμένεια**, ἥτις

εἶναι πλέον τι τῆς ἀδιαφορίας, τ. ἔ. κακῆ πάντοτε γνώμη ἡμῶν περὶ τοῦ πλησίον· χείρων βαθμὸς τῆς δυσμενείας εἶναι γ') ὁ φθόνος, τ. ἔ. ἡ λύπη ἡμῶν ἐπὶ ταῖς εὐτυχίαις τῶν ἄλλων· ἔτι δὲ χείρων τοῦ φθόνου εἶναι δ') ἡ χαιρεκακία τ. ἔ. ἡ χαρὰ ἡμῶν ἐπὶ ταῖς δυστυχίαις (κακοῖς) τῶν ἄλλων· καὶ ἔτι χείρων εἶναι ε') τὸ μῖσος, ὅπερ εἶναι φθόνος καὶ χαιρεκακία ὁμοῦ ἐν μείζονι ὅμως βαθμῶ. Ὁ μισῶν δηλ. οὐ μόνον λυπεῖται ἐπὶ ταῖς εὐτυχίαις τῶν ἄλλων καὶ χαίρει ἐπὶ ταῖς δυστυχίαις αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐπαυξήσῃ τὰ δεινὰ αὐτῶν κακολογῶν ἢ ἄλλως βλάπτων αὐτούς. Ἀπὸ πάντων τούτων ὀφείλει ἐπιμελῶς νὰ ἀπέχη πᾶς χριστιανός. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς τυφλῆς παραδόσεως εἰς τὴν τρυφήν καὶ ἀπὸ τῆς ἀκορέστου εἰς τὸ πλουτεῖν ἐπιθυμίας καὶ ἀπὸ τῆς τυφλῆς πρὸς τινὰς ἔξαιρητικῆς εὐνοίας καὶ ἀπὸ τῆς πρὸς τινὰς ὑπερβολικῆς αὐστηρότητος καὶ ἀπὸ τῆς ἀσυνέτου καὶ δυσαναλόγου πρὸς τινὰς ἀγάπης· πρέπει νὰ ἀπέχωμεν, διότι ταῦτα πολλάκις (ὅπως καὶ ἡ ἀδιαφορία, ἡ δυσμένεια καὶ τὸ μῖσος) ἐξασθενοῦσι τὴν ὀφειλομένην φιλαδελφίαν καὶ ἀγάτην.

5. Ἐκ τοῦ γενικοῦ καθήκοντος τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον ἐκπηγάζουσι πάντα τὰ ἄλλα πρὸς αὐτὸν καθήκοντα ἡμῶν, οἷον νὰ διορθῶμεν καὶ νὰ προφυλάττωμεν αὐτὸν ἀπὸ πάσης παρεκτροπῆς διὰ συμβουλῶν¹· καὶ διὰ τοῦ καλοῦ παραδείγματος², νὰ ἀποφεύγωμεν καὶ νὰ προλαμβάνωμεν τὰ σκάνδαλα³, νὰ μὴ μισῶμεν μηδὲ νὰ ἔξοργίζωμεν καὶ νὰ λυπῶμεν αὐτόν⁴, νὰ ἐνεργετῶμεν, νὰ περιθάλπωμεν καὶ νὰ παρηγορῶμεν αὐτόν⁵, νὰ προφυλάττωμεν τὴν ζωὴν, τὴν περιουσίαν καὶ τὴν ὑπόληψιν αὐτοῦ ἀποφεύγοντες ἀπροφασίστως πᾶσαν σπερμολογίαν⁶ κλπ. Πόσα ἀγαθὰ ἤθελον προκύψει καὶ πόσαι θλίψεις καὶ ἔχθραι καὶ καταστροφαὶ ἤθελον λείπει ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων ἂν πάντα ταῦτα ἐτηροῦντο, ἂν οἱ ἄνθρωποι ἔθετον ὄρια εἰς τὴν ἀθυροστομίαν αὐτῶν ὑπ' ὅψει ἔχοντες τὸ «Καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν οἱ ἄνθρωποι καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως» (Λουκ. ζ' 31)

1) Γαλάτ. γ' 1.—2) Ματθ. ε' 16 καὶ Ρωμ. ιε' 2.

3) Ματθ. ιη' 6, 10, 15, καὶ 16, Α' Κορινθ. ιε' 33. Ρωμ. ιδ' 13, 20 24. Ματθ. ε' 37. Ἰωάν. η' 44. Α' Πέτρου β' 22. Ἐφεσ. δ' 25.

4) Ματθ. ε' 22. Α' Ἰωάν. γ' 15.

5) Λουκ. ι' 33-37 καὶ γ' 30 καὶ 35. Ματθ. κε' 31 καὶ ἐφεξ. καὶ ι' 42. Ἰακώβ. β' 15 καὶ ἐφεξ. Α' Πέτρ. γ' 17. Ματθ. γ' 2-4 καὶ ζ' 19.

6) Γαλάτ. ε' 14, 15, Ρωμ. ιδ' 12 καὶ 13. Ματθ. ιη' 15 καὶ ζ' 19. Λουκ. γ' 31.

§ 23 Σεβασμός τῆς ζωῆς τοῦ πλησίον.

1. Τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην ἡμῶν δεικνύομεν κυρίως ὅταν σεβώμεθα τὰ ἀγαθὰ αὐτοῦ. Ὅθεν σπουδαῖον καθήκον ἔχομεν *ἵνα σεβώμεθα καὶ προφυλάττωμεν παντὶ τρόπῳ καὶ τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον*, ἣτις εἶναι τὸ σπουδαιότερον αὐτοῦ ἀγαθόν. Παραβαίνοντες τὸ καθήκον τοῦτο, τ. ἔ. προσβάλλοντες τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων, καὶ αὐτοὺς δὲν ἀγαπῶμεν καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ἀσεβοῦμεν οὕτινος καταστρέφομεν τὸ κάλλιστον πλάσμα· οὔτε ἀμέσως λοιπὸν οὔτε ἐμμέσως (δι' ἄλλης χειρός, διὰ βίας, διὰ δόλου, διὰ ραδιουργίας κλπ.) ἐπιτρέπεται νὰ καταστρέψωμεν τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀγ. Γραφή ἀπαγορεύει τὸν φόνον λέγουσα «Οὐ φονεύσεις» (Ἐξόδ. κ').

Καὶ ὄντως ὁ φόνος εἶναι ἐκ τῶν μεγίστων ἐγκλημάτων, διότι καὶ καταφρόνησις τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας καὶ φιλαδελφίας εἶναι καὶ καταπάτησις τῆς θείας δικαιοσύνης. Ἀλλὰ καὶ ζημία ἀνεπανόρθωτος εἶναι ὁ φόνος εἰς τε τὸν φονευθέντα, διότι στερεῖται τοῦ πολυτίμου δώρου τῆς ζωῆς καὶ πάντων τῶν ἀγαθῶν, καὶ εἰς τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ, στερουμένους τῆς καρᾶς καὶ τοῦ στηρίγματος αὐτῶν, καὶ εἰς τὴν Κοινωνίαν ὅλην, σκαιῶς οὕτω περιυβριζομένην καὶ ἀδικουμένην, ὅταν μάλιστα ὁ φονευόμενος εἶναι χρήσιμος αὐτῇ. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ φονεὺς κατατρώχεται ὑπὸ τῆς συνειδήσεώς του καὶ βλάπτεται καὶ ὕλικῶς καὶ οἱ συγγενεῖς αὐτοῦ οὐκ ὀλίγον ὑποφέρουσι. Διὰ τὰ πολλὰ καὶ πολλαπλὰ ταῦτα κακὰ τοῦ ἐγκλήματος τούτου καὶ ἡ Πολιτεία αὐστηρῶς τιμωρεῖ τὸν φόνον ἐπιβάλλουσα ποινὰς ἀναλόγως τοῦ σκοποῦ τοῦ φόνου, τῶν αἰτίων ἢ ἀφορμῶν καὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς συνειδήσεως, μετ' ἧς διεπράχθη (παρὰ παιδός, μεθύοντος, παράφρονος).

2. Ἡ εὐθύνη τοῦ ἐγκλήματος τοῦ φόνου μετριάζεται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦτον κατὰ τὰς ἑξῆς περιστάσεις· α') Ὅταν οὗτος διαπραχθῇ *ἀκουσίως ἢ κατὰ λάθος*, ἐκτὸς ἂν τὸ λάθος ἦτο ἀσύγνωστον· β') Ὅταν γίνῃ *ἐν ἐσχάτῃ ἀμύνη*, ὁπότε αἴτιος καὶ ὑπεύθυνος εἶναι οὐχὶ ὁ ἀμυνόμενος φονεὺς ἀλλ' ὁ προσβάλλων καὶ φονευόμενος. Ἡ ἀμυνα ἐπιτρέπεται κατ' ἀνάγκην ἐπιβαλλομένη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ αἰσθήματος τῆς αὐτοσυντηρήσεως καὶ τοῦ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καθήκοντος (§ 32). Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ θὰ ἔχη εὐθύνην καὶ ὁ ἀμυνόμενος φονεὺς ἂν δὲν προσεπάθησε παντοιοτρόπως καὶ πάση θυσίᾳ νὰ ἀποφύγῃ τὸν φόνον. Ἐπι δὲ μᾶλλον μετριάζεται καὶ σχεδὸν ἐκλείπει ἡ εὐθύνη γ') Ὅταν ὁ φόνος γίνεται ἐν τῷ ὑπὲρ *Παιριδος* ΧΡΙΣΤ. ΗΘΙΚΗ Α. ΚΑΘΑΡΕΙΟΥ

ἡ ὑπὲρ Πίστεως πόλεμος, διότι καὶ ὁ τοιοῦτος πόλεμος εἶναι ἀμυνα τοῦ ὅλου Ἐθνους κατὰ ἔξωτερικῶν ἐχθρῶν ἀπειλούντων τὴν ἐλευθερίαν ἢ θρησκείαν αὐτοῦ. Τοῦτο δὲν συμβαίνει ἂν πρόκειται περὶ πολέμου κατακτητικοῦ ἢ ἄλλως ἀδίκου, ὁ ὁποῖος δὲν πρέπει νὰ γίνεταί καὶ δι' ὃν μεγίστην εὐθύνην ἔχουσιν οἱ αἰτίοι αὐτοῦ, δυνάμενοι νὰ παραβληθῶσι πρὸς φονεῖς ἢ πρὸς ληστὰς ἢ πειρατὰς.

Κατὰ τῶν αἰτίων τοιούτων ἀδίκων καὶ ὀλεθρίων πολέμων ὡς καὶ κατὰ τῶν λυμαινομένων τὴν κοινωσίαν ἀπανθρώπων ληστῶν, πειρατῶν καὶ λοιπῶν κακούργων ἡ Πολιτεία εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπιβάλλῃ πολλάκις ὡς τιμωρίαν καὶ αὐτὴν τὴν θανατικὴν ποινὴν ἀμυνομένη οὕτως ὑπὲρ τῆς ζωῆς, τιμῆς καὶ περιουσίας τῶν πολιτῶν αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ἡ θανατικὴ ποινὴ ἐπιεράτη κατ' ἀνάγκην εἰς τὰς ἔξαιρετικὰς αὐτὰς περιστάσεις τῆ Πολιτείας μόνῃ, ἤτοι τῆ νομίμῳ ἄρχῃ, κατὰ τὴν ἀγ. Γραφὴν λέγουσαν «Ὁ ἐχθρὸν αἷμα ἀνθρώπου ἀντὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ ἐκχυθήσεται» (Γεν. θ' 6) καὶ «Οἱ λαβόντες μάχαιραν ἐν μάχαιρα ἀπολοῦνται» (Ματθ. κτ' 52) καὶ «Οὐκ εἰκὴ τὴν μάχαιραν φορεῖ (ὁ ἄρχων) Θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστιν, ἔκδικος εἰς ἄρχῃν τῷ τὸ κακὸν πράσσοντι» (Ρωμ. ιγ' 4). Ἐν τούτοις εὐχῆς ἔργον εἶναι νὰ καταργηθῇ ἡ θανατικὴ ποινὴ, διότι πάντως ἡ θανάτωσις ἀντιστρατεύεται τῷ ἠθικῷ νόμῳ, καὶ νὰ ἀντικατασταθῇ ὑπὸ ἰσοβίου καταναγκαστικῆς ἐργασίας πολλαχῶς ὠφελίμου τῷ τε κακούργῳ καὶ τῇ Κοινωνίᾳ καὶ τῇ Πολιτεία. Κατήργησαν δ' ὄντως αὐτὴν ἤδη πολλὰ τῶν πεπολιτισμένων κρατῶν. Ὅπου δὲ θεωρεῖται ἀναγκαῖον νὰ ὑπάρχῃ θανατικὴ ποινὴ καὶ ἐφ' ὅσον ὑπάρχει πρέπει νὰ ἐκτελεσθῆται οὐχὶ ἀπανθρώπως, ἀλλὰ μετὰ χριστιανικῆς ἐπιεικείας καὶ κοσμιότητος. Κατὰ ταῦτα καὶ ἡ θανατικὴ ποινὴ καὶ οἱ πόλεμοι καθόλου, οὐδ' αὐτῶν τῶν δικαίων ἴσως ἔξαιρουμένων, εἶναι κακὰ ἀναγκαῖα καὶ πρέπει νὰ εὐχῶνται πάντες ὅπως παύσωσιν ὑπάρχοντα ἐν τῷ Κόσμῳ, ἵνα βασιλεύσῃ ἡ ἀγάπη, ἡ ὁμόνοια καὶ ἡ εἰρήνη, ἐπικρατήσῃ δὲ τελείως ὁ ἠθικὸς νόμος.

3. Ὅπως ἀσυγχώρητος καὶ ἀδικαιολόγητος εἶναι ὁ φόνος καὶ ἐν ταῖς μονομαχίαις. Ἡ *μονομαχία* εἶναι ὅλως ἐναντία τῷ πνεύματι τοῦ χριστιανισμοῦ (Ματθ. ε' 39—42), ἤτοι τῷ ἠθικῷ νόμῳ, ὡς ἁμαρτία διττῶς βαρεία, διότι ὁ μονομαχῶν προτίθεται καὶ ἄλλον νὰ φονεύσῃ καὶ ἑαυτόν. Εἴτε δὲ ὁ προσβληθεὶς φονευθῇ, (ὁπότε τὸ ἀδίκημα διπλασιάζεται), εἴτε ὁ προσβαλὼν ἢ πρᾶξις εἶναι μέγα κακούργημα, διότι

διὰ μικρὰν καὶ ἀσήμαντον ἴσως ἀφορμὴν ἐπιβάλλεται ὡς τιμωρία ὑπὸ τῶν μονομαχοῦντων ὅλως ἀνθαιρέτως καὶ παρανόμως ἢ ἐσχάτη τῶν ποινῶν. Ἄλλ' ἐκτὸς τούτου διδάσκεται καὶ ἡ αὐτοδικία, ἣτις εἶναι ἀφαίρεσις τῆς ἰσχύος τῶν πολιτικῶν νόμων καὶ τῶν δικαστικῶν ἀποφάσεων, ἰσοδυναμοῦσα μὲ κοινωνικὴν παραλυσίαν καὶ ὀδηγοῦσα εἰς ἀναρχίαν. Ἄλλὰ καὶ εἰς τὸν πολιτικὸν νόμον ἀντίκειται ἡ μονομαχία, διὸ καὶ οὗτος ἀυστηρῶς ἀπαγορεύει αὐτήν, καὶ εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον, διότι ἀνατίθεται ἡ κρίσις καὶ ἡ εὐρεσις τῆς ἀληθείας εἰς τὸν ἄψυχον σίδηρον! ἀντὶ τὰ ἀνατεθῆ εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον, εἰς τὴν διαιτησίαν ἄλλων. Διὰ τοῦτο πολλάκις φρονεῦται οὐχὶ ὁ ἀδικήσας ἀλλ' ὁ ἀδικηθεὶς! Κατὰ ταῦτα αἱ μονομαχίαι, οὔσαι ἔλεεινὰ ἐπινοήματα τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων τοῦ σκότους, τῆς βαρβαρότητος καὶ τῆς διαφθορᾶς, ἐν οὐδεμιᾷ εὐνοιοῦμένη καὶ πεπολιτισμένη Κοινωνίᾳ εἶναι ἀνεκτὰ τὴν σήμερον καὶ θεωροῦνται ἄξιοι ἀυστηρᾶς καταδιώξεως καὶ τιμωρίας παρὰ τῆς Πολιτείας. Εὐχῆς δ' ἔργον εἶναι καὶ αὐταὶ νὰ παύσωσι γινόμεναι πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἢ ἐπικράτησις τοῦ ὁποίου θὰ ἐπιφέρῃ τὴν γαλήνην καὶ τὴν εὐτυχίαν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα.

§ 24. Σεβασμὸς τῆς περιουσίας τοῦ πλησίον.

1. Ἡ περιουσία τοῦ ἀνθρώπου, ἣτοι πᾶν ὅ,τι οὗτος δικαίως ἀπέκτησε καὶ νομίμως κατέχει πρὸς συντήρησιν καὶ πρὸς ἀνάπτυξίν του, εἶναι τὸ σπουδαιότερον μέσον τῆς ζωῆς αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ τὴν περιουσίαν τοῦ πλησίον, ὡς καὶ τὰ ἄλλα ἀγαθὰ αὐτοῦ, ὀφείλομεν, κατὰ τὸν ἠθικὸν νόμον, νὰ σεβώμεθα καὶ νὰ προφυλάττωμεν ἀπροφασίστως σεβόμενοι τὰ ἐπ' αὐτῆς δικαιώματά του!

1. Ἡ νόμιμος καὶ δικαία ἰδιοκτησία ἀποκᾶται α') διὰ προσωπικῆς ἐργασίας, ἣτις πρέπει νὰ μὴ εἶναι μίτη ἐξουτελιστική, διότι ἔχομεν καθήκον νὰ προφυλάττωμεν καὶ τὴν ὑπόληψιν ἡμῶν (§ 36), μίτη ἀδικος καὶ ἀνήθικος, διότι πρὸ τῆς ἠθικῆς πρέπει πᾶν συμφέρον νὰ ὑποχωρῆ, κατὰ τὸν ἠθικὸν νόμον, μίτη ἐξαντλητικῆ τῶν δυνάμεων ἡμῶν, διότι καὶ τοῦτο ἀντιβαίνει εἰς τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καθήκοντα ἡμῶν (§ 33). β') διὰ νομίμου καὶ δικαίας κληρονομίας· γ') δι' ἀμοιβαίας συμφωνίας, ἀνάγκη δὲ αἱ συμφωνίαι νὰ γίνωνται ἐλευθέρῃ συγκαταθέσει ἀμφοτέρων τῶν συμβαλλομένων, ἀνευ δόλου καὶ ἐπὶ πραγμάτων θεμιτῶν καὶ ἀνηκόντων ἀποκλειστικῶς τοῖς συμφωνοῦσι. Μόνον δ' ὅταν αἱ συμφωνίαι γίνωνται ὑπὸ ὄρους δύνανται νὰ λυθῶσιν, ἂν τινες τῶν ὄρων μεταβληθῶσιν ἢ οἱ συμφωνήσαντες παραιτηθῶσιν ἀμοιβαίως ἢ ἡ ἐκτέλεσις τῆς συμφωνίας ἀποδειχθῆ ἀδύνατος κλπ., καὶ δ') διὰ καταλήψεως ὅλων ἀδεσποῦ τινὸς πράγματος. Μόνον δ' ἀποδεδειγμένως ἀδέσποτα πράγματα δύναμεθα νὰ καταλαμβάνωμεν. Εὐρίσκοντες δὲ πράγμα τι ἀδέσποτον ὀφείλομεν δημοσίᾳ νὰ ἀναζητήσωμεν τὸν κύριόν του καὶ μόνον ὅταν βεβαιωθῶμεν ὅτι τοιοῦτος δὲν ὑπάρχει νὰ θεωρήσωμεν αὐτὸ ἰδικόν μας.

Καὶ τὸ καθήκον τοῦτο εἶναι σπουδαιότατον, διότι ἡ περιουσία εἶναι τὸ μέσον τῆς ζωῆς ἡμῶν καὶ οὐδεὶς δύναται νὰ ζήσῃ καὶ νὰ μορφωθῆ, καθ' ὃν ἔχει προορισμόν, ἄνευ περιουσίας. Ἄλλὰ καὶ ἡ τήρησις τῆς δημοσίας ἀσφαλείας καὶ ἡ εὐημερία τῆς Κοινωνίας ἐκ τῆς τηρήσεως τούτου ἔξαρτῶνται. Ἄνευ τῆς τηρήσεως τοῦ καθήκοντος τούτου ἡ ἀνθρωπότης ἀναγκαίως ἤθελεν ἐξαφανισθῆ ἐντὸς ὀλίγου δι' ἀλληλοσπαραγμοῦ ἢ ἐκ πείνης καὶ ἡ γῆ, ἡ ὑπὸ τοσούτων μυριάδων ἀνθρώπων κατοικουμένη, σήμερον δὲν θὰ ἦτο εἰμὴ ἀπέραντός τις ἔρημος ἢ κατοικία ἐνίων ἴσως ἡμιαγρίων πλανήτων ἢ καὶ σαρκοβόρων μόνον θηρίων! διότι ἄνευ ἀσφαλείας οὐδεὶς θὰ εἰργάζετο οὐδὲ θὰ ἐφρόντιζε περὶ τῶν κοινῶν, περὶ τέχνης, περὶ ἐμπορίου, περὶ γεωργίας, περὶ βιομηχανίας καὶ ἐν γένει περὶ τῆς προαγωγῆς τῆς Κοινωνίας. Καὶ ἡ παγκόσμιος δ' ἱστορία ἀποδεικνύει ὅτι ὅσω ἐναργεστέρα ἦτο ἡ ἰδέα τοῦ δικαίωματος τῆς ἰδιοκτησίας τοσούτω προώδευον αἱ τέχναι καὶ αἱ ἐπιστήμαι καὶ αἱ Κοινωνίαι προήγοντο εἰς ἀκμὴν καὶ εὐημερίαν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἅγια Γραφή ἐπιβάλλει τὸ καθήκον τοῦτο ἀπαγορεύουσα πᾶσαν ἰδιοποίησιν ἢ ἀρπαγὴν ξένης ἰδιοκτησίας¹ καὶ ἡ Πολιτεία αὐστηρῶς τιμωρεῖ αὐτήν. Ὅθεν ὀφείλομεν α') Νὰ μὴ ἀφαιρῶμεν ἢ βλάπτωμεν (διὰ βίας ἢ δόλου) τὴν ξένην περιουσίαν, ἀλλὰ νὰ ἀποδίδωμεν ἐκάστῳ ὅ,τι ἀνήκει αὐτῷ καὶ β') Νὰ προφυλάττωμεν αὐτήν ὅσον δυνάμεθα ἀπὸ πάσης ξένης βλάβης, ὡς καὶ τὴν ἰδίαν ἡμῶν περιουσίαν, ὑποστηρίζοντες τὴν αὔξησιν αὐτῆς καὶ ἔργῳ καὶ λόγῳ (ὡς μάρτυρες κλπ.).

2. Ἐναντία τῷ καθήκοντι τούτῳ καὶ ἀνατρεπτικὰ αὐτοῦ εἶναι α' Ἡ κλοπὴ (ἢ ἀφαιρέσις τινος ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ κυρίου) καὶ ἡ ἀρπαγὴ ἢ ληστεία (ἢ διὰ τῆς βίας ἀφαιρέσις ξένης ἰδιοκτησίας). Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὰ ἐγκλήματα ταῦτα ἀγεί ἡμᾶς ἡ ὀκνηρία, ἡ σπατάλη καὶ ἡ πλεονεξία ὀφείλομεν νὰ εἴμεθα φίλεργοι, ὀλιγαρκεῖς καὶ ἀφιλοκερδεῖς, ὁπότε δὲν θὰ ἀναγκασθῶμεν νὰ παρασυρθῶμεν εἰς τὸ ἐγκλημα τοῦτο τὸ προεβάλλον τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἀγάπην τοῦ πλησίον καὶ τὸ ὅποῖον τοσούτω φρικωδέστερον γίνεται ὅσω αἰσθητοτέρα εἶναι τῷ ἀδικηθέντι ἡ ζημία. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ ὀρθὸς λόγος καὶ ἡ Πολιτεία κρίνουσι κολάσιμα τὰ κακουργήματα ταῦτα καὶ ἡ ἀγ. Γραφή ἀπαγορεύει λέγουσα «Μὴ κλέψῃς» (Ἐξόδ. κ' 14) καὶ «Ὁ κλέπτων μηκέτι κλε-

1. Ἐξόδ. Κ' 14 καὶ 17 «Οὐ κλέψεις» καὶ «Οὐκ ἐπιθυμήσεις ὅσα τῷ πλησίον σου ἐστίν». Περὶ καὶ Ματθ. ιβ' 18 καὶ Μάρκ. ι' 19 καὶ Λουκ. ιη' 20.

πρέτω μᾶλλον δὲ κοπιᾶτω ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς χερσίν ἵνα
ἐξῆ μεταδίδόναι τῷ χρεῖαν ἔχοντι (Ἐφεσ. δ' 28).

β') **Ὁ δι' ἀπάτης σφειτερισμός.** Εἶναι δὲ ἀπάτη λόγος ψευδῆς
πρὸς τὸν πλησίον ὅπως οὗτος πεισθεὶς ἐπιχειρήσῃ τι βλαβερὸν μὲν
αὐτῷ ὠφέλιμον δὲ τῷ ἀπατῶντι. Ἐνταῦθα ὑπάγεται καὶ ἡ **τσογκλυ-**
φία, ἥτοι ἡ λήψις ὑπερμέτρου τόκου ἕνεκα τῆς ἀνάγκης ἣν ἔχει ὁ
πλησίον, καὶ τὸ **δι' ἀπάτης κέρδος** (ψευδῶν μέτρων καὶ σταθμῶν ἢ
ψευδοῦς ἐκτιμήσεως) καὶ πᾶσα ἐν γένει **αἰσχροκέρδεια καὶ πλεονεξία**,
ἅτινα δύνανται νὰ ἔχωσιν ἄπερ καὶ ἡ κλοπὴ καὶ ἡ ἀρπαγὴ ἐλατήρια
καὶ ἅτινα ὡσαύτως ὁ ὀρθὸς λόγος ἀποδοκιμάζει καὶ ἡ Πολιτεία τι-
μωρεῖ καὶ ἡ ἁγ. Γραφή ἀπαγορεύει λέγουσα «Φυλάσσεσθε ἀπὸ τῆς
πλεονεξίας» (Λουκ. ιβ' 12. Πρβλ. καὶ Α' Θεσσαλ. δ' 5).

γ') Ἡ **ἀργία**, ἡ μήτηρ πάσης κακίας, καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς ἀμέσως
ἐκπηγάζοντα κακά, οἷον ἡ δημιουργία ἀνοήτων χρεῶν καὶ ἡ ἐκ τῆς
καθυστερήσεως τούτων ἐπερχομένη μεγάλη κοινωνικὴ βλάβη, ἡ ἐπαι-
τεία κ.τ.τ. Διὸ καὶ ἡ Πολιτεία καὶ ἡ ἁγ. Γραφή ἀπαγορεύουσι τὴν
ἀργίαν ¹.

δ') Ἡ **λαθραία αὐτομισθαποδοσία**, ἥτοι τὸ ὅταν τις, στερούμε-
νος ὅ,τι δικαιοῦται νὰ λάβῃ παρ' ἄλλου, ἀφαιρῇ λάθρα ἐκ τῆς ποιου-
σίας ἐκείνου ὅ,τι δύναται εἰς ἀναπλήρωσιν τοῦ **οὗ δικαιοῦται**. Εἶναι
δὲ καὶ τοῦτο κλοπὴ καὶ ὀφείλομεν νὰ ἀπέχωμεν αὐτοῦ, ἀδικούμενοι δὲ
νὰ καταφεύγωμεν εἰς τὰ δικαστήρια ἢ εἰς πᾶσαν ἄλλην νόμιμον ἀρχήν.

3. Ἀπὸ πάντων τούτων ὀφείλομεν ἐπιμελῶς νὰ ἀπέχωμεν, διότι
πᾶν κέρδος (περιουσία) οὕτω κερδαινόμενον εἶναι ἄδικον καὶ προσ-
κρούει τῷ καθήκοντι τοῦ σέβεσθαι τὴν ξένην ἰδιοκτησίαν, οὐδεμίαν
δὲ ἀληθῆ ἰδιοκτησίαν ἀποτελεῖ ἀλλὰ μόνον βαρεῖαν εὐθύνην ἐπισύ-
ρει ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ².

§ 25. Σεβασμὸς τῆς τιμῆς τοῦ πλησίον.

1. Ἐκτὸς τῆς ζωῆς καὶ τῆς περιουσίας πολυτιμότερον ἀγαθὸν εἰς
τὸν ἄνθρωπον εἶναι καὶ ἡ **τιμὴ**, ἥτοι τὸ καλὸν ὄνομα (ὑπόληψις) αὐ-

1. Β' Θεσσαλ. γ' 10. «Εἰ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι μηδὲ ἐσθιέτω» καὶ Γεν.
γ' 19 «Ἐν ἰδρωὶ τοῦ προσώπου σου φαγεῖν τὸν ἄρτον σου».

2. Διὸ καὶ ὁ λαὸς πολὺ ὀρθῶς ἐχαρακτήρισε τὴν τοιαύτην περιουσίαν ὡς
μυταίαν καὶ ἐπισηφάλη εἰπὼν τὴν γνωστὴν δημῶδη ρῆσιν «Ἀνεμομαζώματα
διαβολοσκορπίσματα».

τοῦ. Τόσον δὲ πολύτιμος εἶναι ἡ τιμὴ ὥστε καὶ ἡ ζωὴ καὶ ἡ περιουσία οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχουσιν ἄνευ αὐτῆς. Πολὺ δὲ περισσότερον ἀμαρτάνει ὁ βλάπτων τὴν καλὴν ὑπόληψιν τοῦ πλησίον ἢ ὁ τὰ ἄλλα ἀγαθὰ αὐτοῦ ἐπιβουλευόμενος, διότι ἡ βλάβη τῆς τιμῆς εἶναι βλάβη αὐτῆς τῆς ἠθικῆς ὑπάρξεως τοῦ προσώπου. Οὐδεὶς δὲ ἄνθρωπος δύναται νὰ προοδεύσῃ ἐν τῇ Κοινωνίᾳ καὶ νὰ εὐημερήσῃ ἄνευ καλοῦ ὀνόματος. Πᾶσα ἐνέργεια αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς καλῆς ὑπολήψεως, ἥτοι ἐκ τῆς καλῆς ἰδέας, τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ κόσμος περὶ αὐτοῦ. Οὐδεὶς ἄρχων, ἱερεὺς, διδάσκαλος, ἰατρός, δικηγόρος, ἔμπορος, κτηματίας, οἰκοδεσπότης, τεχνίτης, ὑπηρέτης, δύναται νὰ ἀσκήσῃ τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ ἄνευ καλῆς ὑπολήψεως. Οὐδεμία τέλος Κοινωνία δύναται νὰ εὐημερήσῃ ἄνευ τῆς ὑπολήψεως καὶ ἡ ἀνθρωπότης ὅλη θὰ ἔπλεεν ἐν τῷ πελάγει τῶν θλίψεων, ἂν ἡ τιμὴ τοῦ πλησίον δὲν ἦτο σεβαστή. Τὸ δὲ χεῖριστον εἶναι ὅτι εὐκολώτατα μὲν δύναται τις νὰ βλάβῃ τὴν ὑπόληψιν τοῦ πλησίον, δυσκολώτατα δὲ νὰ ἐπανορθώσῃ αὐτὴν ἢ νὰ ἀποζημιώσῃ αὐτόν. Ἄπειροι δὲ ζημίαι καὶ θλίψεις καὶ γογγυσμοί, φανεροὶ καὶ μυστικοί, καὶ μίση καὶ ἔχθραι γίνονται εἰς τὸν Κόσμον ἐκ τοῦ κακοῦ τούτου.

Ἔστιν ὁ *ὄθεν σπουδαιότατον καθῆκον*. ἔχει κατὰ τὸν ἠθικὸν νόμον *πᾶς ἄνθρωπος νὰ σέβεται τὴν τιμὴν τοῦ πλησίον* ὅχι μόνον μὴ προσβάλλων αὐτὴν ἀλλὰ καὶ προφυλάττων καὶ ὑπερασπίζων κατὰ πάσης ἀδίκου προσβολῆς. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἁγ. Γραφή λέγει «Πάντα ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς»¹ καὶ «Μὴ κρίνετε ἵνα μὴ κριθῆτε»².

2. Τὸ καθῆκον τοῦτο παραβαίνουσιν, ἥτοι βλάπτουσι τὴν τιμὴν τοῦ πλησίον· α') ὅσοι *διαδίδουσιν* εἰς τὸν λαὸν κακὰς ὑπονοίας περὶ τοῦ πλησίον· β') ὅσοι ἀδίκως *κατηγοροῦσιν* αὐτόν καὶ ὑβρίζουσι παραρησίᾳ ἐνώπιον ἄλλων· γ') ὅσοι *συκοφαντοῦσιν* αὐτόν πλάττοντες ἐκ δυσμενείας ἢ ζηλοτυπίας ἀνυπάρχτους κατηγορίας ἢ μεγεθύνοντες τὰ

1. Ματθ. ζ' 12 πρβλ. καὶ Λουκ. ι' 31. Γαλάτ. ε' 15, Ρωμ. ιδ' 13, Ματθ. ιη' 15.

2. Ματθ. ζ' 1 πρβλ. καὶ τὸ «Αἰρετώτερον ὄνομα καλὸν ἢ πλοῦτος πολὺς». Τοῦτο ἐκφραστικώτερον σήμερον λέγομεν «Καλύτερα τὸ μάτι νὰ τοῦ βγῇ παρὰ τὸ ὄνομά του» ἢ καὶ εἰδικώτερον «Καλύτερα φουμιὰ τῆς γῆς παρὰ πομπὴ τοῦ ἀπάνω κόσμου». Τὴν ἀξίαν τῆς τιμῆς καὶ ὑπολήψεως καταδεικνύει καὶ τὸ δημῶδες λόγιον «Ἡ τιμὴ τιμὴν δὲν ἔχει καὶ χαρὰ ἔς τον ποῦ τὴν ἔχει».

ἐλάχιστα σφάλματα ἢ ἐλαττώματα αὐτοῦ καὶ δ') ὅσοι ἀδίκως *περιφρονοῦσιν* αὐτὸν ἐνώπιον ἄλλων διὰ λόγων ἢ σχημάτων. Πάντα ταῦτα τὰ κακὰ πράττουσιν ἄλλοι μὲν ἐκ κουφότητος καὶ ἀστεϊσμοῦ, ἄλλοι δὲ ἐκ συμφέροντος, ὅπερ θηρεύουσι διὰ τῆς ἀμαρτώσεως τῆς τῶν ἄλλων ὑπολήψεως, ἄλλοι δέ, τὸ χεῖριστον, ἐξ ἔχθρας καὶ φθόνου ἐπιθυμοῦντες νὰ λυπήσωσι καὶ νὰ βλάψωσι τὸν πλησίον. Καὶ τὰ μὲν ἀποτελέσματα δύνανται νὰ εἶναι ἐξ ἴσου ἐπιβλαβῆ εἰς τὸν ὑβριζόμενον ἢ κατηγορούμενον, ἢ εὐθύνη ὅμως εἶναι διάφορος ἀναλόγως τῆς διαθέσεως καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς πράξεως. Γελοῖος μὲν εἶναι ὁ ἐκ κουφότητος καταλαλῶν, εὐτελεῆς καὶ ὑπόλογος ὁ ἐκ συμφέροντος, τὰ μέγιστα ὅμως κακουργεῖ ὁ ἐξ ἔχθρας καὶ φθόνου ἐπιδιώκων τὴν ἀμαρτωσιν τῆς τοῦ πλησίον ὑπολήψεως· διὸ καὶ ἡ ἀγ. Γραφή ἀπαγορεύει καὶ ἡ Πολιτεία τιμωρεῖ τοῦτο.

3. Οὐδέποτε λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ λέγῃ ὅ,τι δύναται νὰ βλάψῃ τὴν ὑπόληψιν τοῦ ἄλλου, ἔστω καὶ ἐν ἀστεϊσμοῖς, διότι καὶ τότε δύνανται νὰ ἐπέλθωσι τὰ αὐτὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα ¹. Τοῦναντίον πρέπει νὰ προλαμβάνῃ τὸ κακὸν καὶ νὰ λέγῃ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ἀνυψώσῃ τὴν ὑπόληψιν τοῦ πλησίον. Τοῦτο κυρίως χαρακτηρίζει τὸν εὐγενῆ καὶ ἀγαθὸν ἄνθρωπον ². Διὸ ὁ μὲν ἀγαθὸς συνήθως

1. Ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι ἔργον ἔχοντες τὸ περιεργάζεσθαι καὶ ἐρευνᾶν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ φέξῃ τὸν πλησίον ἵνα προθύμως εἴτα διαδώσωσιν αὐτὸ εἰς ἄλλους ὁμοίους τῶν χαίροντας εἰς τὰ τοιαῦτα ἀκούσματα. Αἱ τοιαῦται εἰδήσεις οὕτω μανθανόμεναι καὶ διαδιδόμεναι ὀνομάζονται *σπερμολογίαι* οὔσα μίγμα ψεύδους καὶ ἀληθείας τινὸς συγκεχυμένης ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον καὶ μεταβλημένης διὰ προσθηκῶν. Αἱ τοιαῦται σπερμολογίαι, εἴτε σιγῇ περιφέρονται εἴτε παρησιᾷ διαθροιοῦνται, μεταβάλλονται κατ' ὀλίγον εἰς συκοφαντίας καὶ καταστρέφουσι τὴν ὑπόληψιν τοῦ πλησίον. Συνεπάγονται δὲ διὰ τοῦτο οἱ σπερμολόγοι μεγίστην εὐθύνην ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων καὶ οὐδεμία δικαιολογία (ὅτι ἀστεϊζόμενοι εἶπον ταῦτα ἢ ὑπὸ ἀσθηρῶν ὄρων καὶ ὄρκισαν μάλιστα τὸν ἀκούσαντα (!) νὰ μὴ εἴπῃ τι) δύναται νὰ δικαιώσῃ αὐτούς. Τὸ ἔργον τῶν σπερμολόγων δὲν εἶναι *οὔτε τίμιον οὔτε εὐγενές* καὶ ἡ ὑγιὲς κοινωνία δικαίως περιφρονεῖ καὶ ἀποστρέφεται αὐτούς ὡσπερ βᾶτον πολυάκανθον, ἀφ' ἧς ἀδύνατον νὰ παρέλθῃ τις ἀληπτος καὶ ἀκέντητος.

2. Ὁ μέγας τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας πατὴρ Ἀδγουστίνος (354—439) εἶχεν ἐπιγράψῃ ἐπὶ τῆς τραπέζης του τήνδε τὴν ῥῆσιν «Ὅστις συνηθίζει νὰ βλάπτῃ διὰ λόγων τὴν τοῦ πλησίον ὑπόληψιν ὡς μάθη ὅτι ἡ τραπέζά μου αὕτη εἶναι ἀπηγορευμένη αὐτῷ (*quisquis amat alienam nocere famam, hanc mensam vetitam noverit esse sibi*).

φαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι οὐδέποτε κατηγορεῖ τινα, καὶ ἂν ἤκουσε καὶ γνωρίζῃ πολλά κατ' αὐτοῦ, ἀλλὰ σιωπῶν δεικνύει ὅτι φείδεται τῆς ὑπολήψεως τῶν ἄλλων, ὁ δὲ μοχθηρὸς καὶ φαῦλος φαίνεται ἐκ τῆς ὁσπῆς εἰς τὸ κατηγορεῖν καὶ ἐπικρίνειν τοὺς πάντας καὶ τὰ πάντα. Μόνον δὲ τῶν κακῶν καὶ φαύλων τὰς κακὰς πράξεις δυνάμεθα νὰ ἐπιτιμῶμεν πρὸς σωφρονισμὸν αὐτῶν καὶ πρὸς προφύλαξιν τῆς Κοινωνίας ἀπὸ τῆς ἐκ τούτων ζημίας· ἀλλὰ καὶ τότε μετὰ τῆς δεούσης διακρίσεως καὶ σεμνότητος καὶ μόνον πρὸς θεραπείαν καὶ παρακώλυσιν τοῦ κακοῦ. Διὸ καὶ ἡ ἅγ. Γραφή λέγει «Νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους» (Α΄ Θεσσαλον. ε' 14). Πᾶσαι αἱ ἄλλαι δικαιολογίαι εἶναι *προφάσεις ἐν ἁμαρτίαις*.

§ 26. *Εὐεργεσία τοῦ πλησίον.*

1. Δὲν ἀρκεῖ νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν (§ 23), περιουσίαν (§ 24) καὶ τιμὴν (§ 25) τοῦ πλησίον, τ. ἔ. νὰ ἐκπληρώμεν τὰ καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης, ἀλλ' ἀνάγκη καὶ τὰ τῆς φιλανθρωπίας καθήκοντα ἡμῶν νὰ ἀσκῶμεν, διότι ἐξ αὐτῶν κυρίως καταδείκνυται ἡ ἀγάπη ἡμῶν πρὸς τὸν πλησίον (Προβλ. § 6,4). *Ὅθεν ὀφείλομεν νὰ εὐεργετῶμεν τὸν πλησίον*. Εἶναι δὲ *εὐεργεσία* πᾶσα πρὸς τὸν πλησίον βοήθεια ἡμῶν ἔργῳ ἢ λόγῳ. Ἡ εὐεργεσία στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀγάπης ἡμῶν πρὸς τὸν πλησίον, ἣτις τότε γίνεται πλήρης καὶ ἐνεργὸς (§ 22. 3 γ').

2. Εἶναι δὲ ἡ εὐεργεσία ἐκ τῶν εὐγενεστερῶν καὶ ἱερωτέρων πράξεων τοῦ ἀνθρώπου καὶ εὐδαίμονες οἱ δυνάμενοι νὰ τύχῃσι τῆς ἐκ τῆς εὐεργεσίας προερχομένης ἀγαλλιᾶσεως. Πρὸς τοῦτο παρουσιάζεται εὐκαιρία συχνότατα, διότι ὑφ' ἃς συνθήκας ζῆ σήμερον ἡ ἀνθρωπότης τὰ δυστυχήματα καταπλημμυροῦσιν αὐτήν. Ἰδίως οὖτως ὀφείλομεν νὰ βοηθῶμεν τοὺς πάσχοντας ἕνεκα ἐκτάκτων συμφορῶν (πυρκαϊῶν, πλημμυρῶν, ναυαγίων, σεισμῶν, λιμῶν ἢ λοιμῶν, ἀσθενειῶν, ἐντίμων πτωχεύσεων, ληστρικῶν ἢ ἄλλων τυχαίων κακώσεων κλπ.), ὧν τὸ βῆρος δὲν δύνανται νὰ βαστάσωσιν ἄνευ τῆς ἡμετέρας βοηθείας. Διὰ τοῦτο ὁ Σωτὴρ συνέστησε τὴν εὐεργεσίαν διὰ τῆς τοῦ φιλανθρώπου Σαμαρείτου παραβολῆς (Λουκ. ι' 30) καὶ διὰ τῆς ἀπευδοῦς ἐπαγγελίας ὅτι ἐν τῇ φοβερᾷ ἡμέρᾳ τῆς Κρίσεως δὲν θὰ ἐρωτηθῶμεν μόνον ἂν ἠδικήσαμεν ἀλλὰ κυρίως ἂν εὐηργετήσαμεν τοὺς πάσχοντας¹.

1. Ματθ. κε' 31 καὶ ἐφεξ. προβλ. καὶ Ματθ. ι' 41 «Ὅς ἂν ποτίσῃ ἓνα τῶν μικρῶν τούτων ποτήριον ψυχροῦ μόνον εἰς ὄνομα μαθητοῦ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ».

Ἄλλὰ καὶ ὁ θεῖος Ἰάκωβος συνέστησε νὰ ἐπισκεπτόμεθα ὄρφανούς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν καὶ νὰ βοηθῶμεν αὐτούς (Ἰακώβ. α' 27) καὶ ὅλη ἡ ἀγ. Γραφή βοᾷ νὰ εὐεργετῶμεν παντοιοτρόπως τὸν πλησίον.

3. Ἴνα δὲ ἡ εὐεργεσία ἔχη ἀξίαν πρέπει νὰ γίνεται οὕτω· α') **Νὰ ἔχωμεν ὡς μέτρον εὐεργεσίας τὰς ἰδίας ἡμῶν ὕλικὰς ἢ πνευματικὰς δυνάμεις**, τὴν ἀνάγκην τοῦ πλησίον καὶ τὴν ἀξίαν τῶν εὐεργετημένων προσώπων, τ. ἔ. νὰ δίδωμεν ἐκ τῶν ἰδίων τόσα ὥστε νὰ μὴ περιπίπτωμεν ἡμεῖς εἰς ἀνάγκην, νὰ εὐεργετῶμεν κατὰ προτίμησιν τοὺς ἔχοντας μεγαλυτέραν ἀνάγκην καὶ νὰ προτιμῶμεν μεταξὺ ἔχόντων τὴν αὐτὴν ἀνάγκην τοὺς γονεῖς, τοὺς οἰκείους, τοὺς ὠφελίμους εἰς τὴν Κοινωνίαν καὶ εἰς τὸ Ἔθνος κλπ. β') **Νὰ προβαίνωμεν ἐν ἀνάγκῃ μέχρι μεγάλων θυσιῶν** μηδ' αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν φειδόμενοι τ. ἔ. ὅταν ὁ πλησίον κινδυνεύῃ νὰ ἀπολέσῃ τὴν ζωὴν ἢ τὴν περιουσίαν ἢ τὴν τιμὴν του, ὀφείλομεν νὰ σπεύδωμεν ἄνευ ἀναβολῆς εἰς βοήθειαν αὐτοῦ ἀψηφούντες πάντα κίνδυνον· τότε θὰ ἔχωμεν ὄντως τὴν ἀγάπην ἐκείνην «ἧς μείζονα οὐδεὶς ἔχει ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῆ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ» (Ἰωάν. ιε' 13). γ') **Νὰ εὐεργετῶμεν μετὰ συνέσεως**, διότι ἡ βοήθεια τῶν ἀναξίων μᾶλλον κακοῦ πρόξενος γίνεται, καὶ δ') **Νὰ εὐεργετῶμεν μετὰ προφυλάξεως** καὶ ἐκ καθαρᾶς ἀγάπης οὐχὶ δὲ πρὸς ἐπίδειξιν ἢ ἄλλον ἰδιοτελεῖ σκοπὸν ὑπ' ὄψει ἔχοντες τὸ «Σοῦ ποιῶντος ἐλεημοσύνην μὴ γνῶτω ἢ ἀριστερὰ σου τί ποιεῖ ἢ δεξιὰ σου» (Ματθ. 5' 3).

4. Ἄλλ' ἡ εὐεργεσία δὲν γίνεται μόνον διὰ παροχῆς χρημάτων ἢ ἄλλης βοηθείας ἀλλὰ καὶ δι' ἐπισκέψεως τῶν ἀσθενῶν, τῶν ἀτυχησάντων καὶ τῶν ἐν φυλακῇ (Ματθ. κε' 31 κφεῖς), διὰ περιποιήσεως καὶ παραμυθίας αὐτῶν (Λουκ. ι' 30 κφεῖς), διὰ συμβουλῆς καλῆς καὶ ὑποστηρίξεως τῶν δικαίων τοῦ πλησίον, διὰ παροχῆς τιμίου δανείου (Λουκ. 5' 35), διὰ παροχῆς ἐργασίας εἰς ἀπόρους, διὰ παραμυθίας καὶ ὑποστηρίξεως χηρῶν καὶ ὄρφανῶν κλπ. Ἄλλ' ἔτι μείζονα ἀξίαν ἔχει ἡ εὐεργεσία ὅταν γίνεται πρὸς πολλοὺς ὁμοῦ δι' ἀνεγέρσεως ἢ συντηρήσεως ὄρφανοτροφείων, νοσοκομείων, ἐργαστηρίων, διδασκαλείων κλπ. εὐεργετικῶν ἰδρυμάτων ἢ καὶ δι' ἐπιστημονικῆς ἐφευρέσεως. Οἱ τοιοῦτοι ἀγαθοεργοὶ εἶναι **ἀληθεῖς καὶ διηνεκεῖς** εὐεργεταί τῆς Κοινωνίας καὶ τῆς ἀνθρωπότητος.

5. Ἄλλὰ καὶ **λόγω** μόνον δύναται νὰ γίνῃ ἡ εὐεργεσία. Ὅθεν εὐεργετοῦμεν τὸν πλησίον καὶ ὅταν φροντίζωμεν περὶ τῆς πνευματικῆς

καὶ ἠθικῆς τελειοποιήσεως αὐτοῦ, τ. ἔ. ὅταν ὑποδεικνύμεν μὲν πᾶν ὅ,τι δύναται καὶ τὴν διάνοιαν αὐτοῦ νὰ φωτίσῃ καὶ τὴν καρδίαν νὰ μορφώσῃ, ἀποφεύγωμεν δὲ νὰ διδάσκωμεν αὐτὸν ἐν γνώσει κακόν τι ἢ νὰ δίδωμεν αὐτῷ κακὸν παράδειγμα διὰ τοῦ βίου ἡμῶν ἢ νὰ συντελῶμεν διὰ τῆς συμπράξεως καὶ συμμετοχῆς εἰς τὴν ἀποπλάνησιν καὶ παρεκτροπὴν αὐτοῦ. Ἐχομεν λοιπὸν καθήκον νὰ **καθοδηγῶμεν τὸν πλησίον εἰς τὸ ἀγαθὸν** καὶ (διὰ τοῦ λόγου) **νὰ ἐπιδιώκωμεν τὴν διορθώσιν** τοῦ ἀποπλανηθέντος καὶ χάριν αὐτοῦ καὶ χάριν τῆς τρεφούσης αὐτὸν Κοινωνίας. Καὶ καθοδηγοῦμεν μὲν αὐτὸν ὁποσδήποτε φροντίζοντες περὶ τῆς πνευματικῆς ἢ ὑλικῆς αὐτοῦ ὠφελείας, διορθοῦμεν δ' αὐτὸν ὡς ἑξῆς: α') **Διὰ τῆς διδασκαλίας ἢ νοουθεσίας** τῶν πεπλανημένων· πρέπει δὲ νὰ γίνεται ἡ νοουθεσία μετὰ **πραότητος**, διότι ἡ μετ' ὀργῆς τοιαύτη, δεικνύουσα διάθεσιν ἡμῶν οὐχὶ καλὴν, δύναται νὰ μὴ ἔχῃ οὐδεμίαν δύναμιν καὶ ἀξίαν· μετὰ **προσοχῆς**, διότι νοουθεσία γινομένη πρὸς ἀνωτέρους μας, (γονεῖς, διδασκάλους, πρεσβυτέρους, ἄρχοντας) δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένη ἅτε προσκρούουσα εἰς τὸν ὀφειλόμενον πρὸς αὐτοὺς σεβασμόν· μετὰ **φειδοῦς**, διότι δὲν ὀφείλει πάντοτε ἡ νοουθεσία, ὡς λ. χ. ὅταν εἴμεθα βέβαιοι περὶ τῆς ἄλλοθεν ἢ οἰκοθεν διορθώσεως τοῦ πεπλανημένου, ἢ τοῦναντίον, ὅταν εἴμεθα βέβαιοι ὅτι οὐδεμία ἐλπίς διορθώσεως ὑπάρχει, ὁπότε ὀφείλομεν νὰ ἀπέχωμεν τῆς νοουθεσίας · β') **Διὰ τοῦ καλοῦ παραδείγματος ἡμῶν**, ὅπερ λαλοῦν εὐγλωττότερον πάσης ρητορικῆς τέχνης (§ 14, 3. δ') ἔλκει περισσότερο καὶ αὐτοῦ τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ διορθοῦ ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ ἀνεπαισθῆτως τοὺς πεπλανημένους. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς παρέσχεν ἑαυτὸν ὑπογραμμὸν τοῖς πᾶσι (Α' Πέτρο. β' 21) καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἐδίδαξε τὴν μεγάλην τοῦ παραδείγματος ἀξίαν εἰπὼν «Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ἡμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. ε' 16)· ἅς μὴ νομίσῃ δέ τις ὅτι εἶναι δύσκολον νὰ δώσῃ τὸ καλὸν παράδειγμα· τὰ συνήθη καθήκοντα ἡμῶν εὐσυνειδήτως τελοῦντες δίδομεν ἄριστον παράδειγμα εἰς πάντας. Πολὺν δὲ μεγαλυτέρα εἶναι ἡ δύναμις τοῦ καλοῦ παραδείγματος ὅταν δεικνύωσιν αὐτὸ ἄνθρωποι ὑψηλῆς κοινωνικῆς θέσεως, οἵτινες δικαίως θεωροῦνται ὡς ὄδηγοὶ τῆς κοινωνίας, οἱ οἱ ἀνώτεροι πολιτικοὶ ἄρχοντες καὶ κληρικοί, οἱ διδάσκαλοι καὶ λοιποὶ ἐπιστήμονες, οἱ προὔχοντες κλπ.

1. Ματθ. ζ' 6 «Μὴ δῶτε τὸ ἄγιον τοῖς κυσί».

6. Ὡσαύτως *λόγω εὐεργετοῦμεν* τὸν πλησίον καὶ διὰ τῆς *φιλαληθείας* (τῆς ἐν λόγοις ἀληθείας) καὶ τῆς *εὐλικρινείας* (τῆς ἐν λόγοις καὶ πράξεσιν ἀληθείας) ἡμῶν, διότι τὸ ψεῦδος καὶ ἡ ἀνελικρινεία, δεικνύοντα ἔλλειψιν ἀγάπης, καὶ τὸν ψευδόμενον διαφθείρουσι καὶ τὸν πλησίον ζημιούσι καὶ τὴν Κοινωνίαν καθόλου βλάπτουσι ἀφαιροῦντα τὴν ἀμοιβαίαν πίστιν. Ὅθεν *οφείλομεν νὰ εἰμεθα εὐλικρινεῖς καὶ ἀδολοὶ καὶ οὐδέποτε νὰ λέγωμεν ψεῦδη*, ἀλλὰ πάντοτε τὴν ἀλήθειαν, ὑπ' ὄψει ἔχοντες τὸ τοῦ Κυρίου «Ἐστω ὁ λόγος ὑμῶν ναί, ναί καὶ οὐ, οὐ» (Ματθ. ε' 37) καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πέτρου βεβαιοῦντος ὅτι «Οὐχ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι τοῦ Χριστοῦ» (Α' Πέτρο. β' 22). Ἀλλὰ καὶ τὴν *κολακείαν*, ἥτοι τοὺς ἀπατηλοὺς γοητευτικοὺς λόγους πρὸς ἀρέσκειαν καὶ εὐχαρίστησιν τοῦ ἀκούοντος, πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν, διότι καὶ αὕτη εἶναι ψεῦδος πολλαχῶς ἐπιζήμιον καὶ εἰς τὸν κολακεύοντα, διότι ἐξευτελίζει αὐτὸν καταφεύγοντα εἰς τοιαῦτα ποταπα καὶ κακόβουλα καὶ ἀπατηλὰ μέσα ἀντικείμενα τῇ φύσει τοῦ ἀνθρώπου, καὶ εἰς τὸν κολακευόμενον, διότι ἀπατᾶται, ἐὰν εἶναι κοῦφος, καὶ πειθόμενος ὅτι ἔχει προτερήματα αἵτινα δὲν ἔχει, γίνεται μᾶλλον κοῦφος καὶ ἀδιόρθωτος καὶ παρεκτρέπεται. Καὶ τὴν *κρυψίνοιαν* δέ, ἥτοι τὸ κρύπτειν πάντοτε ἀπὸ τοῦ πλησίον τὰ πάντα, καὶ τὴν ταύτη συγγενῆ *ὑποκρισίαν* πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν ὡς ἀντικείμενας τῇ ἀγάπῃ καὶ βλαβεράς. Μόνον δ' ὅταν πρόκειται διὰ τῆς προσωρινῆς ἀποκρύψεως τῆς ἀληθείας νὰ προλάβωμεν ζημίαν τοῦ πλησίον χωρὶς νὰ βλάψωμέν τινα δυνάμεθα νὰ ὑποκριθῶμεν ἢ νὰ ἀποκρύψωμέν πως τὴν ἀλήθειαν ἢ ἐν ἀπλαῖς καὶ ὅλως ἀθφαῖς παιδιαῖς· ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τούτου οφείλομεν ἐπιμελῶς νὰ ἀπέχωμεν ὅσον δυνάμεθα, διότι ἂν μὴ ἄλλο τι πάντως ὅμως προσγίνεται ἡμῖν κακὴ ἕξις εἰς τὸ ψεῦδεσθαι.

§ 27. Καθήκοντα πρὸς τὴν οἰκογένειαν.

1. Ἐκτὸς τῶν γενικῶν πρὸς πάντα πλησίον καθηκόντων ἡμῶν (§ 22—27) ἔχομεν καὶ ἰδιαίτερά τινα καθήκοντα ἕκαστος πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ Οἰκογένειαν. *Οἰκογένεια δὲ εἶναι ἡ ὁμάς ἐκείνη τῶν ἀνθρώπων ἢ παραχθῆῖσα ἐκ τῶν αὐτῶν γονέων καὶ συζῶσα ἐν τῷ αὐτῷ*

1 Περὶ τούτου συμφωνοῦσι καὶ ὁ Πλάτων καὶ οἱ Στωϊκοὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων καὶ ὁ Χρυσόστομος καὶ ὁ Ὁριγένης ἐκ τῶν χριστιανῶν.

συνήθως οἶκῳ. Παράγεται δὲ ἡ **Οἰκογένεια** διὰ τοῦ γάμου ὅστις τοῦτον κυρίως τὸν σκοπὸν ἔχει, καὶ εἶναι ἡ κρητὶς τῆς Κοινωνίας. Ὄθεν ἡ Οἰκογένεια συνήθως ἀποτελεῖται ἐκ τῶν δύο **γονέων** ἢ **συζύγων** καὶ ἐκ τῶν **τέκνων** αὐτῶν. Ἐπειδὴ ὅμως αἱ οἰκογένειαι ἔχουσιν ἀνάγκην συνήθως καὶ ὑπηρετικῶν προσώπων ἐν ταῖς χρεαῖαις αὐτῶν, διὰ τοῦτο συγκαταλέγονται μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς Οἰκογενείας καὶ οἱ **ὑπηρεταί.** Τὰ μέλη ταῦτα τῆς Οἰκογενείας ἔχουσι πρὸς ἀλληλα ἴδια ἀμοιβαῖα καθήκοντα. Εἶναι δὲ τὰ ἐκ τῆς οἰκογενείας γεννώμενα ἴδια ταῦτα καθήκοντα ἡμῶν τὰ ἑξῆς.

2. **Ἀμοιβαῖα καθήκοντα τῶν συζύγων.** Ἀφ' οὗ ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιβάλλει παντὶ ἀνθρώπῳ τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην πολὺν περισσότερον ἐπιβάλλει αὐτὴν πρὸς τοὺς **συζύγους**, ἤτοι τὸν ἄνδρα καὶ τὴν γυναῖκα, οἵτινες συνεδέθησαν καὶ διὰ τοῦ ἱερωτέρου δεσμοῦ τοῦ γάμου. Ὄθεν οἱ σύζυγοι ὀφείλουσι α') **Νὰ ἀγαπῶσιν ἀλλήλους ἀμοιβαίως.** Ἄνευ τῆς ἀμοιβαίας ταύτης ἀγάπης τῶν συζύγων παραβαίνεται ἡ ἱερότης τοῦ γάμου, ὅστις πλεον δὲν εἶναι ἔνωσις αὐτῶν ἐγκάρδιος πρὸς ἀμοιβαίαν βοήθειαν ἀλλὰ διηνεκῆς ἀφορμὴ λύπης καὶ στενοχωρίας. Ἡ ἀμοιβαία αὕτη ἀγάπη τῶν συζύγων αὐξάνεται καὶ στερεοῦται διὰ τῆς ἀμοιβαίας ἠπιότητος, ὑπομονῆς, φιλοφροσύνης, εἰλικρινείας καὶ χρηστότητος, ἃς πρέπει νὰ καλλιεργῶσιν οἱ σύζυγοι τοῦναντίον δ' ἐλαττοῦται καὶ διαλύεται διὰ τῆς σκαϊότητος, ἰσχυρογνωμοσύνης, ὑποκρισίας καὶ κρυψινοίας, ἃς διὰ τοῦτο ὀφείλουσι νὰ ἀποφεύγωσι. Καταφαίνεται δὲ κυρίως ἡ ἀμοιβαία αὕτη ἀγάπη τῶν συζύγων καὶ εἶναι μᾶλλον ἀναγκαῖα ἐν τοῖς ἀτυχήμασιν, ἐν οἷς πᾶσα διάσπασις αὐτῆς ἢ καὶ πᾶσα ἐγκατάλειψις εἶναι φοβερὰ προδοσία ἱερωτάτου καθήκοντος· β') **Νὰ ἔχωσιν ἀμοιβαίαν πίστιν,** τὴν παρὰ

1. **Γάμος** εἶναι ἡ διὰ βίου συνένωσις ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς πρὸς ἀμοιβαίαν βοήθειαν καὶ τεκνογονίαν, δι' ἧς διακωλύεται καὶ αὐξάνεται τὸ ἀνθρώπινον γένος («Ὁὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθόν. Γεν. β' 18. «Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν» Γεν. α' 28). Αὕτη ἡ φύσις τοῦ γάμου προαιταιεῖ μὲν **ἀμοιβαίαν συγκατάθεσιν**, ἐπιβάλλει δὲ τὸ **ἰσόβιον.** Μόνον τὸν τοιοῦτον γάμον ἐπιτρέπει ἡ Πολιτεία καὶ εὐλογεῖ ἡ Ἐκκλησία, τὸν δὲ ἄνευ ἀμοιβαίας συγκαταθέσεως γενόμενον θεωροῦσι παράνομον καὶ ἄκυρον· διὰ τοῦτο ἀπαγορεύουσι καὶ τὴν διάλυσιν παντὸς νομίμου γάμου («Ὁὗς ὁ Θεὸς συνέζευξεν ἄνθρωπος μὴ χωρίζετω». Ματθ. ιθ' 6), ἐκτὸς ἂν ἐξαιρετικῆς περιπτώσεως καὶ σπουδαιότατοι λόγοι καθιστῶσιν ὅλως ἀδύνατον τὴν συμβίωσιν, ὅποτε ἐπετρέπη κατ' ἀνάγκην τὸ **διαζύγιον.** Ὁ γάμος εἶναι καθή-

βασιν τῆς ὁποίας ῥητῶς ἀπαγορεύει ἡ ἐβδόμη ἐντολὴ τοῦ Δεκαλόγου ὡς χαλαροῦσαν τὸν ἱερὸν δεσμόν τοῦ γάμου. Καὶ πᾶσαν δὲ ἀπλῆν ὑπόνοιαν τῆς παραβάσεως ταύτης ὀφείλουσι νὰ ἀποφεύγωσιν οἱ σύζυγοι, διότι καὶ αὕτη δύναται νὰ ἐπιφέρῃ χαλάρωσιν τοῦ ἱεροῦ πρὸς ἀλλήλους δεσμοῦ καὶ γ') **Νὰ βοηθῶσιν ἀλλήλους** ἐν τε ταῖς οἰκιακαῖς φροντίσι καὶ ἐν τῇ ἀνατροφῇ καὶ μορφώσει τῶν τέκνων κλπ.

3. **Καθήκοντα τοῦ συζύγου πρὸς τὴν σύζυγον.** Ἴδια καθήκοντα ὁ σύζυγος ἔχει πρὸς τὴν σύζυγον τὰ ἑξῆς: α') **Νὰ ὑπερασπίξῃ καὶ νὰ προφυλάτῃ τὴν σύζυγόν του** ἀπὸ παντὸς κακοῦ παρέχων αὐτῇ διὰ τῆς ἰδιαίτερας μερίμνης καὶ φιλοπονίας του τὰ μέσα τῆς ὑπάρξεως καὶ προαγωγῆς αὐτῆς· διὰ τοῦτο ὁ ἀνὴρ ἐπροικίσθη ὑπὸ τῆς φύσεως διὰ μεγαλυτέρας ἰσχύος. Ἄνθρωποι παραβαίνων τὸ καθήκον τοῦτο ἐνεκα ὀκνηρίας ἢ ἀχρεϊότητος ἀποβάλλει τὸ τοῦ ἀνδρὸς ἀξίωμα καὶ καταπίπτει ἐν τῇ Οἰκογενεῖα· μόνον δ' ὅταν ἢ πρὸς τοῦτο ἀνεκανότης τοῦ ἀνδρὸς προέβη ἐκ νόσου ἢ ἄλλης τινὸς ἀναποφεύκτου ἀνάγκης εἶναι δεδικαιολογημένη· β') **Νὰ προσφέρειται πρὸς τὴν σύζυγον ὡς πρὸς σύντροφον** καὶ οὐχὶ ὡς πρὸς δούλην, τ. ἔ. νὰ μὴ κάμνῃ κατὰ κρησιν τῆς ἰσχύος καὶ ἐξουσίας αὐτοῦ ἐπιβάλλον διὰ τῆς βίας καὶ τοῦ φόβου τὴν θέλησίν του, ὅπερ εἶναι βάρβαρον καὶ ἴδιον τῶν ἐθνικῶν λαῶν, παρ' οἷς ἡ γυνὴ εὐρίσκειται ἐν τῇ ταπεινῇ θέσει τοῦ δούλου· τούναντίον, ὀφείλει νὰ μεταχειρίζεται αὐτὴν μετ' ἀγάπης, πραότητος, φιλοφροσύνης καὶ ἐκτιμήσεως ὡς σύντροφον καὶ βοηθόν του νοουθετῶν καὶ πείθων αὐτήν, διότι ὁ χριστιανισμὸς ἀνύψωσε τὴν γυναῖκα καὶ ἐξίσωσε αὐτήν πρὸς τὸν ἄνδρα ὡς ὅμοιον αὐτῷ καὶ ἴσον κατ' ἀξίαν πλάσμα. Διὸ ἡ ἀγ. Γραφὴ λέγει. «Οἱ ἄνδρες ἀγαπάτε τὰς γυναῖκας ὡς ὑμῶν καὶ μὴ πικραίνεσθε πρὸς αὐτάς». (Κολασ. γ' 19) καὶ ἀλλαχοῦ· «Οἱ ἄνδρες ὁμοίως συνοικοῦντες ταῖς ἰδίαις γυναίξι κατὰ γνώσιν, ὡς ἀσθενεστέρῳ σκεύει τῷ γυναικείῳ ἀπονέμοντες τιμὴν» (Α' Πέτρο. γ' 7).

κον ἐπιβεβλημένον παντὶ χριστιανῷ, μόνον δὲ τότε ἀπαλλάσσεται τις αὐτοῦ ὅταν δὲν ἔχη ἐπαρκῆ μέσα πρὸς συντήρησιν οἴκου ἢ ἐνεκα ἐπισημοῦς ὑγείας ἢ καὶ ὅταν θέλῃ νὰ ἀφιερῶθῃ ὅλως εἰς ὑψηλὸν τινα σκοπὸν· ὁ τοιοῦτος ὁμως ὀφείλει τότε νὰ τηρῇ τελείαν ἀγνότητα διὰ παντὸς τοῦ βίου αὐτοῦ, διότι μόνον ἡ σεμνότης καὶ ἡ τιμιότης πρέπει νὰ κοσμῶσι πάντα χριστιανὸν καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἕγγαμον ἢ ἄγαμον αὐτοῦ βίον. Ὁ τέλειος γάμος εἶναι δυνατὸς μόνον ἐν τῇ **μονογαμίᾳ**, ὡς παρὰ τοῖς χριστιανοῖς, οὐχὶ δὲ ἐν τῇ **πολυγαμίᾳ**, ὡς παρὰ τοῖς Μωαμεθανοῖς, παρ' οἷς οὐδεμίαν οἰκογενειακὴν ἁρμονίαν καὶ εἰρήνην δύναται νὰ ὑπάρξῃ.

4. *Καθήκοντα τῆς συζύγου πρὸς τὸν σύζυγον.* Ἡ δὲ σύζυγος ἔχει ἴδια πρὸς τὸν σύζυγόν της καθήκοντα· α') *Νὰ σέβεται τὸν σύζυγόν της καὶ νὰ ὑπακούῃ εἰς αὐτὸν* ὡς κεφαλὴν τοῦ οἴκου μηδέποτε ἀποτόμως ἀντιλέγουσα ἢ ἰσχυρογνομίμως ἐναντιουμένη ἀλλὰ μελιχίως πάντοτε προσφερομένη καὶ ὑποβάλλουσα μᾶλλον τὴν θέλησίν της ἢ ἐπιβάλλουσα αὐτήν. β') *Νὰ βοηθῇ αὐτὸν ἐν ταῖς βιοτικαῖς φροντίσιν* οὐ μόνον μὴ παρέχουσα ἀφορμὴν δυσαρεσκείας· ἀλλὰ καὶ καταπραΐνουσα καὶ καθηδύνουσα τὰς ἐκ τῶν οἰκιακῶν μεριμνῶν καὶ τῶν κοινωνικῶν θλίψεων προερχομένας στενοχωρίας του ὡς ἀληθῆς σύντροφος καὶ βοηθὸς αὐτοῦ. Τὴν βοήθειαν ταύτην δύναται πολλαχῶς νὰ παρέχῃ ἰδίᾳ ὅμως φροντίζουσα διὰ τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ οἴκου διοίκησιν, δι' ἣν κυρίως αὕτη εἶναι προωρισμένη, διὰ τὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων της κλπ., ἀποφεύγουσα ἐπιμελῶς πᾶσαν περιττὴν διασκέδασιν, παρεξήγησιν, ἐνόχλησιν κλπ.

5. *Καθήκοντα τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα.* Οἱ γονεῖς δώσαντες εἰς τὰ τέκνα αὐτῶν τὴν ὑπαρξιν ὀφείλουσι νὰ ἀγαπῶσιν αὐτὰ ὡς ἴδια αὐτῶν πλάσματα καὶ, συμπληροῦντες τὸ ἔργον αὐτῶν, νὰ ἀνατρέφωσιν αὐτὰ ἀναπτύσσοντες τό τε σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα καὶ διαπλάττοντες τὴν καρδίαν αὐτῶν. Διὰ τοῦτο ἡ ἁγ. Γραφὴ λέγει· «Οἱ πατέρες. . . ἐκτρέφετε τὰ τέκνα ὑμῶν ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ Κυρίου» (Ἐφεσ. 5' 4) Εἰς τοῦτο δὲ καὶ αὕτη ἡ φύσις ὀδηγεῖ αὐτούς. Ἐν τῇ ἀνατροφῇ ταύτῃ ἰδίως ὀφείλουσιν οἱ γονεῖς νὰ ἐμπνέωσιν εἰς τὰ τέκνα των εὐθύς ἀπὸ τῆς πρώτης τρυφερᾶς ἡλικίας τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς τὴν ἀρετὴν καὶ τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν Πατρίδα· μᾶλλον δὲ ὀφείλει νὰ προσέχῃ εἰς τοῦτο ἡ μήτηρ, διότι αὕτη μένουσα πλείονα τοῦ πατρὸς χρόνον πλησίον τῶν τέκνων εἶναι ὁ σπουδαιότερος παράγων τῆς ἀνατροφῆς αὐτῶν. Ὅ,τι δὲ ὁ παῖς ἐν τῇ πρώτῃ ἀνατροφῇ μάθη ἐκεῖνο καὶ ἐν τῷ λοιπῷ βίῳ θὰ ἀναπτύξῃ. Διὸ οἱ γονεῖς ἔχουσι μεγάλην εὐθύνην διὰ τὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων (πρβλ. καὶ § 14, 3 α').

6. *Καθήκοντα τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς.* Τὰ τέκνα ἔχουσι ἱερὸν καθήκον. α') *Νὰ σέβωνται τοὺς γονεῖς* των καὶ διὰ λόγων καὶ δι' ἔργων μηδὲν ποτε ἀσεβῆς λέγοντα ἢ πράττοντα πρὸς αὐτούς, διότι οὗτοι καὶ γεννητορες αὐτῶν εἶναι καὶ ἀνώτεροι αὐτῶν κατὰ τὰ φῶτα, κατὰ τὴν πείραν καὶ ἐν γένει κατὰ τὴν ἀξίαν. Διὸ καὶ ἡ πέμπτη ἐντολὴ λέγει *τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου ἐὰν θέλῃς*

να εὐτυχήσης. Διὰ τοῦτο καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἢ πρὸς τοὺς γονεῖς εὐσέβεια τῶν τέκνων ἔθεωρεῖτο ὡς μεγίστη ἀρετὴ¹, ἢ δὲ πρὸς αὐτοὺς ἀσέβεια ἐτιμωρεῖτο διὰ νόμου· β') *να ὑπακούωσιν εἰς τοὺς γονεῖς των* καὶ χάριν τοῦ πρὸς αὐτοὺς ὀφειλομένου σεβασμοῦ καὶ πρὸς τὸ ἑαυτῶν συμφέρον, διότι οἱ γονεῖς γνωρίζουσι κάλλιον τὸ ἀληθὲς αὐτῶν συμφέρον. Διὸ καὶ ἡ ἀγ. Γραφή λέγει «Τὰ τέκνα ὑπακούετε τοῖς γονεῦσι κατὰ πάντα· τοῦτο γάρ ἐστιν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ» (Κολασ. γ' 50)· γ') *Νὰ ἀγαπῶσι τοὺς γονεῖς των*, διότι καὶ ἐκεῖνοι ἀγαπῶσιν αὐτὰ ὅσον οὐδεὶς ἄλλος καὶ οὐδεὶς ἄλλος δύναται νὰ εἶναι αὐτοῖς ἀγαπητότερος ἐκείνων, οἵτινες ἐγέννησαν καὶ ἀνέθρεψαν αὐτὰ τοσαῦτα ὑπὲρ αὐτῶν μοχθήσαντες. Ἡ τελεία υἱικὴ ἀγάπη δεικνύεται διὰ τῆς τελείας ὑπακοῆς εἰς πᾶν ὅ,τι οἱ γονεῖς διατάσσουσι καὶ διὰ τῆς ἐκτελέσεως μόνον ἐκείνου ὅπερ ἀρέσκει αὐτοῖς· καὶ δ') *Νὰ εὐγνωμονῶσι τοὺς γονεῖς των*, διότι οὗτοι εἶναι οἱ μέγιστοι μετὰ τὸν Θεὸν εὐεργέται των, ὑπομείναντες ὅπως γεννήσωσι καὶ ἀναθρέψωσι καὶ μορφώσωσιν αὐτὰ ἀναριθμήτους λύπας καὶ θλίψεις, εἰς ἃς μόνον διακαῆς εὐγνωμοσύνη δύναται νὰ ἀνταποκριθῇ. Τὴν πρὸς τοὺς γονεῖς αὐτῶν εὐγνωμοσύνην ὀφείλουσι νὰ δεικνύωσι τὰ τέκνα κα πάντοτε μὲν ἰδίᾳ ὅμως ὅταν οὗτοι πάσχωσι καὶ ὅταν γηράσωσι. Τὸ γηροκομεῖν τοὺς γονεῖς ἔθεωρήθη πάντοτε ἱερώτατον καθήκον παρὰ πᾶσι τοῖς πεπολιτισμένοις λαοῖς.

7. *Καθήκοντα τῶν ἀδελφῶν πρὸς ἀλλήλους.* Καὶ οἱ ἀδελφοί, ὡς τέκνα τῶν αὐτῶν γονέων, ὡς μέλη τῆς αὐτῆς οἰκογενείας, ὡς ἀνατραφέντες καὶ ζήσαντες ὁμοῦ ἐν τῷ αὐτῷ οἴκῳ καὶ φέροντες τὸ αὐτὸ ὄνομα καὶ τὸ αὐτὸ αἷμα, ὀφείλουσι πάντοτε καὶ ἰδιαίτως νὰ *ἀγαπῶσι καὶ νὰ ὑποστηρίξωσιν ἀλλήλους* εὐχαρίστως συγχωροῦντες τὰ σφάλματα ἀλλήλων. Ἰδίως δὲ οἱ ἀδελφοὶ ὀφείλουσι νὰ δεικνύωσι τὴν πρὸς τοὺς ἀδελφούς αὐτῶν ἀγάπην καὶ ἐν ἄλλοις μὲν ἀτυχήμασι καὶ ἐν περιπτώσει θανάτου τοῦ πατρὸς των, ὅποτε οἱ πρεσβύτεροι ὀφείλουσι νὰ περιβάλλωσι τοὺς νεωτέρους καὶ μάλιστα τοὺς ἀνηλίκους, ἰδιαίτατα δὲ τὰς ἀδελφὰς αὐτῶν, διὰ τῆς ἰδίας ὑποστηρίξεως ἀναπληροῦντες οὕτω τὸν ἀποθανόντα πατέρα των. Ἐν γένει δὲ εἰς πᾶσαν δυσχέρειαν τῶν μικροτέρων, ἀνηλίκων καὶ ἀσθενεστέρων ἀδελφῶν οἱ πρεσβύτεροι ὀφείλουσι νὰ συντρέχωσιν αὐτούς.

8. *Καθήκοντα οἰκοδεσποτῶν πρὸς ὑπηρέτας.* Ὁ χριστιανισμὸς

1. Κλέοβις καὶ Βίτων παρ' Ἡροδότῳ. Αἰνείας, Αἰλ. Π. Ἱστορ. Γ. 28. Λουκουγ. κατὰ Λεωκράτους ΚΓ'.

καταργήσας τὸν ἐπάρατον θεσμόν τῆς δουλείας, ἥτις παρὰ τοῖς ἔθνε-
κοῖς κατέρριπτεν εἰς κτηνώδη ἔξευτελισμὸν τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῆς ἀν-
θρωπότητος, καὶ κηρύξας πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἀδελφούς, ἐξίσωσε
τοὺς πρότερον δούλους πρὸς τοὺς κυρίους κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην
ἀξίαν (Γαλ. γ' 18). Ὅθεν οἱ οἰκοδεσπότες παρὰ τοῖς χριστιανοῖς
ἐπέχουσι σχεδὸν θέσιν πατρὸς τῶν ὑπηρετῶν καὶ διὰ τοῦτο ὀφεί-
λουσι α') **Νὰ μισθοδοτῶσι** τοὺς ὑπηρετάς ἀναλόγως τῆς ἀξίας καὶ
τῆς ἐργασίας των καὶ νὰ τηρῶσι πιστῶς πᾶσαν συμφωνίαν μετ' αὐτῶν,
διότι εἶναι ἄδικον νὰ ἀπαιτῶσι βαρεῖας ἐργασίας ἀντὶ εὐτελοῦς τινοῦ
ἀντιμισθίας ἢ νὰ στερῶσιν ὄλως ἢ ἐν μέρει τὸν συμπεφωνημένον μι-
σθὸν αὐτῶν, δι' ὃν οὗτοι τοσοῦτον ἰδρωτὰ ἔχυσαν καὶ δι' ὃν ὁ Ἰά-
κωβος λέγει «Ἴδου ὁ μισθὸς τῶν ἐργατῶν τῶν ἀμησάντων τὰς χώρας
ὑμῶν, ὁ ἀπεστερημένος ἀφ' ὑμῶν, κράζει καὶ αἰ βοαὶ τῶν θερισάντων
εἰς τὰ ὄντα Κυρίου Σαβαὸθ εἰσεληλύθασιν» (Ἰακ. ε' 4). β') **Νὰ μὴ
ἐπιβάλλωσιν** εἰς τοὺς ὑπηρετάς **ἐργασίαν ἐξευτελιστικὴν, ἀνῆθικον
ἢ ἐπικίνδυνον**, ἀλλὰ τοῦναντίον νὰ προφυλάττωσιν αὐτοὺς ἀπὸ
παντὸς ἠθικοῦ ἢ σωματικοῦ κινδύνου ὀδηγοῦντες αὐτοὺς εἰς τὸ ἀγα-
θὸν καὶ εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν καθηκόντων,
μεριμνῶντες περὶ τῆς ὑγείας, περὶ τῆς πνευματικῆς αὐτῶν μορφώ-
σεως κ. τ. τ. διότι εἶναι καὶ οὗτοι πλάσματα τοῦ Θεοῦ, ἃ ὀφείλομεν νὰ
εὐσπλαγχνιζώμεθα πάντοτε· καὶ γ') **Νὰ μεταχειρίζωνται τοὺς ὑπη-
ρέτας πατρικῶς καὶ φιλοφρόνως καὶ δικαίως** ἔχοντες ὑπ' ὄψει
ὅτι εἶναι καὶ οὗτοι ἄνθρωποι ἐλεύθεροι ἀναλαβόντες νὰ ἐργάζωνται
ἐπὶ μισθῷ καὶ οὐχὶ ἀνδράποδα. Ταῦτα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν οἰκο-
δεσποτῶν, δι' οὓς ἡ ἀγ. Γραφή λέγει «Οἱ κύριοι τὸ δίκαιον καὶ τὴν
ἰσότητα τοῖς δούλοις παρέχεσθε, εἰδότες ὅτι καὶ ὑμεῖς ἔχετε κύριον ἐν
οὐρανοῖς» (Κολασ. δ' 1).

9. **Καθήκοντα ὑπηρετῶν πρὸς οἰκοδεσπότης.** Οἱ ὑπηρεταὶ ἐξι-
σωθέντες ὑπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις εὐρίσκονται
σχεδὸν ἐν μοίρᾳ τέκνων ἀπέναντι τῶν οἰκοδεσποτῶν αὐτῶν. Ὅθεν
ὀφείλουσιν εἰς τοὺς οἰκοδεσπότης των σχεδὸν ὅ,τι καὶ τὰ τέκνα εἰς
τοὺς γονεῖς των, ἥτοι **σεβασμὸν** διὰ τὴν ὑπεροχὴν αὐτῶν, **ὑπακοήν,
ἀγάπην καὶ εὐγνωμοσύνην**, οὐ μόνον διὰ τὸν μισθὸν ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ
ἄλλα πνευματικὰ καὶ ὑλικά ἀγαθὰ ἃ παρ' αὐτῶν λαμβάνουσιν· ἰδιαίτε-
ρως δὲ ὀφείλουσι **χρησιότητα καὶ πίστιν** ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτῶν, τ. ἔ.
δὲν πρέπει μῆτε νὰ λέγωσι μῆτε νὰ πράττωσι δολιόν τι μηδὲ νὰ κοινο-

ποιῶσι τοῖς ἄλλοις τὰ μυστικά τοῦ οἴκου ἢ νὰ νοσφίζωνται τὰ τῶν οἰκοδεσποτῶν πράγματα κλπ. Ταῦτα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν ὑπηρετῶν δι' οὓς ἡ ἀγ. Γραφή λέγει «Δούλους ἰδίοις δεσπόταις (δεῖ) ὑποτάσσεσθαι, ἐν πᾶσιν εὐαρέστους εἶναι, μὴ ἀντιλέγοντας, μὴ νοσφίζομένους ἀλλὰ πίστιν πᾶσαν ἐνδεικνυμένους ἀγαθῆν» (Τίτ. β' 9).

§ 28. Καθήκοντα πρὸς τὴν πολιτείαν.

1. Ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ τοιοῦτος, ὥστε νὰ μὴ ἀρκῆται μόνον εἰς τὸν οἰκογενειακὸν βίον ἀλλὰ φύσει νὰ ρέπῃ εἰς τὸν εὐρύτερον τούτου κοινωνικὸν βίον, τον προάγοντα καὶ ἐξευγενίζοντα τελειότερον τὸν ἄνθρωπον, νὰ ἀποφεύγῃ δὲ τὴν ἀπομόνωσιν καὶ τὴν ἐρημίαν, αἵτινες ἐκθέτουν αὐτὸν εἰς κινδύνους¹. Ἐπειδὴ ὅμως αὐτὴ ἡ φύσις τοῦ κοινωνικοῦ τούτου βίου ἀπαιτεῖ μέσα ἐνώσεως πρὸς ἀσφάλειαν τῆς συμβιώσεως ἐπενοήθη ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων τὸ λεγόμενον Κράτος ἢ Πολιτεία. Εἶναι δὲ Πολιτεία ἡ **ὑπὸ κοινὸς νόμους ἐνωσις τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν ἀμοιβαίων δικαιοματίων καὶ προαγωγὴν τῶν κοινῶν πνευματικῶν καὶ ὑλικῶν συμφερόντων**. Ἡ Πολιτεία ἐκπροσωπεῖ τὴν ἐκουσίαν θέλησιν πολλῶν ὁμοῦ ἀνθρώπων, ἣν καὶ ἐπιβάλλει εἰς τὰ μέλη αὐτῆς διὰ τῆς ἐξουσίας τῶν νόμων. Ὅθεν καὶ ἡ ἐξουσία αὕτη τῶν νόμων, ὡς καὶ αὐτὴ ἡ Πολιτεία, δὲν εἶναι αὐθαίρετος ἀλλὰ νόμιμος καὶ σεβαστὴ καὶ οἱ ἐκπροσωποῦντες αὐτὴν ἄρχοντες ὡσαύτως. Ἡ Πολιτεία ἀποτελεῖται ἐκ τῶν ἀρχόντων (ἀρχῶν ἢ ἐξουσιῶν) καὶ ἐκ τῶν ἀρχομένων (ἀπλῶν πολιτῶν) καὶ εἶναι οἷονεὶ μία μεγάλη οἰκογένεια. Ἡ δὲ Πολιτεία ἐν ἣ ἐγεννήθημεν ἡμεῖς καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν καλεῖται **Πατρίς**. Τὰ μέλη ταῦτα τῆς Πολιτείας, εἴτε ἄρχοντες εἶναι εἴτε ἀρχόμενοι, ἔχουσι κατὰ τὸν ἠθικὸν νόμον ὠρισμένα καθήκοντα εἴτε πρὸς ἄλληλα εἴτε πρὸς τὴν Πολιτείαν. Εἶναι δὲ τὰ ἐκ τῆς Πολιτείας γεννώμενα καθήκοντα ἡμῶν τὰ ἑξῆς:

2. **Καθήκοντα ἀρχόντων πρὸς ἀρχομένους**. Ἀρχοντες ἐν τῇ Πολιτείᾳ εἶναι οἱ τὴν ἐξουσίαν τῶν νόμων διαφοροτρόπως διαχειριζόμενοι, εἴτε ὡς νομοθέται εἴτε ὡς δικασταὶ εἴτε ὡς ἐκτελεσταί².

1. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει κοινωνικὸν ζῷον (Ἀριστοτ.). Ἐκτὸς τῆς κοινωνίας ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἢ ὡς θεὸς ἢ ὡς θηρίον (Πλούταρχ.).

2. Ὑπὲρ πάντας τούτους ἴσταιται ὡς ἀνάτατος ἀρχων ὁ ἡγεμὼν τοῦ Κράτους (βασιλεὺς, αὐτοκράτωρ, πρόεδρος Δημοκρατίας), ὅστις ἔχει ὑψιστον καὶ ἱερώτατον καθῆκον νὰ ἐπαρτυλῇ ἐπὶ τῆς καθόλου λειτουργίας πάντων τῶν νόμων τοῦ ὅλου πολιτειακοῦ οἰκοδομήματος.

Καὶ οἱ μὲν νομοθέται ὀφείλουσι νὰ νομοθετῶσι νόμους α') **δικαίους**, τ. ἔ. ἀποβλέποντας εἰς τὴν ὀφέλειαν πάντων ὁμοῦ τῶν πολιτῶν καὶ οὐχὶ μιᾶς μόνον τάξεως, ὅπερ ἀντίκειται τῷ σκοπῷ τῆς Πολιτείας, σκοπούσης νὰ προασπίσῃ διὰ τῶν νόμων καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ δικαιώματα πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν πολιτῶν· β') **ἠθικούς**, τ. ἔ. νόμους ἐπιβάλλοντας ἠθικόν τι καὶ οὐχὶ ἀνήθικον, ὅπερ ὡσαύτως ἀντιβαίνει τῷ σκοπῷ τῆς Πολιτείας, σκοπούσης τὴν ὕλικὴν καὶ ἠθικὴν (διὰ τῆς πνευματικῆς) μόρφωσιν τῶν πολιτῶν. Νόμος ἀνήθικος ἐπιβάλλων ἢ ἐπιτρέπων τι ἀντικείμενον τῇ συνειδήσει ἢ καθ' ὄλου τῷ ἠθικῷ νόμῳ δὲν δύναται νὰ εἶναι σεβαστός. Ὁ πολιτικὸς νόμος πρέπει νὰ στηρίζεται πάντοτε εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον, ὅστις εἶναι πάντοτε ἀνώτερος πάντος ἀνθρωπίνου νόμου· γ') **σαφεῖς**, διότι οἱ ἀσαφεῖς νόμοι διαφοροτρόπως ἐρμηνευόμενοι δυνατόν καὶ νὰ ἐφαρμόζονται διαφοροτρόπως ἐπὶ βλάβῃ τῶν πολιτῶν· καὶ δ') **νόμους δριζύοντας ποιῶντας δικαίας**, τ. ἔ. οὐ μόνον φιλανθρωπῶς πάντοτε τιμωρούσας ἀλλὰ καὶ τὴν βελτίωσιν τῶν τιμωρουμένων ἐπιδιωκούσας, πρῶτον μὲν διότι ἡ φιλανθρωπία δὲν πρέπει ἐντελῶς νὰ χωρίζεται τῆς δικαιοσύνης· καὶ δεύτερον διότι σκοπὸς τῆς ποινῆς δὲν εἶναι μόνον ἡ ἱκανοποίησις τῆς δικαιοσύνης ἀλλὰ καὶ ἡ βελτίωσις τῶν τιμωρουμένων, οἵτινες δυνατόν νὰ περιπίπτωσιν εἰς τὸ δι' ὃ τιμωροῦνται ἔγκλημα ἀκουσίως. Διὰ τοῦτο τὴν πρὸς τοὺς τιμωρουμένους (τοὺς ἐν ταῖς φυλακαῖς) φιλανθρωπίαν συνιστᾷ καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ λέγων ὅτι πρέπει νὰ ἐπισκεπτῶμεθα καὶ νὰ παρηγορῶμεν αὐτούς.

Οἱ δὲ δικασταὶ καὶ ἐκτελεσταὶ τῶν νόμων ὀφείλουσι

α') **Νὰ μελετῶσι καὶ νὰ γινώσκωσι** καλῶς τοὺς νόμους καθ' οὓς θὰ κρίνωσι, διότι ἡ ἄγνοια αὐτῶν μυρία κακὰ δύναται νὰ ἐπιφέρῃ.

β') **Νὰ ἐφαρμόζωσι τοὺς νόμους ἀκριβῶς κατὰ τὸ πνεῦμα αὐτῶν** μὴ λαμβάνοντες ὑπ' ὄψει τὰς ἀτομικὰς δοξασίας των.

γ') **Νὰ συμπληρῶσιν ἐν ἀνάγκῃ εὐσυνειδήτως** πάντοτε τοὺς τυχόν ἀσαφεῖς ἢ ἑλλιπεῖς νόμους· καὶ

δ') **Νὰ μὴ μεροληπιῶσιν** ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῶν νόμων.

Οὕτω μόνον ὀφείλουσι πάντες οἱ ἄρχοντες νὰ χειρίζονται τὴν ἀνατεθεισάν αὐτοῖς ἐξουσίαν ἵνα τιμῶς καὶ εὐσυνειδήτως ἄρχωσι κατὰ τὸν ὄν ἔδωκαν ὄρκον.

1. Ἡ ἄκρα δικαιοσύνη καταντᾷ ἄκρα ἀδικία (summum jus summa injuria).

3. *Καθήκοντα ἀρχομένων πρὸς ἀρχοντας.* Οἱ ἀρχόμενοι ἢ ἀπλοὶ πολῖται ὀφείλουσι· α') *Νὰ σέβωνται* πάντα μὲν ἀρχοντα ἑξαρέτως δὲ τὸν προϋστάμενον τῆς Πολιτείας (βασιλέα, αὐτοκράτορα, πρόεδρον) ὡς ἱεράν ἐκπροσώπησιν τῆς **Δικαιοσύνης**, ἣν οὗτοι διαχειρίζονται, καὶ τῆς **Πατρίδος**, ἣν διοικοῦσι. Τὸν σεβασμὸν τοῦτον συνιστᾷ ρητῶς καὶ ἡ ἀγ. Γραφή λέγουσα· «Τοὺς βασιλεῖς τιμᾶτε» (Α' Πέτρ. β' 17)· καὶ β') *νὰ ὑπακούωσιν εἰς τοὺς ἀρχοντας*, ὡς ἀντιπροσώπους καὶ ἐκτελεστάς τῶν νόμων. Τοῦτο δὲ πράττουσιν οἱ πολῖται ὅταν ἐκπληρῶσι πάντα τὰ ὑπὸ τῶν νόμων ἐπιβαλλόμενα καθήκοντα, ὧν ἓν εἶναι τὸ νὰ καταβάλλωσι προθύμως τοὺς φόρους, δι' ὧν πληροῦνται αἱ κοιναὶ τῆς Πολιτείας ἀνάγκαι καὶ περὶ ὧν ἡ ἀγία Γραφή λέγει· «Ἀπόδοτε πᾶσι τὰς ὀφειλάς, τῷ τὸν φόρον τὸν φόρον, τῷ τὸ τέλος τὸ τέλος, τῷ τὸν φόβον τὸν φόβον, τῷ τὴν τιμὴν τὴν τιμὴν».¹ Οἱ τὴν πληρωμὴν τῶν φόρων καθυστεροῦντες ἢ ὅλως ἀποφεύγοντες πολλαχῶς ἐγκληματοῦσι καὶ βαρέως ἀμαρτάνουσι, διότι πολλοὺς ὁμοῦ βλάπτουσιν. Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ὑπάγονται καὶ οἱ **λαθρόμποροι** ἢ οἱ ὀπωσδήποτε ἄλλως καταδολιευόμενοι τὰ τῆς Πολιτείας συμφέροντα, οὓς διὰ τοῦτο ἡ Πολιτεία ἀμειλίχως τιμωρεῖ. Μόνον δὲ τότε ἐπιτρέπεται ἡ πρὸς τοὺς ἀρχοντας ἀπειθεια ὅταν οὗτοι τυχὸν διατάξωσι τι παρὰ τὸν νόμον καὶ ὅλως ἀνθαιρέτως, διότι ὁ νόμος εἶναι πάντοτε ἀνώτερος τῶν ἀρχόντων, ἢ ὅταν τυχὸν διατάξωσι τι ἐν ὀνόματι νόμων ἀδίκων ἢ ἀνηθικῶν, ἀντικειμένων εἰς τὸ αἰώνιον φυσικὸν δίκαιον, διότι ὑπὲρ πάντας τοὺς ἀτελεῖς ἀνθρωπίνους νόμους ἴσταιται ὁ τέλειος ἠθικὸς νόμος. Τότε οἱ πολῖται δύνανται νὰ ἀκολουθήσωσι τὸ τῆς ἀγ. Γραφῆς «Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις» (Πράξ. ε' 29).

4. *Καθήκοντα ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων πρὸς τὴν Πολιτείαν.* Κοινὸν δὲ μέγιστον καὶ ἱερώτατον καθήκον οἱ τε ἀρχοντες καὶ οἱ ἀρχόμενοι ὁμοῦ ἔχουσι τὴν πρὸς τὴν Πολιτείαν ἢ Πατρίδα ἀγάπην, ἥτοι τὴν **φιλοπατριαν**. Κατ' αὐτὴν πάντες ἀδιακρίτως οἱ πολῖται ὀφείλουσι α') *Νὰ ἀποφεύγωσι πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ βλάβῃ τὸ κοινὸν τῆς Πολιτείας συμφέρον* (τὴν ἐλευθερίαν, τιμὴν, πρόοδον κλπ. τῆς Πατρίδος), ὑπ' ὅψει ἔχοντες ὅτι ἐν τῷ κοινῷ συμφέροντι ὑπάρχει καὶ τὸ

1. Ρωμ. ιγ' 7· πρβλ. καὶ Ματθ. κβ' 21 «Ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ», ὅπερ καὶ εἰς τὸν σεβασμὸν καὶ ζεῖς τὴν ὑπακοὴν πρὸς τοὺς ἀρχοντας δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ.

ἀτομικόν, τοῦναντίον δὲ ὅταν τὰ κοινὰ βαίνωσι κακῶς τότε πάσχουσι καὶ τὰ ἰδιαιτέρα ἐκάστου πολίτου συμφέροντα· ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν ἐπιχειρούντων τοιοῦτόν τι ὀφείλουσι πάντες νὰ ἀγωνίζωνται προθύμως καὶ μετὰ πάσης θυσίας καὶ β') **Νὰ συντελῶσι κατὰ τὸ δυνατόν εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς Πατρίδος**, πράττοντες προθύμως καὶ μετ' αὐταπαρνήσεως πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ὑψώσῃ τὴν δόξαν, τὴν δύναμιν καὶ τὴν εὐημερίαν αὐτῆς. Τοιαύτη φιλοπατρία ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου στηριζομένη σώζει, δοξάζει καὶ κρατύνει τὰ Κράτη ὡς διδάσκει ἡ Ἱστορία. Μόνον δὲ ὅσα Κράτη ἐστήριξαν τὴν φιλοπατριάν αὐτῶν εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον ἔσχον τοιαύτην φιλοπατριάν. Τοιαύτη ἦτο καὶ ἡ φιλοπατρία ἣτις ἐμεγάλυνε καὶ ἐδόξασε καὶ τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα. Τὰ τοιαῦτα Κράτη θαυμάζει ἡ ἀνθρωπότης σύμπασα. Τοῦναντίον, ἡ **ἀφιλοπατρία**, τ. ἔ. ἡ ἰδιοτέλεια (ἡ ἐπικράτησις τοῦ ἀτομικοῦ μόνον συμφέροντος) καὶ ἡ ἀδιαφορία πρὸς τὴν Πατρίδα ἐπήνεγκον πανταχοῦ καὶ πάντοτε τὸν ἐξευτελισμὸν καὶ τὴν παρακμὴν τῶν Κρατῶν. Διὰ τοῦτο τὰ πρὸς τὴν Πολιτείαν ἢ Πατρίδα καθήκοντα εἶναι τὰ ὑψηλότερα καὶ ἱερώτερα καὶ οἱ προδόται τῆς Πατρίδος ἐθεωρήθησαν ἀείποτε οἱ μέγιστοι καὶ ὅλως ἀσυγχώρητοι κακοῦργοι.¹ Ὄφείλει μὲν ὁ χριστιανὸς ἀγάπην πρὸς πάντα ἄνθρωπον ἀλλὰ κατὰ πρῶτον λόγον ὀφείλει τοιαύτην πρὸς τοὺς ἀποτελοῦντας τὴν Πολιτείαν ἐν ἧ αὐτὸς ἀνήκει, τ. ἔ. τὴν Πατρίδα του.

§ 29. Καθήκοντα πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν.

Ὁ ἔμφυτος τῷ ἀνθρώπῳ ἠθικὸς νόμος, τὰ εὐγενέστερα τοῦ ἀνθρώπου αἰσθήματα καὶ τὸ φύσει κοινωνικὸν αὐτοῦ ἐπέβαλον εἰς αὐτὸν νὰ ἐπιδιώξῃ πλὴν τῆς οἰκογενειακῆς καὶ πολιτειακῆς συνενώσεως καὶ ἄλλο τι εἶδος, τὴν θρησκευτικὴν συνένωσιν, τὴν ἀφορῶσαν τὸν ἁγιασμὸν αὐτοῦ καὶ τὴν μετὰ τοῦ θεοῦ ἔνωσιν. Εἰς τὴν συνένωσιν ταύτην τῶν ἀνθρώπων στηρίζεται ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία, ἣς ὡσαύτως μέλος ἀποτελεῖ ὁ ἄνθρωπος. Εἶναι δὲ χριστιανικὴ Ἐκκλησία ἡ **ἐνωσις τῶν πιστευόντων εἰς τὸν Χριστὸν καὶ ἀναγνωρίζόντων αὐτὸν ὡς σωτήρᾶ των καὶ ἀρχηγὸν τῆς θρησκείας των, ἡ σκοποῦσα τὸν ἁγιασμὸν καὶ τὴν σωτηρίαν αὐτῶν κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ**. Καὶ ἡ Ἐκκλησία, ὅπως καὶ ἡ Οἰκογένεια καὶ ἡ Πολιτεία, εἶναι τρόπον τινὰ νοερά τις Κοινωνία τῶν πιστῶν.

1. Πολλοὶ μὲν τὴν προδοσίαν ἠγάπησαν τὸν δὲ προδότην οὐδεὶς.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ σκοπὸς αὐτῆς εἶναι ὑψηλὸς καὶ μέγας ἔχει καὶ αὕτη, ὅπως καὶ ἡ Πολιτεία, ἰδίαν διοργάνωσιν καὶ ἰδίους ἄρχοντας: τοὺς καλουμένους *κληρικοὺς ἢ λειτουργοὺς τῆς Ἐκκλησίας*, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς λοιποὺς χριστιανοὺς, οἵτινες καλοῦνται *πιστοὶ ἢ λαϊκοί*. Καὶ τῆς Ἐκκλησίας τὰ μέλη (κληρικοὶ καὶ λαϊκοί) ἔχουσιν ἰδιαίτερά τινα καθήκοντα εἴτε πρὸς ἄλληλα εἴτε πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν. Εἶναι δὲ τὰ ἐκ τῆς Ἐκκλησίας γεννώμενα ταῦτα καθήκοντα τῶν Χριστιανῶν τὰ ἑξῆς.

2. *Καθήκοντα κληρικῶν*. Οἱ κληρικοὶ ὡς ἄρχοντες τῆς Ἐκκλησίας εἶναι πνευματικοὶ πατέρες τοῦ λαοῦ. Διὰ τοῦτο πρὸς μὲν τὴν Ἐκκλησίαν ὀφείλουσι προθύμως καὶ εὐσυνειδήτως νὰ ἐκπληρῶσι πάσας αὐτῶν τὰς ὑποχρεώσεις ὡς πιστοὶ στρατιῶται, ἤτοι νὰ *τελῶσιν* εὐλαβῶς τὰς ὀρισμένας τελετὰς τῆς λατρείας (§ 20) καὶ νὰ διοικῶσι τὴν Ἐκκλησίαν κοσμίως καὶ κατὰ τοὺς κανόνας αὐτῆς, πρὸς δὲ τὸν λαὸν ὀφείλουσι νὰ προσφέρωσιν ὀρόκως καὶ διηνεκῶς α') *τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν*. Τὸ πρῶτιστον ἔργον τοῦ κληρικοῦ εἶναι κυρίως νὰ διδάσκη τὸν λαόν. Διὰ τοῦτο ἡ ἁγ. Γραφή θέλει αὐτὸν οὐ μόνον ἀπλῶς διδακτικὸν (Α' Τιμ. γ' 3) ἀλλὰ καὶ ἰσχυρὸν καὶ ἱκανὸν ρήτορα, ὥστε καὶ ἀντοχὴν νὰ ἔχη ἐν τῷ λόγῳ καὶ προσελκυστικὴν καὶ πιστικὴν πρὸς τοὺς ἀντιλέγοντας καὶ ἀντιφρονοῦντας δύναμιν (Τίτ. α' 9). Ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ὀφείλει νὰ εἶναι κάτοχος τῆς ἀναγκαίας παιδείας καὶ νὰ καλλιεργῇ αὐτὴν διὰ διηνεκοῦς μελέτης καὶ ἀσκήσεως, ἄλλως ἀδύνατον νὰ κηρύξη ἐπωφελῶς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ διδακτικὴν μόρφωσιν τῶν κληρικῶν καὶ αὐτὴ ἡ Ἐκκλησία φροντίζει καὶ ἡ Πολιτεία μεριμνᾷ ὡς ἔχουσα καὶ αὕτη καθήκον διὰ τὴν Ἐκκλησίαν, διότι εἰσαυτὴν εἶναι ἀνατεθειμένη ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ μόρφωσις τῶν πολιτῶν β') *τὸ καλὸν παράδειγμα αὐτῶν*. Ἄν ἡ δύναμις τοῦ παραδείγματος εἶναι ἀναμφισβητήτως μεγάλη (§ 14, 3 δ'), προκειμένου

1. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἰδιὸν τι πνευματικὸν Κράτος ἐν Κράτει καὶ ὑποτάσσεται μὲν τῇ Πολιτείᾳ ὁρατῶς ἐκλαμβάνομένη ἀλλ' ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτῆς πνευματικῷ κύκλῳ, ἤτοι ἡ ἄορατος Ἐκκλησία, εἶναι ἀνωτέρα πάσης ἐξουσίας ὡς ὑπερκόσμιος· διὸ ταύτην σέβονται καὶ πρέπει νὰ σέβονται καὶ νὰ τιμῶσι πάντες ἀνεξαιρέτως. Ἡ διαφορὰ τῆς πολιτειακῆς ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοργανώσεως ἔγκειται κυρίως εἰς τὸ ὅτι ἡ μὲν Πολιτεία σκοποῦσα νὰ ὑπερασπίξῃ τὰ δικαιώματα τῶν πολιτῶν καὶ νὰ κωλύῃ πᾶσαν βλάβην αὐτῶν δικαιούται νὰ μεταχειρίζεται καὶ τὴν βίαν, ἡ δὲ Ἐκκλησία, τοῦναντίον, σκοποῦσα νὰ διδάσκη, νὰ φωτίξῃ καὶ νὰ σώξῃ τοὺς ἀνθρώπους οὔτε δύναται οὔτε δικαιούται νὰ μεταχειρισθῇ τὴν βίαν, ἀλλ' ὡς μόνον ὄπλον ἔχει τὸν λόγον καὶ τὴν πειθῶν.

περὶ κληρικῶν εἶναι μεγίστη. Ὁ κληρικός ὀφείλει νὰ παρέχη ὅλον τὸν βίον αὐτοῦ **τύπον καὶ ὑπογραμμὸν εὐσεβείας καὶ ἠθικῆς**, διότι εἶναι οἰονεὶ ὁ λύχνος τῆς Ἐκκλησίας ὁ φωτίζων πάντας τοὺς χριστιανούς. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἁγ. Γραφή θέλει ἀνεγκλιτον καὶ ἀνεπλήπτον, νηφάλιον, σώφρονα, κόσμιον, μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην καὶ αἰσχροκερδῆ, ἄμυχον καὶ ἀφιλάργυρον καὶ μαρτυρίαν καλὴν ἀπὸ τῶν ἔξωθεν ἔχοντα (Α' Τιμ. γ' 1-8) ἐν γένει δὲ τύπον τῶν πιστῶν (χριστιανῶν), ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, ἐν ἀγάπῃ, ἐν πνεύματι, ἐν πίστει, ἐν ἀγνείᾳ (Α' Τιμ. δ' 12). Ἄν μὴ εἶναι τοιοῦτος ὁ κληρικός, ἡ διδασκαλία αὐτοῦ ὅσον καὶ ἂν εἶναι καλὴ οὐδεμίαν δύναμιν θὰ ἔχη. Διὰ τοῦτο εἶναι προτιμότερος ὁ ἁμαθέστερος μὲν ἀλλὰ χρηστότερος κληρικός ἢ ὁ σοφὸς ἀλλὰ φαῦλος, διότι ἡ φαυλότης καθιστᾷ αὐτὸν ὅλως ἄχρηστον.

3. **Καθήκοντα λαϊκῶν.** Οἱ λαϊκοί, ὡς πνευματικὰ τέκνα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν λειτουργῶν αὐτῆς, ὀφείλουσι α') **Νὰ σέβωνται** τοὺς κανόνας καὶ τὰς διατάξεις τῆς Ἐκκλησίας, διότι ἄλλως ἀπειλεῖται αὐτὴ ἢ ὑπαρξίς καὶ συντήρησις καὶ προαγωγή αὐτῆς· β') **Νὰ ἀκροῶνται προθύμως** τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελίου καὶ νὰ μετέχωσιν εὐλαβῶς τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν· καὶ γ') **Νὰ τιμῶσι καὶ νὰ σέβωνται** τοὺς λειτουργοὺς τῆς Ἐκκλησίας καὶ διὰ τὴν ἱερότητα τοῦ προσορισμοῦ αὐτῶν καὶ διὰ τὰς ὑπὲρ αὐτῶν εὐχὰς τῶν, κατὰ τὴν ἁγ. Γραφὴν λέγουσαν «Πείθεσθε τοῖς ἡγουμένοις ὑμῶν καὶ ὑπέικετε· αὐτοὶ γὰρ ἀγρουπνοῦσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν ὡς λόγον ἀποδώσονται» (Ἐβρ. ιγ'. 17)

4. **Κοινὰ κληρικῶν καὶ λαϊκῶν καθήκοντα.** Πάντα ἀδιακρίτως τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας ὀφείλουσι α') **Πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν** εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Διὸ δικαίως ἢ ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀποστασία ἐθεωρήθη πάντοτε ἔγκλημα κατ' αὐτῆς καὶ δειγμα μεγάλης ἀγνωμοσύνης πρὸς τὴν πνευματικῶς καὶ ἠθικῶς ἐκθρέψασαν τὸν ἀποστατήσαντα· β') **Ζῆλον ὑπὲρ τῆς δόξης καὶ τῆς ἐξαπλώσεως τῆς Ἐκκλησίας** μετ' αὐταπαρνήσεως καὶ μάλιστα ὅταν αὐτὴ κινδυνεύῃ· καὶ γ') **Μέριμναν πρὸς βελτίωσιν** τῆς καταστάσεως τῆς Ἐκκλησίας ὅπως ταχύτερον αὐτὴ ἐπιτύχῃ τοῦ ὑψηλοῦ αὐτῆς σκοποῦ. Διὸ προθύμως πάντες οἱ χριστιανοὶ πρέπει νὰ ἐργάζωνται καὶ νὰ δαπανῶσιν ὑπὲρ τῶν ἀναγκῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ δὴ περὶ ἰδρύσεως καὶ διατηρήσεως ναῶν καὶ περὶ ἐκπαιδεύσεως καὶ ἀξιοπρεποῦς συντηρήσεως τοῦ κλήρου.

Ὅταν τὰ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ταῦτα καθήκοντα τῶν τε κληρικῶν

καὶ λαϊκῶν ἐπιμελῶς ἐκπληρῶνται, καὶ ἡ Ἐκκλησία λαμπρύνεται καὶ δοξάζεται καὶ ἡ Κοινωνία καὶ ἡ Πολιτεία ἠθικοποιοῦνται καὶ εὐημεροῦσιν.

§ 30. Πρακτικὰ παραγγέλματα.

Τοιαῦτα εἶναι τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα, τὰ σπουδαιότερα πάντων τῶν καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου. Ταῦτα δύνανται νὰ συνοψισθῶσιν εἰς τὰ ἑξῆς δέκα πρακτικὰ παραγγέλματα.

1 Ἀγάπα εἰλικρινῶς τὸν πλησίον σου.

2 Σέβου τὰ ἀγαθὰ τοῦ πλησίον σου (ζωὴν, τιμὴν, περιουσίαν).

3 Εὐεργέτει τοὺς δεομένους λόγῳ καὶ ἔργῳ.

4 Φέρου πρὸς πάντας εὐαρέστως καὶ ἀδόλως ἀποφεύγων τὴν τραχύτητα, τὴν περιφρόνησιν, τὸ δηκτικόν.

5 Παρατήρει μᾶλλον τὴν ἀρετὴν καὶ τὰ προτερήματα ἢ τὴν κακίαν καὶ τὰ ἐλαττώματα τῶν ἄλλων.

6 Νόμιζε πάντα ἄνθρωπον χρηστὸν καὶ τίμιον μέχρι τῆς ἀποδείξεως τοῦ ἐναντίου.

7 Φεῦγε τὴν ὑποψίαν τὴν ἐν σοὶ ἀλόγως διεγειρομένην ἢ παρ' ἄλλων σοὶ ἐμπνεομένην.

8 Πρόσεχε εἰς τὰς περὶ τοῦ πλησίον σου κατεσπευσμένας κρίσεις τῶν ἄλλων.

9 Μὴ κρίνει πάντοτε ὅλον τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου ἐκ μιᾶς καὶ μόνης πράξεώς του.

10 Κρίνει πάντοτε τοὺς ἄλλους ἐκ τῶν ἔργων μᾶλλον ἢ ἐκ τῶν λόγων μόνον.

Τούτων τηρουμένων ἐκλείπει πᾶν κακὸν καὶ βασιλεύει ἡ εὐεργεσία, ἡ χαρὰ καὶ ἡ εὐδαιμονία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΠΡΟΣ ΕΑΥΤΟΝ

Ἐκτὸς τῶν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον καθηκόντων αὐτοῦ ὁ ἄνθρωπος ἔχει καὶ πρὸς ἑαυτὸν καθήκοντα, οἷον νὰ ἀγαπᾷ ἑαυτόν, νὰ φροντίζει περὶ τῆς ζωῆς του, περὶ τῆς σωματικῆς καὶ πνευματικῆς ἀναπτύξεώς του, περὶ ἀποκτήσεως καὶ διατηρήσεως τῆς περιουσίας του καὶ περὶ τῆς ὑπολήψεώς του.

§ 31 Ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη.

1. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ἡμῶν συμπληροῦται διὰ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον, εἰ δὲ καὶ διὰ τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, οἷτινες ὡσαύ-

τως φέρομεν ἐν ἡμῖν τὴν εἰκόνα αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Ὅθεν ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς μετὰ τοῦ πλησίον, μεθ' οὗ εἴμεθα ἀδελφοὶ καὶ ἀποτελοῦμεν οἶονεὶ τὴν οἰκογένειαν τοῦ Θεοῦ. Διὸ καὶ ἡ ἁγ. Γραφή λέγουσα «Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν» ὑπονοεῖ ὡς ἀναγκαίως προϋπάρχουσαν καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπην, ἣν καὶ θεωρεῖ ὡς μέτρον τῆς πρὸς τοὺς ἄλλους ἀγάπης ἡμῶν.

2. Κατὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπην ταύτην ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν ὅ,τι ἐν ἡμῖν εἶναι ἄξιον ἀγάπης καὶ ἀναλόγως τῆς ἀξίας αὐτοῦ, οἶον νὰ ἀγαπῶμεν τὸ πνεῦμα μᾶλλον ἢ τὸ σῶμα, τὴν ὑπόληψιν μᾶλλον ἢ τὴν ἀπόλαυσιν, καὶ ἐν γένει τὴν συνετὴν ζωὴν, καὶ νὰ ἐκτιμῶμεν μὲν τὰ προτερήματα ἡμῶν, νὰ μὴ ὑπερτιμῶμεν ὁμως αὐτά, ἀμα δὲ νὰ ἀνομολογῶμεν καὶ τὰς ἐλλείψεις ἡμῶν. Ὅθεν ὀφείλομεν νὰ εἴμεθα *μετριοφρονες καὶ οὐχὶ ὑπερηφανοί*, διότι ἡ ὑπερηφάνεια ἀποδεικνύουσα ἔλλειψιν τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπης εἶναι κακία, ἐν ᾧ τοῦταντίον ἡ μετριοφροσύνη ἀποδεικνύουσα λογικὴν καὶ συνετὴν ἀγάπην πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς εἶναι μεγάλη ἀρετὴ. Ἀνάγκη ὁμως νὰ προσέχωμεν νὰ μὴ μεταβάλλεται ἡ μετριοφροσύνη ἡμῶν εἰς ἐξευτελισμὸν, διότι ὁ ἐξευτελιζῶν ἑαυτὸν διὰ ποταπῶν μέσων κολακείας, ταπεινώσεως ὑπὲρ τὸ μέτρον, ἐπαιτείας, δακρύων, ἀποβάλλων τὴν ἀξιοπρέπειάν του, δὲν ἀγαπᾷ ἑαυτὸν λογικῶς· ὁ τοιοῦτος δὲν εἶναι μετριοφρων ἀλλ' *εὐτελής*.

Ὡσαύτως ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη δὲν πρέπει νὰ προσκρούη εἰς τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα ἡμῶν ἢ νὰ προσβάλλῃ τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων, διότι τότε καταντᾷ *φιλαυτία*, ἥτοι ὑπέρμετρος καὶ ἄδικος ἀγάπη πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, ἥτις εἶναι ἀρχὴ ὀλεθρίας (§ 13, 4) ἅτε καὶ εἰς τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην προσκρούουσα. Ὅθεν *ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν ἡμᾶς αὐτοὺς λογικῶς καὶ δικαίως*

32. Διατήρησις τῆς ζωῆς ἡμῶν.

1. Ἐκ τοῦ γενικοῦ καθήκοντος τῆς ἀγάπης πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἐκπηγάζει ἀναγκαίως τὸ καθήκον τοῦ νὰ *σεβώμεθα καὶ νὰ διατηρῶμεν τὴν ζωὴν ἡμῶν*, ὡς τὸ πολυτιμώτατον ἡμῶν ἀγαθόν, ὡς τὸ ἀγιώτερον τοῦ Θεοῦ δῶρον, ὡς τὴν ἱερὰν παρακαταθήκην τοῦ Θεοῦ τὴν αὐτῷ καὶ μόνον ἀνήκουσαν, ἡμῖν δὲ ἐμπιστευθεῖσαν. Τοῦτο δὲ πράττομεν ἐὰν ἀποφεύγωμεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ βλάψῃ αὐτήν, ἐπιδιώκωμεν δὲ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν διατήρησιν αὐτῆς.

Τὸ σπουδαῖον τοῦτο καθήκον ἐπιβάλλει ἡμῖν ὁ ἠθικὸς νόμος δι' ὃν λόγον ἐπιβάλλει καὶ τὸ καθήκον τοῦ σέβεσθαι τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον (§ 23), διότι δηλ. ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα καὶ τὴν ἐν ἡμῖν ὑπάρχουσαν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἐν ἡμῖν ἀνθρωπίνην ἀξίαν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀγ. Γραφή ἀπαγορεύουσα ἡμῖν διὰ τῆς ἐντολῆς «Οὐ φονεύσεις» τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ζωῆς τῶν πλησίων ἀπαγορεύει ἡμῖν ἐν ταύτῳ καὶ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ἰδίας ἡμῶν ζωῆς. Ὅθεν ὅπως ὀφείλομεν νὰ μὴ ἀφαιρέσωμεν τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων οὕτως *ὀφείλομεν νὰ διατηρῶμεν παντὶ τρόπῳ καὶ τὴν ἰδίαν ἡμῶν ζωὴν.*

2. *Τὰ ἐναντία τῷ καθήκοντι τούτῳ.* Παραβαίνουσι τὸ καθήκον τοῦτο Α') ὅσοι εἴτε ἀπὸ σκοποῦ εἴτε ἐξ ἀμελείας εἴτε δι' οἰονδήποτε ἄλλον λόγον *παραμελοῦσι τὴν ζωὴν αὐτῶν* καὶ δὲν λαμβάνουσι τὰ ἀπαιτούμενα προφυλακτικὰ μέτρα ὑπὲρ αὐτῆς καὶ ἐν γνώσει βεβαίον κινδύνου· Β') ὅσοι *αὐτοκτονοῦσιν* εἶναι δὲ *αὐτοκτονία* ἢ ἐξ ἀελπισίας καὶ ἀηδίας τοῦ βίου αὐτοπροαίρετος κατάλυσις τῆς ἰδίας ἡμῶν ζωῆς ὅπως ἀπλλαγῶμεν τῶν βαρῶν καὶ ὑποχρεώσεων ἡμῶν. Ἡ αὐτοκτονία εἶναι ἐκ τῶν ἀσεβεστέρων ἐγκλημάτων καὶ ὅλως ἐναντίον τῷ ἠθικῷ νόμῳ, διότι ὁ αὐτοκτονῶν δεικνύει ἀσέβειαν καὶ ἀχαριστίαν πρὸς τὸν Θεόν, παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ ὁποίου ἀφαιρεῖ τὸ μέγιστον ἀγαθὸν ἐξ ὅσων οὗτος ἔδωκε τῷ ἀνθρώπῳ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ Κοινωνία βδελύσσεται τὴν αὐτοκτονίαν καὶ ἡ Πολιτεία ἀπαγορεύει καὶ ἡ Ἐκκλησία ἀποστρέφεται αὐτὴν ἀποστεροῦσα τοὺς αὐτοκτονοῦντας πάσης ἐπιμηδείου εὐχῆς. Ἄγουσι δὲ εἰς τὸ ἀποτρόπαιον τοῦτο ἔγκλημα α') ὁ *ἀκόλαστος καὶ ἄσωτος βίος* ὁ ὀδηγῶν τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν ἐκνευρισμὸν, τὴν ἐνδειαν καὶ τὴν ἀελπισίαν, ἐξ ὧν προέρχεται ἡ τύψις τῆς συνειδήσεως καὶ ἡ ἀηδία τοῦ βίου· ἀπὸ πάντων τούτων σφύζουσι τὸν ἄνθρωπον ἡ σφραροσύνη, ἡ ἐγκράτεια καὶ ὁ ἐνάρετος ἐν γένει βίος, β') *τὰ ἀχαλίνωτα πάθη* ὡς καὶ τὰ ἐκ τούτων προερχόμενα πολλάκις σωματικὰ τοιαῦτα, ἀφ' ὧν ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει πάντοτε ἐπιμελῶς νὰ προφυλάσσεται, γ') ἡ *ἀσέβεια* καὶ ἡ ἐκ ταύτης ἐπερχομένη ἐν τοῖς δυστυχήμασι δειλία καὶ ἀελπισία· διὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ εἶναι ὅσον τὸ δυνατόν εὐσεβέστερος ἵνα δύναται νὰ εἶναι γενναίοψυχος ἐν τοῖς δυστυχήμασι, δεχόμενος καὶ ὑπομένων ἀγογγύστως πᾶν δυστύχημα ὡς πατρικὴν τιμωρίαν ἢ δοκιμασίαν καὶ μὴ ἀπελπίζομενος (§ 17, 3 γ').

Ἡ ἐκ τοῦ ἐγκλήματος τῆς αὐτοκτονίας εὐθύνη μετριάζεται μόνον

ὅταν αὕτη γίνεται ἕνεκα διανοητικῆς διαταραξέως τοῦ αὐτοκτονοῦντος δυναμένου τότε νὰ κριθῆ ἔπιεικῶς πως.

3. Περιστάσεις αὐτοθυσίας. Ἄλλ' ἂν ἡ μὴ προφύλαξις τῆς ζωῆς ἡμῶν εἶναι ἔγκλημα καὶ ἀπαγορεύεται, ὑπάρχουσιν ὅμως περιστάσεις τινὲς καθ' ἃς ὀφείλομεν νὰ ἐκθέσωμεν εἰς βέβαιον κίνδυνον τὴν ζωὴν ἡμῶν ὅταν ἄλλα ἀγαθὰ ἱερώτερα τῆς ζωῆς ἐπιβάλλωσι τὴν αὐτοθυσίαν ταύτην· τοιαῦται περιστάσεις εἶναι α') Ὅταν κινδυνεύῃ ἡ ἀρετὴ ἡμῶν, ὅταν λ. χ. βιαζώμεθα δι' ἀπειλῆς τῆς ζωῆς μας νὰ πράξωμεν ἀθέμιτόν τινα πράξιν ὄλως ἀντικειμένην τῷ ἠθικῷ νόμῳ (λ. χ. νὰ ψευδορκήσωμεν) ὀφείλομεν νὰ προτιμήσωμεν ὑπερασπιζόμενοι τὴν ἀρετὴν ἡμῶν νὰ διακινδυνεύσωμεν καὶ τὴν ζωὴν μας, ἥτις ἀνευ ἀρετῆς οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν. Οὕτως ἀπέθανον πολλοὶ μὴ θελήσαντες νὰ ἀρνηθῶσι τὰς ἀρετὰς αὐτῶν. β') Ὅταν κινδυνεύῃ ἡ ζωὴ, ἡ τιμὴ ἢ ἡ ἀρετὴ ἄλλων, ἰδίως δὲ τῶν οἰκείων, διότι τοῦτο ἀπαιτεῖ ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, ἣς πρέπει πάντοτε νὰ ἐμφορῆται ὁ ἀληθὴς χριστιανός. Ἡ τοιαύτη ἀγάπη εἶναι ἡ εὐγενεστέρα καὶ τελειότερα. Περὶ αὐτῆς ὁ Σωτὴρ (Ἰωάν. ιε' 13) λέγει· «Μεῖζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῆ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ» καὶ γ') Ὅταν κινδυνεύῃ ἡ Πατρις ἢ ἡ Πίστις καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπερασπίσωμεν αὐτὰς διὰ τῆς θυσίας τῆς ζωῆς ἡμῶν. Τὸ καθῆκον τοῦτο εἶναι τὸ ὕψιστον παντὸς ἀνθρώπου, διότι ἡ Πίστις καὶ ἡ Πατρις εἶναι τὰ πολυτιμότερα τοῦ ἀνθρώπου κτήματα. Διὰ τοῦτο τὸ ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος ἀποθνήσκειν οὐ μόνον παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἀλλὰ καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς πεπολιτισμένοις λαοῖς ἐθεωρήθη ὁ ἐνδοξότατος θάνατος. Αἰωνία δὲ πάντοτε εἶναι ἡ μνήμη τῶν ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος ἀγωνιζομένων καὶ ἀποθνησκόντων. Μόνον εἰς τὰς ἔξαιρετικὰς ταύτας περιστάσεις ἐπιτρέπεται ἡ αὐτοθυσία· εἰς πᾶσαν δ' ἄλλην περιστασίαν εἶναι ἔγκλημα καὶ ἀπαγορεύεται.

§ 33. Ἀνάπτυξις καὶ διατήρησις τοῦ σώματος ἡμῶν.

1. Ἐπειδὴ τὸ σῶμα εἶναι τὸ ὄργανον καὶ κατοικητήριον τῆς ψυχῆς, ἥτοι τῆς ζωῆς ἡμῶν, διὰ τοῦτο πρὸς διατήρησιν τῆς ζωῆς

1. Ὁ ἄνθρωπος συνίσταται ἐκ δύο οὐσιωδῶς διαφόρων μερῶν, τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος. Ἐφ' ὅσον τὸ πνεῦμα εἶναι ἠνωμένον μετὰ τοῦ σώματος ἀποτελεῖ μετ' αὐτοῦ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου καὶ λέγεται τότε συνήθως ψυχὴ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ σῶμα. Διὰ τοῦτο ψυχὴ καὶ ζωὴ κατανῶσι συνώνυμα (Ματθ. ις' 25 καὶ Ἰωάν. ιε' 13).

φείλομεν νὰ διατηρῶμεν ὑγιᾶς καὶ ἀκμαῖον τὸ σῶμα ἡμῶν. Κατορ-
οῦται δὲ ἡ διατήρησις τῆς ὑγείας καὶ ἰσχύος τοῦ σώματος ἡμῶν δι'
ποφυγῆς μὲν παντὸς ὅ,τι δύναται νὰ βλάβῃ αὐτό, δι' ἐπιδιώξεως δὲ
παντὸς ὅ,τι δύναται νὰ ἐνισχύσῃ καὶ νὰ ὠφελήσῃ αὐτό. Καὶ βλάπτουσι
ἐν τῷ σῶμα ἡ **μαλθακότης**, ἣτις ἐξασθενίζει αὐτό, τὰ **σοφοδρὰ ψυ-
χικὰ πάθη**, ἅτινα διαταράττουσι τὸν σωματικὸν ὀργανισμόν, ἡ **ἀκο-
ασία**, ἡ **πολυφαγία**, ἡ **πολυποσία**, ἡ **ἀκαθαρσία**, ἡ **λαγνεία**,
ὑπερκόπωσης καὶ πᾶσα ἄλλη κατάχρησις, αἵτινες ἐξαντλοῦσι τὰς
σωματικὰς δυνάμεις, ἔτι δὲ ἡ ἀργία, ἡ ὀκηρία, ἡ στενοχωρία καὶ ἐν-
έγει πᾶσα ὀλιγοψία· ὠφελοῦσι δὲ τὸ σῶμα πᾶσα σωματικὴ ἄσκησις
καὶ μάλιστα ἡ διὰ τῆς γυμναστικῆς, ἡ ἐγκράτεια, ἡ σωφροσύνη, ἡ ὀλι-
γοφαγία, ἡ ὀλιγοποσία, ἡ καθαριότης, ἡ νηφαλιότης, ἡ φιλεργία, ἡ
ἐπιλοπονία, ἡ ἀνάλογος καὶ μεμετρομένη ἐργασία, καὶ ἐν γένει πᾶσα
εὐεργιστοποίησις. Κυρίως ὁμως τὴν ὑγίειαν καὶ εὐεξίαν τοῦ σώματος ἐπι-
τυγχάνομεν διὰ τῆς **γυμναστικῆς**, ἣτις εἶναι διὰ τοῦτο ἐκ τῶν σπου-
δαιότερων πρὸς διατήρησιν τῆς ὑγείας καθηκόντων. Διὰ τῆς γυμνα-
στικῆς τὸ σῶμα ἀσκούμενον ἀδρύνεται καὶ σκληραγωγεῖται, ὥστε νὰ
δύναται νὰ ἀντέξῃ εἰς πᾶσαν ἐργασίαν, ὅσον βαρεῖα καὶ ἄν εἶναι, καὶ
νὰ ὑπομένῃ πάντα κόπον. Ἡ τοιαύτη δὲ εὐεξία καὶ ῥώμη τοῦ σώμα-
τος εἶναι ἀναγκαῖα οὐ μόνον εἰς τοὺς ἄνδρας, διότι ἐκτελοῦσι πολλὰς
ἐνεκα τοῦ ἐπαγγέλματος αὐτῶν βαρεῖας καὶ ἐπιμόχθους ἐργασίας
ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς γυναῖκας, διότι καὶ αὐταὶ ἔχουσιν ἀνάγκην ῥωμα-
ίου σώματος καὶ ἵνα ἀντέχωσιν εἰς τοὺς κόπους τῶν οἰκιακῶν κα-
θηκόντων αὐτῶν καὶ ἵνα τίκτωσι ῥωμαλέα καὶ εὐρωστα τέκνα, ὅπερ
ἐπιτυγχάνομεν πολλαχῶς σπουδαῖον καθῆκον τῆς μητρὸς. Τέλος ἐὰν παρὰ
ἐνάσας τὰς προφυλάξεις ἡμῶν ταύτας ἤθελε πάθει ἡ ὑγίεια ἡμῶν, ὀφεί-
λομεν νὰ μὴ ἀπελιζώμεθα, ἀλλὰ τῷ Θεῷ πεποιθότες νὰ μεταχειρι-
ζώμεθα ἀόκνως καὶ πάντα τὰ μέσα τῆς ἱατρικῆς ἐπιστήμης πρὸς
ἀνάρρωσιν.

§ 34. Ἀνάπτυξις καὶ διατήρησις τοῦ πνεύματος ἡμῶν.

1. Ἄν ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη ἐπιβάλλει τὴν ἀνάπτυξιν καὶ
διατήρησιν τοῦ σώματος πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς ζωῆς ἡμῶν πολὺ πε-
ρισσότερον ἐπιβάλλει ἀναγκαίως τὴν ἀνάπτυξιν καὶ διατήρησιν τοῦ
πνεύματος ἡμῶν, διότι τὸ πνεῦμα εἶναι τὸ εὐγενέστερον μέρος τοῦ ἀν-
θρώπου, τὸ θείον καὶ αἰώνιον, ἡ εἰκὼν αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ δὲ
τὸ πνεῦμα εἶναι σπουδαιότερον τοῦ σώματος ὀφείλομεν καὶ τὴν ἀνά-

πτυξιν αὐτοῦ νὰ θεωρῶμεν πολὺ σπουδαίαν. Τοῦτο ἐπιβάλλει καὶ ἡ ἀγ. Γραφή λέγουσα «Τί ὠφελεῖται ἄνθρωπος ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντὶ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;» (Ματθ. 15' 26. Πρβλ. καὶ Μαρκ. 9' 36)

Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ πνεύματι διακρίνομεν **νόησιν** (ἐγκέφαλος) καὶ **θέλησιν** (καρδία), ἡ πνευματικὴ ἡμῶν ἀνάπτυξις κατορθοῦται διὰ τὴν ἀναπτύξεως καὶ τῶν δύο τούτων.

2. **Ἀνάπτυξις τῆς νοήσεως.** Ἡ ἀνάπτυξις τῆς νοήσεως (ἡ διανοητικὴ) εἶναι θεωρητικὴ, γίνεται δηλ. δι' ἀσκήσεως τοῦ νοῦ εἰς πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ φωτίσῃ καὶ νὰ δέξῃ αὐτόν. Καταλληλότατον δὲ μέσον ἀσκήσεως καὶ διαφωτίσεως τοῦ νοῦ εἶναι ἡ **παιδεία** καθόλου ἰδίως ὅμως ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ ἐκπαίδευσις ἡμῶν. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν προθύμως νὰ ἐκπαιδευώμεθα καὶ νὰ ἀναπτύσσωμεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς τὴν πρὸς τὴν παιδείαν ἀγάπην, ἥτοι τὴν **φιλομάθειαν**, νὰ ἀποφεύγωμεν δὲ τὴν ἀμάθειαν καὶ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ἀμβλύνη καὶ νὰ βλάβῃ τὸν νοῦν ἡμῶν καὶ νὰ ἐπισκοτίσῃ τὴν διάνοιαν.

3. **Ἀνάπτυξις τῆς θελήσεως.** Μετὰ τῆς μορφώσεως τοῦ νοῦ εἶναι ἀνάγκη νὰ συνδέεται ἀναποσπᾶστος καὶ νὰ συμβαδίζῃ καὶ ἡ ἀνάπτυξις καὶ διάπλασις τῆς θελήσεως (καρδίας) ἡμῶν, διότι νοῦς πεφωτισμένος ἄνευ χρηστῆς καρδίας καὶ θελήσεως εἶναι ἀνωφελής, ἐνίοτε δὲ μάλιστα καὶ ἐπιβλαβής. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς θελήσεως ἡμῶν γίνεται μὲν καὶ διὰ τῆς θεωρητικῆς ἀναπτύξεως τοῦ νοῦ οὕσα ἀποτελέσματα αὐτῆς, ἀλλὰ κυρίως εἶναι πρακτικὴ, τ. ἔ. γίνεται διὰ τῆς ἐπ' αὐτῆς ἐξωτερικῆς ἐπιδράσεως τοῦ **ἀγαθοῦ καὶ καλοῦ**. Καὶ τὸ μὲν ἀγαθόν, ἥτοι πᾶν ὅ,τι συμφωνεῖ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, διαπλάττει τὴν καρδίαν καὶ διαμορφώνει τὴν θέλησιν ἡμῶν ἰδίως κατὰ τὴν παιδικὴν ηλικίαν καὶ δὴ κατὰ τὴν ἀνατροφήν καὶ ἐκπαίδευσιν τῶν παιδῶν, αἵτινες διὰ τοῦτο πρέπει νὰ στηρίζωνται ἐπὶ ὑγιῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν βάσεων καὶ ἐπὶ καλοῦ παραδείγματος· τὸ δὲ καλόν, ἥτοι πᾶν ὅ,τι συμφωνεῖ πρὸς τὸν νόμον τοῦ καλοῦ¹, συμπληροῦν τὴν διάπλασιν τῆς καρδίας καλλύνει καὶ ἀναπτύσσει αὐτὴν καὶ ποδηγετεῖ οὕτως καὶ διαμορφώνει τὴν θέλησιν ἡμῶν. Τότε ἡ διαμόρφωσις τῆς καρδίας

1. **Νόμος τοῦ καλοῦ** εἶναι ἡ ἀρμονικὴ καὶ συμμετρικὴ διαίρεσις τοῦ χρόνου καὶ χώρου, περιλαμβάνει δὲ τὴν καλλιτεχνίαν ἐν γένει, (πλαστικὴν, ζωγραφικὴν, μουσικὴν, ποιήσιν). Εἶναι δὲ τὸ καλὸν συγγενὲς τῷ ἀγαθῷ διότι ἔχει καὶ ἐκεῖνο ἐν ἑαυτῷ, ὅπως καὶ τοῦτο, τὴν τελειότητα.

νεται τελεία, τότε ἡ καρδία πληροῦται αἰσθημάτων εὐγενῶν καὶ γενναίων καὶ ἀναπτύσσεται ἐν αὐτῇ διὰ μὲν τῆς τοῦ ἀγαθοῦ ἐπιδράσεως ἀγάπῃ πρὸς τὸν Θεόν, ὁ ἔρωσ πρὸς τὸ ἀληθές, πρὸς τὸ ἀγαθόν, πρὸς τὴν θεϊαν τελειότητα, διὰ δὲ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ καλοῦ ὁ ἔρωσ πρὸς τὸ καλόν, πρὸς τὴν καλλιτεχνίαν, πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην τελειότητα¹.

Οὕτω διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ καλοῦ διαπλαττομένη ἡ καρδία ἐπιδρᾷ καὶ ἐπὶ τοῦ νοῦ ἡμῶν καὶ οὕτω προάγονται **αἱ πνευματικαὶ τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεις**, δι' ὧν κυρίως οὗτος ἐξευγεῖται καὶ τελειοποιεῖται.

Ἡ ἀνάπτυξις τῶν πνευματικῶν ἡμῶν δυνάμεων (νοῦ καὶ καρδίας) γίνεται ἐκ τῶν σπουδαιότερων καθηκόντων ἡμῶν καὶ ὀφείλομεν πάσῃ προσπάσῃ νὰ ἐπιδιώκωμεν αὐτήν.

§ 5. Ἀπόκτησις καὶ διατήρησις τῆς περιουσίας ἡμῶν.

1. Ἐπειδὴ ἐν ἐκ τῶν σπουδαιότερων μέσων τῆς σωματικῆς καὶ πνευματικῆς ἀναπτύξεως, ἥτοι τῆς ζωῆς ἡμῶν, εἶναι καὶ ἡ περιουσία ἡμῶν, διὰ τοῦτο τὸ γενικὸν καθήκον τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπης ἐπιβάλλει ἡμῖν νὰ **φροντίζωμεν περὶ τῆς περιουσίας ἡμῶν**. Ὅθεν ὀφείλομεν νὰ ἐργαζώμεθα (Β' Θεσσαλ. γ' 12) πρὸς ἀπόκτησιν περιουσίας καὶ νὰ ἀυξάνωμεν καὶ νὰ διατηρῶμεν αὐτήν. Πρὸς τοῦτο ἀνάγκη νὰ γνωρίζωμεν τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας ταύτης καὶ τὰ μέσα τῆς διατηρήσεως τῆς περιουσίας ἵνα μὴ ποτε προσκρούσωμεν εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον.

2. **Ἀπόκτησις περιουσίας.** Πρὸς ἀπόκτησιν καὶ αὐξῆσιν τῆς περιουσίας ἡμῶν ἔχομεν καθήκον νὰ ἐργαζώμεθα διηνεκῶς τὸ καθήκον τοῦτο τῆς ἐργασίας ἐπιβάλλει ἡμῖν ὁ ἠθικὸς νόμος καὶ πρὸς συντήρησιν τῆς ζωῆς ἡμῶν καὶ πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἀργίας, ἥτις μήτηρ οὖσα πάσης κακίας ἄγει τὸν ἀνθρώπον εἰς τὸ ψεῦδος, τὴν κλοπὴν, τὸν φόνον καὶ ἄλλα ἐγκλήματα. Τοῦτο δ' ἐννοεῖ καὶ ἡ ἁγ. Γραφή λέγουσα «Εἰ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι μηδὲ ἐσθιέτω» (Β' Θεσσαλ. γ' 10). Ἄλλ' ἡ ἐργασία αὕτη πρέπει α' νὰ **μὴ εἶναι ἐξευτελιστικὴ**, διότι

1. Τὸ ἐν τῇ φύσει *καλόν* (ἁρμονία, συμμετρία), ἐπειδὴ ἡ φύσις εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπεικονίζει εἰς ἡμᾶς τὴν θεϊαν τελειότητα, εἶναι ἀπαύγασμα τοῦ θείου κάλλους καὶ ὁ ἀγαπῶν τὸ καλὸν ὑφούται διὰ τοῦτο πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐμπνέεται ὑπ' ἀγάπης πρὸς τὴν τελειότητα αὐτήν τοῦ Θεοῦ καὶ πρὸς τὸ θέλημα αὐτοῦ, ἥτοι τὸ ἀγαθόν.

προσक्रούει εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀπην· β') *νὰ μὴ προσκρούη εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον*, διότι σκοπὸς τῆς ζωῆς ἡμῶν, ὑπὲρ ἧς γίνεται ἡ ἐργασία, εἶναι ἡ ἠθικὴ ἡμῶν τελειοποίησις καὶ πᾶν ὅ,τι ἀντιβαίνει τῷ ἠθικῷ νόμῳ πρέπει νὰ εἶναι κρᾶν τῆς ἐργασίας ἡμῶν· ὁ ἀνθρώπος ὀφείλει νὰ εἶναι τίμιος ἐν ἐργασίᾳ του ποριζόμενος τὰ πρὸς τὸ ζῆν μόνον διὰ τοῦ ἰδρωτὸς καὶ διὰ τῆς ἐντίμου ἐργασίας του καὶ γ') *νὰ μὴ εἶναι δυσανάλογος τῶν δυνάμεων ἡμῶν*, ἵνα μὴ καταπονῆ καὶ φθειρῇ τὴν ὑγιεῖαν ἡμῶν ὅπερ εἶναι ἐναντίον τῷ σκοπῷ τῆς ζωῆς ἡμῶν. (Πρβλ. καὶ § 24 σημειώσεων) Μόνον οὕτω πρέπει νὰ ἀποκτᾶται ἡ περιουσία ἵνα εἶναι θεμιτὸν μὲν τὸν διατηρήσεως τῆς ζωῆς ἡμῶν.

3. *Διαχειρίσις τῆς περιουσίας ἡμῶν*. Μείζων προσοχὴ ἀπαιτεῖται ἐν τῇ διαχειρίσει τῆς περιουσίας ἡμῶν, διότι αὕτη παρέχει πολλὰ λάκισ μείζονας δυσκολίας καὶ μείζονας κινδύνους. Ἐν τῇ διαχειρίσει τῆς περιουσίας ἡμῶν ὀφείλομεν πρὸ πάντων νὰ ἀποφεύγωμεν δύο κακά, τὴν *φιλαργυρίαν* καὶ τὴν *ἀσωτείαν*, διότι ταῦτα εἶναι ἀδικήματα καὶ καθ' ἡμῶν αὐτῶν καὶ κατὰ τῶν οἰκείων ἡμῶν· ἀντὶ τούτων τῶν κακῶν ὀφείλομεν νὰ ἀκολουθῶμεν μέσῃν ὁδῶν, τὴν *οἰκονομίαν* ἣτοι νὰ δαπανῶμεν ἐν μέτρῳ καὶ ἀναλόγως τῶν δυνάμεων τῆς κοινωνικῆς ἡμῶν θέσεως· ἐν γένει δὲ ὀφείλομεν νὰ μεταχειριζώμεθα τὴν περιουσίαν ἡμῶν λογικῶς ἀναδεικνυόμενοι πάντοτε ἀνώτεροι τοῦ χροῦματος καὶ οὐχὶ δοῦλοι αὐτοῦ μὴ λησμονοῦντες δὲ καὶ τὰ καθήκοντα τῆς φιλανθρωπίας.

§ 36. *Ἀνάπτυξις καὶ διατήρησις τῆς ὑπολήψεως ἡμῶν.*

1. Μετὰ τὴν ζωὴν πολυτιμότερον ἀγαθὸν εἰς τὸν ἀνθρώπον εἶναι ἡ τιμὴ αὐτοῦ, τ. ἔ. ἡ περιὶ αὐτοῦ ἀγαθὴ τῶν ἄλλων ὑπόληψις· τόσον δ' εἶναι ἡ ἀξία τῆς ὑπολήψεως ὥστε ἕξ αὐτῆς ἐξαρκᾶται πᾶσα ἐνέργεια καὶ πρόοδος ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου· οὐδὲν δυνάμεθα νὰ πράξωμεν ἄνευ ὑπολήψεως. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῖ καὶ ἡ ἀγ. Γραφὴ λέγουσα «Φρόντισον περιὶ ὀνόματος, αὐτὸ γάρ σοι διαμένει (μᾶλλον) ἢ χίλιοι μεγάλοι θησαυροὶ χρυσοῦ» (Σοφ. Σειρ. μα' 12. Πρβλ. καὶ § 25). Ὅθεν *ὀφείλομεν νὰ φροντίζωμεν περιὶ τῆς ὑπολήψεως ἡμῶν ἣτοι νὰ ἔχωμεν φιλοτιμίαν*.

2. Τὴν φιλοτιμίαν δὲ ἔχομεν οὐχὶ ἐπιζητοῦντες τὸν ἔπαινον τῶν

ἄλλων ἄλλ' ἐμπνέοντες αὐτοῖς τοῦτον διὰ τῶν ἀγαθῶν καὶ τιμῶν ἡμῶν πράξεων καὶ τῆς καλῆς συμπεριφορᾶς, οἷον διὰ τῆς εὐσεβείας ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν, διὰ τῆς δικαιοσύνης, τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς εὐγενείας πρὸς τοὺς ἀνθρώπους κλπ. (Ποβλ. § 7. 3 ὑπόσημ.). Ἐὰν δὲ τυχὸν προσβληθῇ ἡ ὑπόληψις ἡμῶν, ὀφείλομεν, εἰ δυνατόν, νὰ διορθώσωμεν τὴν προσβολὴν διὰ τῆς ἀδιαφορίας καὶ τῆς σιωπῆς, ἐν ἀνάγκῃ δὲ νὰ ὑπερασπίσωμεν τὴν ὑπόληψιν ἡμῶν διὰ τῆς νομίμου ὁδοῦ. Ἡ ὑπεράσπισις ὁμοῦς αὕτη πρέπει νὰ γίνῃ μετὰ μετριοπαθείας, δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας.

Μόνον διὰ τῆς μετριοπαθείας καὶ τῆς μετριοφροσύνης δυνάμεθα νὰ ἐπισύρωμεν ὑπὲρ ἡμῶν τὴν ὑπόληψιν τῶν ἄλλων, τοῦναντίον, διὰ τῆς ἀλαζονείας καὶ μεγαλαυχίας καταστρέφομεν αὐτήν. Ἡ ἔλλειψις τῆς μετριοφροσύνης καὶ μετριοπαθείας ἐν τῇ ζητήσει καὶ διατηρήσει τῆς ὑπολήψεως ἡμῶν μεταβάλλει τὴν φιλοτιμίαν εἰς κακὴν καὶ παράλογον φιλοδοξίαν. **Φιλοδοξία** δὲ τοιαύτη εἶναι τὸ νὰ ἀπαιτῶμεν ἐπιβλητικῶς παρὰ τῶν ἄλλων τιμὰς καὶ διακρίσεις· ὁ τοιοῦτος φιλόδοξος ἀποτυγχάνων ἐξοργίζεται κατὰ τοῦ μὴ τιμῶντος αὐτὸν καὶ μισεῖ αὐτόν, ἐὰν δ' ἔχη δύναιμινα δυνατόν νὰ γίνῃ σφόδρα ἐπιβλαβής, διότι καταφεύγει εἰς τὸ ψεῦδος καὶ τὴν συκοφαντίαν, ἀποτυγχάνων δὲ καὶ τούτων πληροῦται μανίας καὶ ἐκδικήσεως. Βδελυρὸν τῶ ὄντι ἦθος καὶ ἀποτρόπαιον ἡ τοιαύτη φιλοδοξία καὶ διὰ τοῦτο πρέπει ν' ἀποφεύγωμεν αὐτήν. Τοιαύτην φιλοδοξίαν ἔχουσιν οἱ ἀλαζόνες καὶ ἐγωῖσταί· τοιαύτην εἶχον καὶ οἱ Φαρισαῖοι, οἵτινες ἐφίλουσαν τὴν πρωτοκλισίαν ἐν τοῖς δεῖπνοις καὶ τὰς πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς (χαριετισμοὺς) ἐν ταῖς ἀγοραῖς καὶ (τὸ) καλεῖσθαι «Ραββί, Ραββί». (Ματθ. κγ' ε).

Ἐπίλογος

Ταῦτα εἶναι τὰ ὑψηλὰ διδάγματα τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς οὔτε ἀδύνατα οὔτε δύσκολα, εὐκολώτατα μάλιστα ὅταν ὑπάρχῃ καλὴ καὶ ἰσχυρὰ θέλησις. Ὁ ἀκολουθῶν αὐτὰ βεβαίως καὶ χριστιανὸς καλὸς ἀποβαίνει καὶ πολίτης ἄριστος καθίσταται ἐπ' ὠφελείᾳ ἑαυτοῦ, τῆς Οἰκογενείας του, τῆς Κοινωνίας, τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πατρίδος. Γένοιτο !

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σελ.

§ 1.	Ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ.....	3
------	--------------------------	---

ΓΕΝΙΚΟΝ ΜΕΡΟΣ

§ 2.	Ὁ ὕψιστος ἠθικὸς νόμος.....	5
§ 3.	Λογικὴ ἀπόδειξις τοῦ ὕψιστου ἠθικοῦ νόμου.....	6
§ 4.	Τὸ ἔμφυτον τοῦ ἠθικοῦ νόμου.....	7
§ 5.	Τρόπος ἐκπληρώσεως τοῦ ἠθικοῦ νόμου.....	9
§ 6.	Τὸ καθήκον.....	9
§ 7.	Τὸ δικαίωμα.....	11
§ 8.	Ἀμοιβαία σχέσις καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων.....	12
§ 9.	Δίκαιον, ἀδίκον, δικαιοσύνη, ἀδικία, ἐπιείκεια, αὐστηρότης.....	13
§ 10.	Ἡ συνείδησις.....	15
§ 11.	Ἡ ἐλευθέρη θέλησις.....	16
§ 12.	Ἡθικὸς καταλογισμὸς.....	18
§ 13.	Ἡ ἀρετὴ.....	20
§ 14.	Ἡ κακία.....	23

Εἰδικὸν μέρος

Κεφάλαιον πρῶτον

Καθήκοντα πρὸς τὸν Θεόν.

§ 15.	Πίστις πρὸς τὸν Θεόν.....	27
§ 16.	Ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν.....	32
§ 17.	Ἐλπίς πρὸς τὸν Θεόν.....	34
§ 18.	Εὐσέβεια καὶ λατρεία.....	36
§ 19.	Προσευχὴ.....	37
§ 20.	Ἡ κοινὴ λατρεία.....	39
§ 21.	Σεβασμὸς τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ.....	42

Κεφάλαιον δευτέρον

Καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν πλησίον.

§ 22.	Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη.....	45
§ 23.	Σεβασμὸς τῆς ζωῆς τοῦ πλησίον.....	49
§ 24.	Σεβασμὸς τῆς περιουσίας τοῦ πλησίον.....	51
§ 25.	Σεβασμὸς τῆς τιμῆς τοῦ πλησίον.....	53
§ 26.	Ἐδωγεσία τοῦ πλησίον.....	56
§ 27.	Καθήκοντα πρὸς τὴν Οἰκογένειαν.....	59
§ 28.	Καθήκοντα πρὸς τὴν Πολιτείαν.....	65
§ 29.	Καθήκοντα πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν.....	68
§ 30.	Πρακτικὰ παραγγέλματα.....	71

Κεφάλαιον τρίτον

Καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτὸν.

§ 31.	Ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη.....	71
§ 32.	Διατήρησις τῆς ζωῆς ἡμῶν.....	72
§ 33.	Ἀνάπτυξις καὶ διατήρησις τοῦ σώματος ἡμῶν.....	74
§ 34.	Ἀνάπτυξις καὶ διατήρησις τοῦ πνεύματος ἡμῶν.....	75
§ 35.	Ἀπόκτησις καὶ διατήρησις τῆς περιουσίας ἡμῶν.....	77
§ 36.	Ἀνάπτυξις καὶ διατήρησις τῆς ὑπολήψεως ἡμῶν.....	78
	Εἰσαγωγή.....	79
	ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.....	80

